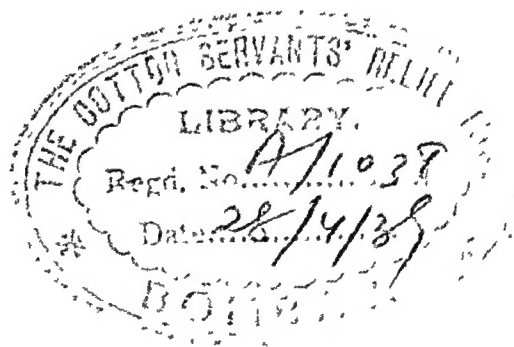

નવી વાતો.

લેખક : જહુરાય હ. ખંધડીયા.

કિંમત રૂ. ૩૧-૮૦૦

શ્રી જનરલ બુક ડિપો, ૧૧૬, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.

બીજી આવૃત્તિ
પ્રત ૧૧૦૦

ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૪.

પ્રકાશક :

શ્રી જનરલ બુક ડીપો, ૧૧૬, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.

(સર્વ હક પ્રકાશકને જવાબિન છે.)

૩૧, ૧૨૦

મુદ્રક :

બદવણ પીતાંબર ઠક્કર,
આનંદ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, દેવકરણ મેનશન,
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.

બીજી આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના

૧૯૨૭ માં પહેલી આવૃત્તિ પ્રગટ થયા પછી, આ બીજી આવૃત્તિ ૧૯૩૪ માં પ્રગટ થાય છે એનો અર્થ એમ નથી કે પહેલી આવૃત્તિને “ ચટાણી થઈ જતા ” છ વર્ષ લાગ્યા ! ખરી હકીકત એ છે કે ૧૯૨૬ થીજ તેની એક પણ નકલ બજારમાં તો મળતી નહોતી પણ મારી પાસે પણ ન રહી અને તે એટલે સુધી કે એક મહારાજાને મારા બધા પુસ્તકો ભેટ આપતી વખતે એ એકજ ઘટ્ટી પડ્યું અને મારી ભેટની સોનાની થાળીમાં એ લોઠાની મેખ રહી ગઈ ! એટલે કે ખરું જોતાં આજ ચાર વરસથી તેની ખોટ લેખકને, વેચકને અને વાચકને સાલતી હતી અને તે પુરી પાડવા માટે મારા પ્રકાશક મીત્ર રા. પરમાનંદ ભાઈએ હવે કસર કસી તે માટે તેમનો આભારી છું સાથે સાથે ગુજરાતની વાચક જનતાએ પણ તેને જે આવકાર આપ્યો છે તે માટે તેનો આભાર પણ માની લઉં છું.

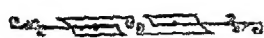
કલકત્તા.
તા. ૧૮-૧૨-૧૯૩૩.

}

સેવક,
જહુરાય ડી. ખંધડીયા.

૧ લી આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના.

પુસ્તક બહાર પડે ત્યારે તેમાં પ્રસ્તાવના હોવીજ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી. એ ફેશન પણ નથી. કદાચ તે નિયમ અથવા ફેશન હોય તો તેને વશ થઈને હું આ લખતો પણ નથી. પ્રસ્તાવનાનો હેતુ એટલોજ હોય છે કે પુસ્તકનો હેતુ શું છે અને તે કેવા સંજોગોમાં પ્રગટ થાય છે તે તેમાં જણાવી શકાય. એ હેતુ આજ કાલની કેટલી પ્રસ્તાવનાઓમાં જળવાતો હશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે! કારણ કે અનેક પ્રસ્તાવનાઓ અપ્રસ્તુત, અનેકમાં માથું નાલું ને પાઘડી મોટી, અનેકમાં “આપકી લાપસી ને પારકી કુશકી” જેવી શેખી, એવું એવું જોઈએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે પ્રસ્તાવનાના ખરા હેતુ મરી ગયા છે, બદલાઈ ગયા છે! મારી આ પ્રસ્તાવનામાં તેનો હેતુ શ્રેષ્ઠ કુશળ જળવાય છે કે નહિ તે મારા વાચકો જાણે.

કોઈ હુન્નર, ઉદ્યોગ, કલા કે વિજ્ઞાનનું એકાદું પુસ્તક હોય તો તો જાણે તેનો હેતુ પ્રસ્તાવનામાં સમજાવાય પણ વળી વાર્તાઓને તે એવા કયા મોટા હેતુ હોય? વાર્તાઓથી વાચકને એ ઘડી ગરમત સાથે જ્ઞાન અથવા જ્ઞાન સાથે ગરમત મળે છે એ સિવાય એનો બીજો ઉપયોગ હોતો નથી. મારી આ વાર્તાઓને પણ એજ હેતુ હોય અને તે સધાય તેમજ મારા વાચકોને તેથી જરા પણ આનંદ મળે તો આ પ્રયાસ સાર્થક માનીશ.

બાકી તો ‘વાતો’ છે. વાતો; ૬ છે કે ૮ અથવા ૧૦ તે જાણવાથી જણાશે. ‘નવી’ છે કે ‘જુની’? એનો જવાબ

એટલો જ છે કે પુસ્તકાકારે તે નવી છે. દરેક વાર્તા બુદ્ધાં બુદ્ધાં સામયિકોમાં પ્રગટ થઈ ચુકી છે એટલે તેની પ્રકાશમાં આવવા માટેની લાયકાત વિષે હું નથી ધારતો એ મત હોય. બાકી રહી 'વાતો' અને તે વાતો કેવી છે તે વાચકોએ તેમજ વિદ્વાનોએ નક્કી કરવાનું છે. મને જે આવડ્યું તે મેં ગુજરાતી સાહિત્ય જગત સમક્ષ રજૂ કર્યું છે એટલે "આ વાતો સૌથી સરસ છે; એકવાર વાપરવાથી તમને બીજી વાતો નહિ ગમે" એવો બહુર ખબરીયા દાવો કરવાની મને ઇચ્છા નથી. બાકી એટલો દાવો તો જરૂર કરું છું કે એ બધી વાતો મૌલિક છે. (કેટલીક તો બનેલી છે) અને તેમાં પર ભાષાની છાપ તો શું પરંતુ તેની છાયા સુધ્ધાં નથી. મેં નથી લીધી.

વાતોમાં વૈવિધ્ય છે એમ બધી વાતો વાંચી ગયા પછી જણાશે. કોઈકમાં હાસ્ય છે, કોઈકમાં ક્રોધ છે, કોઈમાં વીર છે એમ બુદ્ધા બુદ્ધા રસની ૯ સામગ્રી આ નાનકડી થાળીમાં પીરમી છે; અને મને આશા છે કે મારા વાચકો તેને યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

આ વાર્તાઓ પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરવામાં મારા મિત્ર રા. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા, B. A., LL. B., M. SC., Bar at-law નો હું ખરેખર બહુજ આભારી છું, કારણ કે તેમની સહાય ન મળી હોત તો આ પુસ્તકનું પ્રકાશન હજી કંઈક દુર ઢેલાત. આ તકે મારા એ સ્નેહી મિત્રનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

જન્માષ્ટમી બીલીંગ
ખેતવાડી મેન રોડ
મુંબઈ નં. ૪
તા. ૩૧-૩-૧૯૨૮

સાહિત્ય સેવક,
જહુરાય હ. ખંધડીયા.

== શિષ્ટ શિષ્ટ અને ઇષ્ટ. ==

શ્રી. જહુરાય દુ. ખંધડીયા કૃત પુસ્તકો.

૧	બુદ્ધિનું ખજાર	ખીજી આવૃત્તિ	રૂા. ૨-૮-૦
૨	દોઢ હાથાપણ સાગર	"	રૂા. ૧-૮-૦
૩	ફે....એ....જી ફા....ર....સો	...	રૂા. ૨-૮-૦
૪	૯ નવી વાતો	ખીજી આવૃત્તિ	રૂા. ૧-૮-૦
૫	હાસ્ય દર્શન	રૂા. ૨-૦-૦
૬	દેવોને ખુલ્લા પત્રો	રૂા. ૧-૪-૦
૭	હૃદયની રસધાર	(કાવ્ય સંગ્રહ)	રૂા. ૧-૪-૦
૮	ખંધડીયાની ખાટી મીઠી વાતો	રૂા. ૨-૦-૦

મળવાનું બાણીતું સ્થળ:—

ધો જનરલ બુક ડીપો, સુબર્ષ ૨.

“બુદ્ધિનું બજાર”

(લે: જ. દુ. ખંધડીયા.)

માટે
સામયિકો શું લખે છે ?

- સાહિત્ય (વડોદરા) “જન્મેલા હાસ્ય લેખક”
 નવચેતન (કલકત્તા) “હાસ્ય અને ચાતુર્ય”
 ગુજરાતી (મુંબઈ) “કુતુહલ ને નવીનતા”
 બે ઘડી મોજ (મુંબઈ) “આધુનિક હાસ્યરસ સાહિત્ય”
 સૌરાષ્ટ્ર (રાણપુર) “હસાવવાનો હેતુ સફળ”
 પ્રજામિત્ર કેમરી (મુંબઈ) “મૌલિક સર્જન, ઉત્તમ હાસ્ય”
 ગુજરાત મિત્ર (સુરત) “જાણસા પ્રેરી હસાવે છે”
 પ્રજાદેશ (રંગુન) “વખત ને કીમત વસુલ છે”
 નૂતન ગુજરાત (અમદાવાદ) “મોટા પ્રમાણમાં ફાયદો”
 વિદ્યાસ (મુંબઈ) “જ્ઞાન સાથે ગમ્મત....તેમની કલા”
 ગદાયતા મિત્ર.... “શ્રમિત મગજને પ્રબુદ્ધ બનાવે છે”
 લોહાણા હિતેચ્છુ.... “હાસ્ય સૃષ્ટિમાં અમરત્વ પામશે”
 નવરોજ (કલકત્તા) “મલકાવે છે, દાંત કઢાવે છે, પેટ પકડાવે છે”
 સમાજ જીવન.... “વેગવંતી કલ્પના, હાસ્ય નહિ હેરત”
 અસ્પૃશ્ય પ્રકાશ (ઝરીઆ).... “બુદ્ધિબળ વધારે તેવા”

આ ઉપરાંત

મુંબઈ સમાચાર, હિંદુસ્થાન, વીસમી સદી, મોજ મળહ,
 સયાજી વિજય, શારદા, વિગેરે પત્રો પણ સારા અભિપ્રાયો
 આપી ચૂક્યાં છે.

મૂલ્ય રૂ. રા.

ધી જનરલ બુક ડીપો, મુંબઈ. ૨

અનુક્રમણિકા

વાર્તા.	નામ.	પાનું.
૧	રસોડામાં રણસંગ્રામ.	૧
૨	લગ્ન કેમ થાય ?	૩૭
૩	મુખાઈનો મુંજ.	૪૨
૪	રાજ ખટપટ.	૬૮
૫	ગરીબ ગ્રેન્યુએટ.	૮૮
૬	પ્રભાનો પ્રેમ.	૯૫
૭	ઝેરાંઝોના ડબ્બામાં !	૧૧૨
૮	ખગરેલું વાળું !	૧૧૯
૯	અદલા ખદલી.	૧૫૬

रसोदाभां रागसंग्राम.

પ્રકરણ ૧ લું.

લડાઈના કારણે !

જ્યા જેટલી ‘ ગુણસુંદરી ’ હતી તેટલોજ “ ગુણસુંદરો ” જયન્ત હતો. આ દંપતિના જીવનમાં જાણવા જેવા એટલા અઘા બનાવો બની ગયા હતા કે તેમના જીવનને એક ખાસ ‘ વાર્તા અંક ’ કહીએ તો ચાલે ! તેમના જીવનનો એક મુખ્ય અને મહાન બનાવ તે બન્ને બુદ્ધે બુદ્ધે બેર જનમ્યા હતા તે ! બીજો બનાવ બન્ને એક એકને પરણી ગયા તે, અને ત્રીજો ચાને છેલ્લો બનાવ પ્રેલની એક અંધારી ખોલીમાં તેમની વચ્ચે મહાભારત

લડાઈ સળગી રહી હતી તે! મુંબઈગરાઓને શું ખબર કે ઉત્તર દિશાની એક ઓરડીમાં કુરૂક્ષેત્રથીયે વધારે ભયંકર લડાઈના મોરચા મંડાઈ રહ્યા હતા અને બન્ને દુશ્મનો વચ્ચે બાપાન અને ચીનની માફક ધુરકા ધુરકી થઈ રહી હતી!

નહાનાલાલ કવિએ જયા-જયન્તની એક જોડી ગુજરાતને સર્જી બતાવી. બીજી જોડી ગુજરાતના બંડખોર લેખક રા. કાપડીઆએ ‘લોહીનો વેપાર’ માં ખડી કરી. પણ એ બધી તો નકલો લાગે છે! અસલ જયા જયન્તની જોડીઓ જે ગુજરાતમાં આજે પ્રભુ નામના કવિસૃષ્ટાએ ઘેર ઘેર સર્જીને સ્થાપી છે અને જે મહાત્મા ગાંધીજીને પણ જણાઈ ચુકી છે, તે દંપતિની જોડો તમને પ્રભુ સિવાયના બીજા કોઈ પણ સાહિત્યકની સૃષ્ટિમાંથી જડવી દુર્લભ છે!

આપણી જયા ગુજરાતી એ ચોપડી સુધી ભણેલી અને જયન્ત અંગ્રેજી છ ભણીને એક કોટની ઓપ્રીસમાં ટાઈપરાઈટર ઉપર જીવનની ગાડી દોડાવતો હતો. આટલી બધી વિદ્યા ઓછી હોય તેમ બન્ને જયાજયન્ત, ઉષા, મેઘદૂત, વગેરે વાંચી વાંચીને એવા સિદ્ધાંતવાદી થઈ ગયા હતા કે સિદ્ધાંત માટે બન્ને પ્રાણ પાથરવા (અલગત જમીન જોઈ તપાસીનેસ્તો) તૈયાર હતા. બન્ને ઉચ્ચ વૈશ્ય કોમના હતા. પરંતુ વૈશ્યનો જાતિય ગુણ-વ્યવહારિક ડહાપણ-તેમણે વેચીને વિદ્યા અને સિદ્ધાંતના સવાલ ખૂણ ખરીદેલા. હાલતાં ચાલતાં જેમ ચણા મમરાનું ચવાણું ખવાય છે તેમ તેમને હાલતાં ચાલતાં સિદ્ધાંતના સવાલ હૈયે લાગતા.

સોમવારનો દિવસ હતો. સવારના ૯ વાગ્યા હતા અને જયન્ત પથારીમાં બેઠો બેઠો ચાહુનો ખ્યાલો એક હાથમાં લઈ બીજે હાથે માકડ વીણતો હતો. ત્યાં સામે રસોડામાં બેઠેલી જ્યાએ પૂછ્યું:

“સાંભળો છો, આજ શું રાંધવું છે?”

“તે હજી તેં શરૂ કર્યું નથી? ૯ વાગવા આવ્યા ને મારે એડ્રીસનો ટાઇમ થવા આવ્યો છતાં હજી તેં પૂછવા પર વાત રાખી? તું ખરી!”

“તમને પૂછ્યા વગર શી ખબર પડે. રોજ કઢી ભાત ખાઈ ખાઈને હું તો કંટાળી છું.”

“તો પછી આજ ભાતદાળ કર. એમાં વળી પૂછવાનું શું?”

“શું કહ્યું? ભાતદાળ? કે દાળભાત?”

“એ બધું એકનું એકજ ને?”

એકનું એક કેમ? દાળભાતજ બોલાય.”

“ને ભાતદાળ કહું તો તેમાં ખાસ વાંધો શું?”

“પણ શા માટે એમ ઉંધુ બોલવું? બધી દુનીયા દાળ-ભાત કહે છે ને તમે ભાતદાળ કહો?”

“પણ એમાં થઈ શું ગયું મોટું?”

“શું શું વળી? ઘણું થઈ ગયું ગણાય. પહેલી દાળ કે પહેલો ભાત? તમેય ભણેલા થઈને ભૂલો છો?”

“શું બોલી? પહેલો ભાત લેવાય, પછી શું તેમાં દાળ નથી રેડાતી?”

“ પણ ચુલા પર તો પહેલી દાળ ઓરાય કે ભાત ? ત્યાં શું ? બધેજ તપાસોને ! સીતા રામ બોલાય કે રામ સીતા ? રાધા કૃષ્ણ કહેવાય કે કૃષ્ણ રાધા ? ન્હાનાલાલ કવિએ જ્યાં જયન્ત લખ્યું કે જયન્ત જ્યાં ? ”

“ ઓ હો-હો-મોટી સરસ્વતીની દીકરી થઈ ગઈ લાગે છે ! જા હું તો ભાત દાળ જ કહેવાનો-તારાથી થાય તે કરી લે. હવે સમજાયું કે તું સ્ત્રી જાતિ છે એટલે નારી જાતિ દાળને પહેલી ગણવા માગે છે. આટલી બધી જાત્યાંધ ? ” જયન્તે આહુનો ખ્યાલો પછાડ્યો, એટલે જ્યાંએ કડછી પછાડી.

“ બળરદાર મને આંધળી બાંધળી કીધી તો. જરા કંઈક કહીએ તેમાં પુરુષત્વ શેતું ઉશ્કેરાવા બેઠું છે ? જરૂર, કોઈને પુછો તો ખરા કે પહેલી દાળ કે પહેલો ભાત ? કે અમથાજ ખેરીનો વાંક કાઢો છો ? તમારે મન તો સ્ત્રી એટલે ગુલામડી-તમે જે કહો તે ખરું-”

“ તો શું તું કહે તે ખરું ? ક્યાંય પહેલી સ્ત્રીઓને થતી ભેદ છે ? પહેલો પુરુષ હોય ત્યારેજ સંસારની ગાડી ચાલે છે સમજી. પહેલું કોણ જન્મેલું ? હું કે તું ? ”

“ જોયા જોયા મોટા પુરુષ થયા છો તે. બાયડીનેજ દબાવવા બેઠા છો. જરા આંત્રેજ થયા હોત તો બળર પડત કે બાયડીને કેમ દબાવાય છે. ભુલ તમારી ને મને ઉલટા લેતા પડે છે એ જુલમ તે રોયો ક્યાં સુધી સંખાય ? ” જ્યાંએ હવે આંખો રૂપી નળ ખુલ્લાં મુકી દઈ પાણી વરસાવવા માંડ્યું.

“ તે તેમાં રહે છે શાની ? કંઈ સોનાના આંસુ નથી ઝરવાના. એમ હું તારો દાખ્યો નહિં દયાઉં. મારા ઘરમાં ભાતદાળજ બોલાશે, સમજી ? ”

“ સમજી મેલ્યા છે—પરણ્યા છીએ તે દહાડાથી. આવું કરવું હતું તો મને પરણવું નહોતું. ”

“ તું મને પરણી. ”

“ તમે મને પરણ્યા. ”

“ વળી જુદું બોલતાં શીખી કે ? ભુલી ગઈ તારો કાકો મને ગોતવા આવેલો તે ? ”

“ પણ મારો કાકો તમારા જેવાને ગોતી ગયો પણ પરણવા તો થોડે ચડીને તમે આવેલા કે કોઈ ખીજ ? ”

“ નરીમાન વડીલની માફક આટલી બધી સામી દલીલ કરતાં તને કોણે શીખવાડ્યું ? બહુ ફાટી ગઈ છે તે પરિણામ સારું નહિ આવે—” જયન્તે લડાઈનું અલ્ટીમેટમ આપી દીધું.

“ જોડવાયરની માફક તમે પણ આટલો બધો દમ લેતાં કે’દાડથી શીખ્યા ? તમે શું મારશો એજ કે ખીજું ? મારી નાંખોને એટલે ઝટ પાર આવે—આમ કાળજી શું કામ બાળો છો ? સળગી ગયાં તમારાં દાળ અને ભાત. ”

જ્યાએ મોટે સાદે લેંકડો તાણ્યો ને પાડોશી દોડી આવ્યા. ફજેતીના ગણેશ બેઠા. બૈરાંઓ જ્યાને મનાવવા બેઠાં ને પુરૂષો જયન્તને વારવા લાગ્યા. સૌ કહેતું કે :

“ તમે બે જણે આ રોજ ઉઠીને બાઝવા માંડ્યું છે તે ખીજે ધંધો છે કે નહિ ? ”

પણ જ્યાંએ બચાવ કર્યો:

“ તમે બધાં મને એક અબળાને શું જોઈને કહો છો ? એનેજ કહોને કેવા કેવા વેણુના બાણુ મારે છે. વાતવાતમાં કાથ વડાવે ને ધમકી આપે ને મારાં હૈયાં બાળે. મારાથી આ કમાઈવાડે કેમ રહેવાય ? ” જ્યાંએ ફરીવાર ભેંકડો તાણ્યો. મુંબઈની વાયરલેસ પ્રોડક્ટાસ્ટ કંપની બીચારી કમનસીબ કે આ પળે તેનો કોઈ પ્રતિનિધિ હાજર નહોતો, નહિ તો આ સોફીસ્ટીકેટ્ડ સ્વરોનાં સંગીતનો પોતાના આહુકોમાં પ્રચાર કરી જરૂર આનન્દ આનન્દ રેલાવ્યો હોત !

બધા પુરૂષોને જ્યન્તે રોકડું પરબાવી દીધું:

“ ભાતદાળ બોલવામાં મારી રૂઢ ભાષાની ભૂલ હોય તે દુશ્મનવા મને ના નથી પણ એમાં સિધ્ધાંતનો સવાલ છે કે પોંદેલી નારી જાતિ દાળ શા માટે ? શા માટે પહેલો ભાત નહિ ? આવી નાની નાની બાળતોમાં પણ તમે હિંદીઓએ નમતું આપી ગેરાંઓને વંઠાડી મેદ્યાં છે. હું મારો સત્ય માટેનો આગ્રહ નહિ મેહું. તમને સિધ્ધાંત બિહ્વાંતમાં સમજણુ ન પડે. જાઓ તમે તમારે માર્ગે. અમારી વચમાં ન આવશો. ”

પાંડરીઓ પણ છેડાયા:

“ તમે તમારે લડો, દુસ્તી કરો, બધું કરોને ! પણ મોટા પુરુષરાણ પાડી માળો ગજવી અમારી શાન્તિમાં શું કામ અગ્રહ પોંડો છો ? દુરાઈ મરોને તમે ? ”

પાંડરી બળરતા બળડતા વિદાય થયા. તેમાં કોઈ મારાનાં પ્રતિનિધિ હોત તો—પણ જ્યાં જ્યન્તના કમનસીબ.

જ્યા તો ચુલામાં પાણી રેડી ખુણે જઈને જયન્ત તરફ પીઠ કરીને બેઠી.

જયન્તે જોઈ લીધું કે હવે આમ સંસારની ગાડી ચાલે તેમ નથી. કંઈક સખત પગલાં લીધા સિવાય દુશ્મન શરણે આવે તેમ નથી. એટલે તેણે ખાધા વગરજ કપડાં પહેરવા માંડ્યા. ઉંળચે જતાં તેણે લડાઈ જાહેર કરી.

“સાંભળ જ્યા. હવે આ મારી છેલ્લી નોટીસ છે. સાંજ સુધીમાં વિચાર કરી જોજે. જો તારી ભૂલની માફી માંગે નહિં માગે તો હું કાલથી માડું ફાવતું કરી લઈશ.”

“તમનેય કહી દઉં છું કે તમે પુરૂષ રાજ છો તે બહારના. ઘરની રાણી હું છું ને મારા રાજ્યમાં દાળભાતજ ખોલાશે ને દાળભાતજ થશે, તમને ઠીક લાગે તે કરી લેજો, સમજ્યા? હું મારે પીયર જતી રહીશ.”

“એમ કેમ પીયર જવાશે? પીયર મોકલાવીશ ત્યારે સદાને માટે, સમજી? પછી આ ઘરમાં પગલું નહિ મુકવા દઉં.”

“શું તમારું રાજ ચાલે છે?”

“એમ? જોવું છે ત્યારે? ઠીક તો હવે જો હું તને ઠેઠ પહોંચાડું છું તે,”

જયન્તે દાદરો ઉતરતાં જયાને ઠેઠ પહોંચાડવા માટે આકરામાં આકરા બેટલા બને તેટલા દેવોના સ્ત્રોત્રાળ ખાવા માંડ્યા. દ્રામમાં પાણી બસ “જીવના સમ, ધર્મના સમ. બસ જો હું એને બળર ન પાડું તો કવિ ન્હાનાલાલ, કાલિદાસ, શેક્સપીયર બધાના સમ.”

અહીં જ્યાંએ: “મરી જાઉં તોય હું નહિં નમું. કોઈ જ્યાં નમી છે કે હું નમીશ ? નખળો માટી ઝેરી પર શુરો. જે થવું હોય તે થાઓ. પણ હું નમું તો માફ નહોતો જાણે.” એમ બળડતાં બળડતાં છેડે ગાંઠ વાળી.

અંગ્રેજ અને જરમન વચ્ચે લડાઈ જાહેર થઈ ચુકી. જેમ એ લડાઈમાં પણ માનુષીપણાનો એક સિધ્ધાંતનો સવાલ હતો તેમ આમાં પણ દાળ પહેલી કે ભાત પહેલો એ ખરેખર બુગબુનો સિધ્ધાંતનો સવાલ હતો. આ લડાઈના પરિણામ પરજ “પહેલી ઝીંકે પહેલો પુરૂષ!” એ સવાલનાં નિકાલનો આધાર હતો. આગાશી શુરવીરો.

“ચાહોમ કરીને પડો કતોહ છે આગે.”

પ્રકરણ ૨ જી.

૩૧, ૧૨૦

સાચી તૈયારીઓ !

જેણે જરાક પણ પરણી જોયું છે તેને ખબર છે કે
પરણ્યા પછીના દશ વરસ રાત્રી રાણીને એક બીજાને જોયા
બગર “એન પડતું નથી, ખાવું ભાવતું નથી, કામમાં ધ્યાન
લાગતું નથી, દિવસ દોઢાલા થઈ પડે છે.” વગેરે વગેરે, ને
એવું એવું તો બધું ઘણુંએ ! પરંતુ દશ વર્ષ પછી એક એવો
યુગ એસે છે કે એ પ્રેમના પુર ઓસરવા માંડે છે ને પછી તો
એક બીજાનું મોઢું જોવાથી “ખાવું ભાવતું નથી, દીકું ગમતું

નથી, એકની વાત બીજાના ધ્યાનમાં આવતી નથી ને આખો દિવસ મહામુશીબતે જાય છે ! ” આપણા જ્યા જયન્ત આજ કાલ એ બીજા યુગમાં જીવી રહ્યા હતા !

લડાઈ માટેની પરિસ્થિતિ ઘણા દિવસથી ઉભી થઈ ચુકી હતી. પરંતુ યુરોપીઅનોની સુલેહ માટેની ખુશોને લીધે જેમ તેમ શાંતિ સચવાતી જતી હતી અને મહામુશીબતે સુલેહનો ભંગ થતો આજ સુધી અટક્યો હતો ! પરંતુ પાકોશીઓ, તેમની રહેણી કરણી જોઈ એક છેલ્લી મહાન ભાવિ લડાઈની આગાહી કરી ચુક્યા હતા અને તે દિવસ ઉપલા બનાવથી હવે નજીક આવતો લાગતો હતો ! સગાં બહાલાંઓની બધી શસ્ત્ર-બંધી પરિષદો ભાંગી પડી હતી અને ગૃહરાજ્યમાંની આ બન્ને પ્રજાની ચાલુ ધુરકાધુરકીથી ધુંધવાઈ રહેલો દાવાનળ અથવા ધીબતો જવાળામુખી હવે લગભગ ફાટ ફાટ થઈ રહ્યો હતો.

સવારે જ લડાઈ તો જાહેર થઈ ચુકી હતી, છતાં સાંજે જયન્ત બાજ્યો અજ્યો બેર આવ્યો ત્યારે જ્યાએ રાંધ્યું નહોતું. કચરા વાળ્યા નહોતા ને બત્તી કરી નહોતી. એમ વિવિધ ઠેકાણે જ્યાએ માંડેલા લડાઈના મોરચા જોઈ જયન્તે પણ પોતાના લાવ લશ્કર સાથે છાવણી લગાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જયન્તે સૌથી પહેલાં તો ‘વેપાર સમાચાર’ ત્રૈમાસિક માટે ખાસ ‘નારીજાતિની નીચતા’ ઉપર એક મોટો લેખ લખી નાંખ્યો અને લડાઈનો વાવટો ચઢાવ્યો. આનો જવાબ જ્યાએ નળ પર લેગી થયેલી પનિહારીઓ પાસે ઘરનો કંજીયો જાહેર કરીને વાળ્યો. જયન્ત વધુ છેડાયો.

તેણે ઘરમાં જમવાનું અને ખોલવાનું બંધ કર્યું ને હોટલોમાં નાસ્તા કરવા માંડી ગાડું ગળડાવવા માંડ્યું. જ્યાંએ તેનો જવાબ રાંધવાનું બંધ કરીને વાળ્યો ને જ્યન્તના મૌનાસ્ત્ર સામે તેણે વાગ્યાસ્ત્ર છોડવા માંડ્યા! જ્યન્ત ઘરમાં પગ મુકે ત્યાંજ જ્યાંએ જીલ રૂપી તરવાર શુરી ક્ષત્રાણીની માફક ચલાવવા માંડી! જ્યન્તે બેરે સુવા આવવાનું પણ બંધ કર્યું એટલે જ્યાંએ ખારે દરવાજા ઉઘાડા રાખી ફ્રાઈઝાને ત્યાં છાવણી લગાવી. જ્યન્તને વીશીમાં ખીજે દહાડે તેના ફ્રાઈજ વહુની વક્રીલાત કરતાં વઢવા આવ્યા ત્યારે જ્યન્તે બાણ્યું કે હજી મોટા ઝેરી હથિયારો વાપર્યા વગર છૂટકો નથી. તેણે ફ્રાઈજરૂપી જયાના એલચીને ચોવીસ મીનીટમાં હોટલ ખાલી કરી જવાનું કહ્યું ને ઉમેર્યું:

“ બાળ્યો તમારાથી થાય તે કરી લેજો. ” એટલે ફ્રાઈજએ તેના હુકમને ફાડી તોડીને પગ તળે કચરતાં કચરતાં ફેંક્યું:

“ ઉફ, ભત્રીજા-જમાઈ! હવે હોંશીઆર રહેજો. ખબરદાર, થા તૈયાર. ”

ફ્રાઈજ બેર ગયા અને બધા વડીલોએ સભા ભરી તેમાં જયાની બુળાની આ પ્રમાણે પડી:

“ હાલતાં ચાલતાં મને મારે....નર્યો કસાઈવાંડો છે. મારો કંઈ વાંક નહોતો. એ કહે પુરૂષ પહેલો પછી ખૈરી, મારાથી આવું ભયંકર અપમાન કેમ સહન થાય? ” વગેરે

એ પીયરીઆંની સભાએ નાતમાં અરણ આપી જય-
ન્તની ખખર લેવાનો ઠરાવ કર્યો. અને જયાની વતી અરણ તેના
માશીઆઇ ભાઇએ ઘડી.

આ બાબુ જયન્તે હોટલમાં “ સ્ત્રી-હઠ સંહારક મંડળ ”
ઉભું કર્યું. આમાં એણે એવા સભ્યો શોધી કાઢ્યા કે જે
સ્ત્રીજાત માત્રના કદા દુશ્મનો હતા, કારણ કે તેમાંના ઘણા
પરણુવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરી ચૂક્યા હતા, છતાં કોઈ
સ્ત્રી તેમના પર ‘ વારી જાઉં ’ રે સાંવરીયા કરવા ” જહારજ
આવતી નહોતી ! બાકીના ૪૦ ટકા “ પરણીને પસ્તાયલા ને
વળી પાછા રંડાયલા, સુખમાં ફરતા સ્વતંત્ર જીવો પીંજરામાં
પુરાયલા ” જેવા હતા ! તેમણે પરશુરામની માફક પૃથ્વીને
‘ નસ્ત્રી ’ કરવાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા લીધેલી ! જગતના પટ પરથી
સ્ત્રીજાત માત્રને ભુંસી નાખવા આ મંડળ છાપાં ચલાવતું હતું,
વ્યાખ્યાનો આપતું હતું, પ્રદર્શનો ભરતું હતું, મેજીક લેન્ટર્નના
ખેલો કરતું હતું અને સરઘસો પણ કાઢતું હતું ગુજરાતી
ભાષામાંથી પણ નરજાતિ અને નાન્યતર જાતિ રહેવા દઈ
નારીજાતિના શબ્દોનું નામ નિશાન ભુંસી નાંખવા માટે તેમણે
સાહુકાર્યક્ષેત્રમાં જળરી ઝૂંબેશ ઉઠાવી હતી.

પહેલાં તો તેમણે નારીજાતિના શબ્દો વીણી વીણીને
મારવા માંડ્યા ! જેમકે તારીખને બદલે દહાડો, કલમને બદલે
કીતો, સાહીને બદલે કાજળ, સહીને બદલે શીકડો, વગેરે
વગેરે પણ એમાં તેમને વખતે વખતે હુસ્વ ઇ અને દીર્ઘ ઇ
બંદુ નડવા લાગી. નારીજાતિના શબ્દોમાં એ ‘ ઇ ’ નું પ્રાબલ્ય

જેમ તેમણે ‘ઈ’ નેજ પહેલો કાઢી નાંખ્યો, ને તેની જગ્યાએ “ઓ” ગોઠવ્યો. આમ મૂળમાંજ ઘા કરવાથી નારીજાતિના શબ્દોનું સદંતર સત્યાનાશ જશે એમ તેમણે ધારેલું ! દાખલા તરીકે ઘાટીને બદલે ઘાટો, દાદીને બદલે દાદો, ગાડીને બદલે ગાડો વગેરે. છતાં પણ તેમને મુશ્કેલીઓ નડવા માંડી, એટલે નારીજાતિના શબ્દો રહેવા દીધા, પરંતુ તેને નરજાતિમાંજ સંબોધવા એમ નિયમ કર્યો. તેમના આવા નિયમોને લીધે એ મંડળના સભ્યો પોતાના રોનેહીઓને કેવી રીતે કાગળ લખતા હતા તેનો એક નાનો નમુનો આ રહ્યો.

હાહાહું ૧૨ મું, બુન ૧૬૨૭.

બહાલાં લલો,

તમારો ચીકું મળ્યો. વાંચી વિગત જાણ્યો છે. તમારે માટે મને ઘણો પ્રેમ છતાં મારા મંડળનો ચળવળ હું થોભાવી શકતો નથી. કારણ કે એમાં સિદ્ધાંતનો વાત હોવાથી અંગત જાણતો વચમાં ન આવવું જોઈએ. ખરેખર નારીજાતો (અલગત્ત તમે એક અપવાદ છો) એવો નીચ છે કે તેને આ પૃથ્વી પરથી ભુંચી નાખવો જોઈએ. આમ છતાં મંડળ થોડાં વખતમાં બંધ પડે તેમ છે એટલે આપણા વિયોગ થોડાજ વરસ માટે છે ત્યાં સુધી તું થીરજ રાખજે. લીખતંગ તારો સેવા આહુતાર.”

જ્યન્ત આવી પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં સિદ્ધાંતનું લાકડું લઈને ધુમી રહ્યો હતો. જ્યાંએ નાતમાં અરજ આપી હતી, તેની તેને ખબર પડતાંજ હવે તેણે ઘરની સંતીઓને ચિતા પર ‘ચઢવાનું’ કહી સમરક્ષેત્રમાં કેસરીઆ કરવા માટે કમર કસી.

પ્રકરણ ૩ જી.

ભયંકર લાપાકાપી !

લડાઈના મોરચા મંડાઈ ગયા હતા. બન્ને દુશ્મનો મજબુત હતા અને એક એકને નમતું આપે તેમ નહોતા. સામ સામી ધાવણી નાંખી બન્ને શત્રુઓ પોતાના જુદા જુદા વ્યુહો રચી ચૂક્યા હતા. ભયંકર લડાઈની સામગ્રીઓ અને છેલ્લામાં છેલ્લી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના હથિયારો બન્ને વસાવી ચૂક્યા હતા. લડાઈનું મુખ્ય કારણ પણ છેલ્લામાં છેલ્લી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિનું હતું. સંસાર રૂપી ઘાસની ગંજીમાં જાપાનીસ દીવાસળી અંપાઈ

ચૂકી હતી અને મુંઝમુંમાં જેમ તાનસાનો નળ પરેલ પાસે વારે વારે ફાટે છે તેમ આ જ્યા જ્યન્ત વચ્ચે એજ પરેલની પૂણ્ય ભૂમિમાં ‘દાવાનળ’ ફૂટક લઈને ફાટ્યો !

પહેલો હુલ્લો જ્યાએ કર્યો, રવિવારનો દહાડો જોઈ નાતનું પંચ રાણીના ખાગમાં લેણું થયું હતું. એક ખાણુ જોડના સુંદર સરોદો સાંભળાતા હતા અને ખીણ ખાણુ જ્યાની જ્યન્ત વિરૂધ્ધની અરણ સાંભળવાનું કામ હાથમાં લેવામાં આવ્યું હતું. જ્યન્તે થાનાઈએ પહોંચાડેલા મોઢાના સમન્સને વજન ન આપતાં જાતિય અદાલતનું અપમાન કર્યું હતું, એટલે એક્સ-પાર્ટી કેસ ચાલ્યો. જ્યાની બુખાની સાંભળી લઈ નાતે ‘એકમત’ લેગો કરવા માંડ્યો. પરંતુ સર્પો કોઈ દિવસ લેગાં કરીને ભારા ખાંધી શકાતાં નથી એટલે નાતના શેઠે મહાવીર ભૈયાના લેળને મોઢામાં પધરાવતાં પધરાવતાં ચુકાદો આપવા માંડ્યો:

“જ્યાખાઈની વાત વાજળી છે. પરંતુ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી પહેલી હોય એ જ્યન્તની વાત નાતને ગળે ઉતરતી નથી. જ્યન્તે સ્ત્રીઓની વડીલાત કરી તેમને આગળ કરવાનો સુધારો કરવા માટે જે હઠ લીધી છે તે માટે તે નાતનો ગુન્હેગાર છે. જ્યાખાઈ એક સ્ત્રી છતાં પુરૂષ પહેલો રાખવા માંગે છે તેથી વિરૂધ્ધ જઈ જ્યન્તે જે કબ્જો આદર્યો છે તે જોતાં જ્યાખાઈ પર જજરો જુલમ થતો હોય તેવું માનવાને સંભવ છે. પરંતુ નાતમાં ફારગતીનો રિવાજ નહિં હોવાથી નાત જ્યાખાઈનો છેડો ફાડી શકતી નથી. માટે જો જ્યન્ત જ્યાખાઈને નહિં મનાવી લે તો

તેને છ માસ મજૂરી સાથની નાત ખહારની સજા કરવામાં આવશે. તેના જવાબની આ નાત આશા રાખે છે.”

જ્યાને કંઈ સમજણ ન પડી. પણ તેના સગાંઓએ કહ્યું કે કેસ છુટ્યા છીએ માટે નાતને ચહા અને ચેવડો મંગાવીને ઉબાણી આપવી જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ ઘરેણા વેચીને પણ ખરદી પુરીની નાત કરવી જોઈએ ! જ્યાને કબુલ કરવું પડ્યું. તેને પણ લાગ્યું કે હવે દુશ્મન ચપટીમાં શરણે આવવો જોઈએ, કારણ કે આખી નાતનું લશ્કર તેની છાવણીમાં ફરી વળ્યું હતું ને જયન્તના એકેએક માણસને ઘાસની માફક કાપી નાંખ્યું હતું, એમ તેનું માનવું થયું હતું.

જયન્તને મળેલી આ પંચાતની ખબરથી તેણે બીજે દિવસે આ હુમલાનો શુરવીર જવાબ કોર્ટમાં દાવો માંડીને વાળ્યો. કોર્ટમાં તેણે જ્યા સાથે બનતું નથી માટે તેને જુદા રહેવાનો હુકમ માંગ્યો. પોતે ખરચ પણ આપવા તૈયાર હતો. આ હુમલામાં જયન્તે મોટા મોટા મહારથીઓ જેવા કે વકીલો, લેખના અને કોર્ટના કલાર્કો, સીપાઇસપરાંઓ, અને કાયદાની કલમો રૂપી પાયદળ વગેરે ન્યાયાધીશની સરદારી નીચે રોડી મોટું લશ્કર જ્યા સામે મોકલ્યું. જ્યાનો એકએક સગો, નાતીલો ને દોસ્તાર ટપોટપ રણભૂમિમાં પડીને ભાગવા માંડ્યો.

કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો ત્યારે કોર્ટે અણબનાવનું કારણ જાણવા માંગ્યું. જયન્તે સચોટ ભાષણ કરી દલીલ કરી કે “પહેલો ભાત પછીજ દાળ; ને મને આશા છે કે કોર્ટ સમજદાર હોવાથી મારા ગ્રિહાંતના સવાલને સમજશે.” જ્યાએ બચાવ કર્યો કે: “કાં તો પહેલી દાળ થાય નહિ તો મારે એ

ઘરજ ન જોઈએ. મને કોર્ટ ખર્ચ અપાવે.” કોર્ટે આ કેસ ચલાવવા ના પાડી ને વકીલોને ઘરમેળે પતાવવા દબાણ કર્યું.

મુંબઈ ગામમાં હો હો થઈ ગઈ, કારણ કે છાપાઓએ “દાળભાત કેસ” ના તીખા તમતમતા મથાળા કરી એ અહેવાલ મોટા રાક્ષસી અક્ષરે છાપી માર્યો. પરિણામે વકીલો પણ આ કેસનું ઘરમેળે સમાધાન કરવા બેઠા ત્યારે પોતપોતાની પ્રીતિ સવાલ પર લડી પડ્યા ને સમાધાન રહી ગયું. આમ લડાઈ પુરજોશમાં ચાલી રહી હતી ત્યારે વચમાં પડેલી થોડી ઠંડક વળી પાછી ઉડી ગઈ ને વળી કેસ ચાલ્યો.

આ વખતે સામસામા વકીલો ને સાક્ષીઓ અનેક જાતના વચનાશ્ર છોડતાં હતાં તે જોઈ દરેકને લાગતું કે ભયંકર કાપાકાપી થઈ રહી હતી. આવી ભયંકર લડાઈનું પરિણામ શું આવશે તે કોઈ કહી શકતું નહોતું.

માત્ર એક ન્યાયાધીશજ કહી શક્યા. તેમણે કેસ સાંભળી લઈ દમ વગરનો કેસ લાગવાથી તેને કલમને અટકે કાઢી નાંખ્યો. આમ એ કુદ્દેશ્વરમાં વીજળી પડવાથી બન્નેના લશ્કરો વીખરાઈ ગયાં. રાજ અને રાણી હવે શું કરવું તેના કિયારમાં પોતપોતાની છાવણીમાં કપાળે હાથ દઈ ચિંતાતુર ચહેરે બેઠાં હતાં. તે વખતે સુમસામ સ્મશાન-શાન્તિ પથરાયેલી હતી ને ઘાસ્વેટનો દીવો ઝાંખો ઝાંખો બળતો હતો, પણ ખંડાર બોડાગાડીઓના બોડાના દાળડા અંબળાતા હતા. આ બધી પરિસ્થિતિનાં કારણો એ કે રાતના બેનો સુમાર હતો. ખેલેહાઉસ પરથી નાટકો છુટેલા હતા, અને પ્રેક્ષકો ભારતી ગાંડીએ બેર જતાં હતાં !

પ્રકરણ ૪ થું.

કામચલાઉ સંધ !

વિધ્વસંતોષી કુદરતે આ મહાન લડાઈમાં વિશ્લેષ કયો તેથી તેનું કદી ભલું નહિ થાય એવા કુકળતી આંતરડીના શાપ બન્ને સરદારો તેને આપી રહ્યા હતા. તેમનાં લશ્કરો વીખરાઈ ગયાં હતાં અને હવે શું કરવું ? તેની ચિંતાના વાદળો બન્ને ટેકરીઓની આસપાસ ઘેરાઈ વળ્યા હતા. એટલામાં પોસ્ટ જોડીસમાંથી એક પવનનો સુસવાટો આવ્યો !

એ દાદા તરફથી જયન્ત પર આવેલો એક કાગળ હતો. જેમાં લખ્યું હતું :

“ ઘર સાફસુફ કરી રાખજો, હું.....તારીજે આવું છું. મહિનો માસ રહી જઈશ, સૌ. બેટા જ્યાને આશીષ.”

જયન્ત મુંઝાણો. આ કંકાસ દાદા જાણે તે ઠીક નહિ એટલે કોઈ રીતે કામચલાઉ સંધિ કરી જ્યાને મનાવી લઈ ઘરમાં જાણે કંઈ બન્યુંજ નથી એમ ડાદા ડમરાં થઈ રહ્યા વગર છૂટકોજ નહોતો.

હાર્યો નથી છતાં દાદાની અણુધારી દબલગીરીથી તેને દુશ્મનને શરણે જવાનો પ્રસંગ આંચો. જયન્તને લાગ્યું: “ હું હાર્યો. ”

આ બાબુ જ્યાને તેની ખડેનપણીઓએ “ ન ધણીઆતી નારી ” ના ઇલકાબોથી નવાજી મેણા મારવા માંડ્યા. “ બાકી હતું ” તે ક્ષણાએ રોકડું સંભળાવ્યું:

“ ધણીનું ઘર માંડવું નથી, બીજું ઘર નાતના રિવાજ પ્રમાણે થાય તેમ નથી, તે સરખનો ભારો હું તે રાંડ ક્યાં સુધી સાચવું ? તને જોઈએ તો કોઈ વનિતાશ્રમમાં જા—”

જ્યાને લાગ્યું “ હું હારી. ”

જયન્તે દાંતમાં તરણું રાખી ધુમાડા કાઢતાં, તેણે પાટલું નના ખીસ્સામાં હાથ નાંખી ગીરગામનો કિલ્લો છોડ્યો ને પરેલ તરફની દ્રામ પકડી. જ્યાએ માથે સંગડી લીધી હાથ તે પ્રમાણે બેચાર લુગડાંનું પોટલું મેલી પરેલનો કિલ્લો છોડી ગીરગામની દ્રામ પકડી.

બન્નેની આંખમાંથી ચણી બોરથી માંડીને નાગપુરી સંતરા જેટલી સાઈઝના આંસુઓ પડતાં હતાં અને દ્રામમાં

પાણીના રેલા જોઈ લોકો વૈશાખ મહિનામાં ચોમાસું ખેડું માની
જાજા થતા હતા! ખડા પારસી પાસે ખન્નેની દ્રામ ખલાસ
દવાથી દ્રામ ખદલવા ઉતર્યાં. ચાહુ દ્રામમાં તેમણે સંધિની
શરતો એક કાગળના ટુકડા પર લખી રાખી હતી અને મુઠ્ઠીમાં
જોરથી દાખી રાખી હતી.

પાટા ઝોળંગતા એક લાયડો ને એક ખાયડી અથડાઈ
પડ્યા! કોધભરી નજર કરી સામ સામા જોતાં તેમને જણાવ્યું
કે આ તો “વેદના વારાનો શત્રુ”! મારી માગવાના વિચારો
ખન્નેએ પડતા મેલ્યા ને કેમ જાણે જુદી જુદી શેરીના જે
કુતરાઓ લેગા થયા હોય તેમ તેમણે ધુરકવા માંડ્યું. સામ
સામી સંધિ-પત્રોની અદલાખદલી કરી.

જ્યન્તે લખ્યું હતું:

“જયા,

ઠહાલી; કહેવા જેવું તેં રાખ્યું નથી એટલે નથી કહેતો.
પણ દાદા આવનાર હોવાથી લડાઈ મોકુફ રાખવાનું કહેણ લઈ
આવ્યો છું. આપણે કામચલાઉ સંધિ કરીએ, મુખ્ય શરત
એ કે દાળભાત નહિ ને ભાતદાળ નહિ, ખીચડો કરવો એટલે
તારું ને મારું ખન્નેનું મન રહેશે. લી. તારો નહિ; જ્યન્ત

જયાએ લખ્યું હતું:

“જ્યન્ત,

ઠહાલા; કહેવા જેવું તમે રાખ્યું નથી એટલે નથી કહેતી.
પણ ભુખમરાને લીધે હું જ્યાં સુધી જાતે કમાઈને પુરું કરવાની
શક્તિ ન મેળવું ત્યાં સુધી લડાઈ મોકુફ રાખવાનું કહેણ લઈ

આવી છું. દાળલાત ને લાતદાળ બન્નેમાં દીવાસળી મેલી ખીચડી કરું તો ? આ વચ્ચે તોડ તમને ગમતો હોય તો કામચલાઉ સંધિનો ઘોળો વાવડો બતાવતી મારી ઘોળી સાડી પર નજર કરી હથિયાર મ્યાન કરશો તો—

તો શું એની તમને કંઈ સમજણ ન પડે. જવાબ આપજો. લી. તમારી નહિ, જયા.”

બેર જતાં જતાં વળી પાછી સંધિની મુખ્ય શરત પર તકરાર ચાલી.

“વળી પાછી તેં નારીજાતિ ખીચડીની વાત કરીને ?”

“તો તમે પણ કયાં ખીચડો—પુરૂષ—જાતિનો શબ્દ કહેવામાં અચકાયા છો ?”

“આટલી આટલી ફજેતી થઈ તોય હજી તું તારી હઠ નથી મેલતી....એ સંધિ તે કેમ થાય ?”

“ને તમે તમારી હઠ કયાં મુકો છો ? રોયું, આવું તે કેમ સહેવાય ?”

આખે રસ્તે વાદવિવાદ ચાલ્યો. ઘર આવ્યું તો પણ કંઈ નિર્ણય ન આવ્યો ને સંમત ન થવા સાટે સંમત થઈ બન્ને છુટા પડ્યા. એક ગયો દીવાનખાનમાં ને બીજી ગઈ રસોડામાં ! સંધિ થતાં થતાં પડી લાગી ને વળી પાછી લડાઈ જમી.

રાત નજીક આવતી હતી તેમ તેમ દાદાજીની ટ્રેન પણ મુંબઈ નજીક આવતી જતી હતી.

જયન્ત હાથમાં શબ્દકોષ લઈ નારીજાતિના શબ્દો સામે ધિક્કારની દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો, એટલામાં ખ-ખા-ખીના શબ્દોપર નજર પડતાં તેણે જોયું:

“ ખીચડી-ખીચડો-ખીચડું-” માનભરી સુલેહ વળી પાછી સુઝી. પણ સાથે સાથે વળી એ શબ્દોમાં ખીચડી નારીજાતિ પહેલી હોવાથી કંઈક ખિન્ન થયો. તેણે રસોડામાં જઈ વળી ખીજી સુલેહ સૂચવી. શબ્દકોષ ખતાવી ‘ખીચડું’ કરવા કહ્યું. જ્યાં રાજી થઈ ને તેણે જયન્તના હાથ સાથે હાથ મેળવી કામચલાઉ સંધિ પર અણુલખી સહી કરી.

જ્યાંએ દોડીને સગડીમાં કોલસા નાંખી દીવાસળી મુકી ને ખીચડી વીણવા માંડી. જયન્તે સ્ટેશને જવા કપડાં પહેરવા માંડ્યાં.

પ્રકરણ ૫ મું.

૯૯૯ વર્ષના પગલું મુલેહનામું.

છાપાંઓ વાંચીને દેશમાં દાદાને ચિંતા થઈ હતી.
વડીલોના અંકુશની ગેરહાજરીમાં આજકાલના ઉગી નીકળેલા
ઉંઝાછળા જુવાનીઓ વાતવાતમાં બાબડી પડ્યા હશે એમ
તેમણે માની લીધેલું. છાપાનાં રીપોર્ટો કદાચ અતિશયોક્તિભર્યા
હશે એમ માની તેમણે જાતે તપાસ કરવા માટે મુંબઈ આવવા
નિર્ણય કરેલો.

ગાડી આવી. થઈ કલાસમાંથી એક ડોસા ઉતર્યા. જયન્તે
દોડી આવીને પ્રણામ કર્યા. દાદાએ પુછ્યું:

“કેમ તું ને જ્યાં જધા છે તો મઝામાં ને?”

“હા દાદા, તમારે પ્રતાપે.”

દાદા ઘેર આવ્યા ને નહાઈ ધોઈને જમવા બેઠા, ત્યાં થાળામાં ખીચડી જોઈ. ઘણે વર્ષે ઘેર વડીલ આવે ત્યારે દીકરાઓ આવો સત્કાર આપતા હશે, એમ! તેમણે કહ્યું:

“જ્યાં, બેટા તું આટલી મોટી થઈ તોય અમારું ડોશી શાસ્તર ન સમજી! આજ રવિવારે ખીચડું તે ખવાય? તેમાં પણ દાદા આવનાર છે તેની તો ખબર હતી ને?”

ખીચડું તો પાકું હતું પરંતુ વડીલોને રવિવારને દહાડે ખીચડું પીરસવામાં કાચું બાક્યું હતું જાણી જ્યાં ને જયન્ત એક એકનું મોઢું જોવા લાગ્યા. જયન્તે મદદ કરી:

“દાદા, મારી તળીયત સારી નથી રહેતી એટલે જ્યાંએ મારી લાગણીને ખાતર દાળભાતને બદલે હુમણાં સાતેક દહાડાથી રોજ ખીચડીજ....” જયન્ત અટકી પડ્યો.

જ્યાં વિજયનું હસી.

“અલ્યા પણ તું તો સ્ટેશન પર કહેતો હતો કે તળીયત મઝામાં છે?”

જ્યાં જયન્તની બહારે દોડી:

“દાદાજી, તળીયત તો ગન્નેની મઝામાં છે પણ મને લાગ્યું કે દાદાજી દેશમાં રોજ દાળોડો ને ભાતડો ખાઈ ખાઈને ઇંદાજ્યા હશે ને વળી મુસાફરીમાં ખાવાખીવાનું ઠીક નહિ એટલે હલકો ખોરાક ગનાવું એમ ધારીને ખીચડું પાક બનાવ્યો.”

હવે જયન્તને વિજયનું હસવાનો વારો આવ્યો. દાદાની અવસ્થા ભલે થઈ હોય પણ આમ કંઈ જીવાનીઆઓ તેમને ખતાવી જાય તે અસંભવિત હતું. તેમણે છાપામાં આવેલા ‘દાળભાત’ કેસ પરથી અને આ ખીચડીની રસોઈ પરથી લઢાઈનું સ્વરૂપ કહી લઈ વાત મનમાં રાખી.

જમી કરીને સૌ દીવાનખાનામાં ખબર અંતર પુછતાં બેઠાં. દાદાએ સુડીવતી સોપારીનો ભુકકો કરતાં કહ્યું:

“અરે છોકરાંઓ, હવે તો અવસ્થા થઈ એટલે કંઈ સુઝ પડતી નથી. ટ્રેનમાં બેઠાં પછી એક મુંઝવણ થઈ. તે તમને ખબર હોય તો પૂછું, કે આ ગાડી ઉપડે ત્યારે પહેલું ડાબી બાજુનું ‘પૈડું’ ઉપડે કે જમણી બાજુનું?”

બન્ને પતિપત્ની દાદાની સાઠી ખુશ્શિ નાઠી પર હસવા લાગ્યા.

જયન્ત બોલ્યો: “દાદા, પૈડાં તો બન્ને લેગાજ ઉપડે. કંઈ એકથી તે પહેલું જવાય?”

જયા બોલી: “કોણ જાણે! ડાબું કે જમણું. બન્ને પૈડાં સાથે ન ચાલે તો ગાડી ચાલેજ ક્યાંથી?”

“નહિ તમે બન્ને મૂર્ખા છો. મને ખાત્રી છે કે એક પૈડું જરૂર પહેલું જતું હોવું જોઈએ.”

બન્ને બોલ્યા: “ના દાદાજી, તમારી અવસ્થા થઈ એટલે તમને એમ લાગે.”

“મૂર્ખાઓ રે, દાળભાતમાં પાંણ એક ચીજ પહેલી જાય ને ગાડીમાં શા માટે બન્ને પૈડાં લેગા જાય? ભાઈ જયન્ત, અને

બેટા જયા. તમારો કંકાસ હું પામી ગયો છું. મારાથી ન છુપાવો. કંકાસ મારાથી છુપાવવા માટેજ તમે ખીચકું કર્યું હતું. દાળ પહેલી કે ભાત પહેલો એવી નજીવી વાતમાં રજતું ગજ બનાવી તમે જગતમાં બન્ને કુટુંબોની ફજેતી કરી છે. તેને માટે તમને શું સજા કરવી ?”

જયા જયન્ત ભોંઠા પડી જમીન ખોતરવા લાગ્યા. પણ જમીનેય પથરની હતી !

“ एकेन चक्रेण रथस्य गतिर्नभवति એ સુંદર નીતિવાક્ય ભૂલી જઈ એક બીજાની જાતિની મોટાઈ સ્થાપવા માટે સંસારની હોળી કરતાં પહેલાં તમારે વિચારવું જોઈતું હતું. થોડું બાંધછોડ કરવાથી, થોડો આત્મભોગ આપવાથી, સામાની ભાવનાને માન આપવાથી કેવા ભયંકર પરિણામોમાંથી બચી જવાય છે તે શીખો. જેમ દાળ પહેલી ચોરાય છે તેમ ભાત પહેલો પીરસાય છે. આસ કે તેમ બધે સરખુંજ છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ રૂપી બે પૈસાં સાથે ન ચાલે ત્યાં સુધી સંસારની ગાડી કદી આગળ નહિં વધે. હવે તમે કહો કે કેટલું લડી નાંખવું ધાર્યું છે ?”

જયા ને જયન્તે ન લડવા માટે દાદાજીના સોગન ખાધા.

“ જોલ ત્યારે દીકરી જયા, હવે તું કાલે પહેલું શું બનાવવાની ?”

“ જયન્ત કહે તે”

જયન્તે કહ્યું : “ ના, જયા કહે તે.

પ્રકરણ પઃ

૯૯૯ વર્ષના પગલું મુલેહનામું. [૨૯]

“ તમે ખત્તે વળી પાછા બાકી પડશો. જાઓ હું કહું
તે બનાવજો. લાપસી બનાવજો. ”

બીજા દિવસની એ લાપસીમાં જયા અને જયન્તને
દાદાએ લવાદ બનીને કાયમની મુલેહનો ૯૯૯ વર્ષનો પટો
લખી આપેલો જણાયો !

હવે રાજા રાણી દાગભાત ખાઈ રાજ કરે છે.

ખીજીએ પૂછ્યું. “કેવા છે?”

“પ્રાદ્ધાણ.”

“સઘરીયા છે?”

અંબુ સમજ્યો નહિ. આ સતીઓને, કેટલુંય દબાવ્યા છતાં ખીખીલ્યું હાસ્ય આવી ગયું.

એક ગુજરાતણે મગ ફેડ્યા: “પરણેલા છે? વડુ છે વડુ?”

અંબુ: “ના બેન, મેં હજી ‘ગુજરાતી’ માં જાહેરખબર આપી છે.

“તો અહીં ક્યાં અંગ્રેજી લોક રહેતા હતા? જાઓ અહીંઆં ઝોરડી ઝોરડી કેમ ખાલી નથી.”

તણે જણી છણકે કરી વીખરાઈ ગઈ.

અંબુ જરૂર એકાદો ભૂત કે વાઘ હોવો જોઈએ.

ચાંદનીમાં અગાચીમાં રંગ ને રસ લુટવા દે એવી એકાદી શકુન્તલા તો આવી રહી પણ આવે ઠેકાણે સોગમ ખાવા એક ગામડીઆણુ પણ નહોતી કે આડી ધરવા તો ધ્રમ આવે!

એક મહિનો આમ ગયો. એને ક્યાંય કેમ ઉભો ન રહેવા દે ત્યાં ઝોરડી તો ક્યાંથીજ મળે? લીંડી બજારની ફૂટપાથપર સ્વમાન અને સ્વાશ્રયના માર્યા સુઈ સુઈ એનું અંગ અકાઈ ગયેલું. કેમ વર્ણુને આજે પ્રાદ્ધાણના સુઠી હાલકાની ગરજ નથી રહી; સુઠી પ્રાદ્ધાણપણાની ગરજ ખરી.

“હુઃખ તો જો. શું હુંવારંપણું એ ગુનેહ છે કે આટલા તિરસ્કારને પાત્ર થવું પડે છે? અનુભવ તો એવો જ થાય છે.

“પણ ત્યારે લગ્ન તે કેમ થાય ? જાહેર ખખરના પૈસાચ ફોગટ.”
આ વિચાર કરતો તે સેંડહસ્ટી રોડ પર ધીમે પગલે જતો હતો.
સામેથી કૃપાશંકર કાકા આવતા હતા.

“ કાકા, જે શ્રીકૃષ્ણ. ”

ચરમા ઉંચા કરી કાકાએ જોયું ને કહ્યું : “કોણ જમુલાઈનો
અંબુ કે ? ”

“ હા, કાકા ”

“ કેમ અલ્યા રખડે છે અહીં ? ક્યાં રહે છે ? મુંબઈમાં
શું કરે છે ? ”

અંબુનો જવાબ લાંબો હોવાથી અચકાંચો. એક ગાડી
કરી કાકાને ચોપાટી તરફ લઈ ચાલ્યો ને બધી દુઃખની વાત કરી.

“ X X X કડં છું તો ૧૦૦ ના પગારની નોકરી.....
કંપની લીમીટેડના સેક્રેટરી તરીકે.....ળી. એ. પાસ છું.
પણ આવા હાલ છે કાકા ! ”

કાકા હસી પડ્યા. “ અલ્યા લગ્ન તે એમ છાપામાં થતાં
હશે ? લગ્ન કેમ કરવાં એનું તો એક જળડું શાસ્તર છે,
શાસ્તર. પણ કાંઈ વાંધો નહિ, ખડીશમાં. જો હવે તારો કીરપો
કાકો એક મહિનામાં તારી પાસે જૈરાંનો કેવો ઢગલો કરી મેલે
છે તે ! ભાઈ એ તો ઘરડાનાં જ કામ...તમે જીવાનીઆઓ
લણ્યાં પણ ગણ્યાં નહિ. વહેવારમાં સમજ્યા નહિ. આ જો,
સેંકડો લગ્ન આ હાથે કરી કરીને તો આ ધોળાં આવ્યાં, જૈરી
લાવી દેવી ને ઘર મંડાવી દેવાં એ તો અમારે મન રમત
વાત....”

અંબુ હાલ તુરત કાકાને ત્યાં કામચલાઉ રહેવા ગયો. વ્યવહારના કાયદાઓના અઠંગ બારીસ્ટર કીરપા કાકાએ એની બ્રીફ લીધી હોવાથી હવે એને કોઈ દયાળુ દીકરીવાળા પાસે વિનંતિ કરવાની ગરજ નહોતી.

મૂળ વતનમાં જમીયતરામ ને કીરપારામ પાહોશી હતા. અંબુ કીરપાકાકાના ખોળામાં રમી મોટો થયેલો. જમીયતરામ ગુજરી ગયા પછી કુટુંબમાં બાકી રહેલી મા મરી પરવારતાં, અંબુ મૂળ વતન છોડી ગયેલો, ને એકલો અટુલો સુંબાઈ રહેતો. એની જીવનગાડીમાં એ એકલો જ મુસાફર હતો.

*

*

*

*

“ જો અંબુ, આજ બપોરે મારા વેવાઈના ગામના મૂળશંકરભાઈ આપણે ત્યાં આવે છે. હું તને કહું તેટલું તુ કરજે. (કાકાએ કાનમાં બધું સમજાવી દીધું) બસ....એમ પગલે પગલે તારા તરફથી શુદ્ધ સનાતન બ્રાહ્મણ ધર્મ મારા જોવામાં આવવો જોઈએ....”

“ કેમ કાકા, એટલું બધું ? ”

“ તું ન સમજે. લગન કેમ થાય તેના અંકગણિતમાં એ પહેલું મનોયતન છે. ” ઉતરતે પહોરે મૂળશંકરભાઈ આવી ગયેલા. ત્યારથી તે બીજી સવાર સુધી કીરપારામને ત્યાં એક જીવાન એમણે તદ્દન સનાતન-ધર્મી જોયો.

“ વાહ, કીરપારામ, સુંબાઈ જેવા શહેરમાં રહ્યા છતાં આટલું ધર્માભિમાન ! શું લણ્યા છે ? ”

“ ખટ શાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, કૌમુદી, સિધ્ધાંત વિચાર, અને ખાસ કરી વ્યવહારશાસ્ત્ર મિમાંસા, દર્પણ સટીક. હજી વેદાભ્યાસ ચાલુ છે.”

એ વખતે અંબુ “યદાયદા હિ દંભસ્ય રાજ્યમ્ વર્તતે મારતે” એ શ્લોક એક ધ્યાનથી આચમની રહ્યો હતો. એને મન થયું કે કાકા હજી એ શાસ્ત્રોમાં “ઇકેનોમીકસ, લોજિક, ને બાઇબલ” ઉમેરે તો સાફ !

“આહા, હજી હજી કળીકાળમાં ધર્મનો લોપ નથી થયો.”

“કીરપારામભાઈ, કેવા આનન્દની વાત” અમે તો “મંગલમ્ શુભમ્ ભવતુ” એટલું જ બાણીએ ભાઈ ક્યાં પરણ્યા છે ?”

“હજી એના બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમને છ માસ બાકી છે.” કીરપારામે હસીને કહ્યું.

કીરપારામની ગગી જમવાનું કહેવા આવી. મેમાન જમવા ઉઠ્યા.

“ચાલ ખેટા જમવા.”

“ક્ષમા કરો, કાકા, હજી મારી સમાધિ અધુરી છે.”

“કરો કરો, માનવદેહનું સાર્થક કરો.”

કીરપારામ, મૂળશંકરના મુખપરની છાયા તપાસ્યા કરતા હતા.

મૂળશંકરને પોતાની જમના માટે ચોખ્ખી મુરતીઓ જોવો હોતો. કીરપારામ, એમણે પોતે મુંબાઈ આવવાના છે એ માટે એવો કાગળ લખ્યો તે પરથી જાણતા જ હતા. કદાચ મૂળશંકરજીભાઈને ગામડાના અગ્રાહ્યણુ આહ્વાણો કરતાં શહેરના અંગ્રેજી આહ્વાણો પસંદ હશે !

બપોરે જમ્યા પછી મૂળશંકરે વાત છોડી.

“ કીરપારામભાઈ, મારે મુંબાઈ આવવાનું પ્રયોજન-મારી જમના માટે કોઈક—”

“ હા હારે....સમજી ગયો. અમને ઘરડાંઓને ન કહેવું પડે. પણ મુંબાઈમાં તમે ક્યાં ભૂલા પડ્યા ? મને સાત વર્ષ થયા પણ ક્યાંય મારી નજર અહીં ઠરી નથી. ”

“ કેમ તમને કેવું લાગે છે ? ”

“ અરે બધા ભણીને વંઠી ગએલા ! શાસ્ત્રનું નામ સાંભળતાંજ છીંકવા માંડે એવા....”

“ ઘણુંજ ખેદજનક. પણ હવે હાથે પગે પહોંચતા હોય તો શું વાંધો ? છે કોઈ ઉપાય ? ”

“ ઉપાય, કહું ? ખોટું તો નહીં લગાડોને ? ”

“ નારે, એવું શું બોલ્યા ? હું આંચો છુંજ તમારે ભરોસેને ! ”

“ જો જો હું. ! ”

“ તમારી સલાહ શિરસાવંધ છે, કીરપારામ ભાઈ, મારી જમના તમારીજ કન્યા છે. ”

“તો આ મારા ભત્રીજા માટે....કંઈ વિચાર....નુઓ ધાર્મિક છે—મહા વિદ્વાન છે....” મૂળશંકરે વીજળીનો આ કડાકો ધાર્યો નહોતો.

“પણ શું ધંધો કરે છે ?”

“એક એપ્રીસમાં વ્યાપારશાસ્ત્રી તરીકે માસિક રૂ. ૧૦૦ મેળવે છે.” મૂળશંકરનું મોઢું કટાયું. એને લાગ્યું : “કાંકો કેવો સ્વાર્થી ? સીદીને પોતાનો દીકરોજ ઉજળો લાગે !”

“ઠીક, ભેયું જશે. વિચાર કરી ભેઈશ. જરા હું ખજાનમાં જઈ આવું.”

તે સાંજે મૂળશંકરભાઈ દેશ ત્યાજ્યા ગયા. ત્રણ દિવસ પછી તેમનો કાગળ આવ્યો “* * * જમનાના વિવાહની વાત હમણાં માંડી વાળી છે * * * વગેરે”

કૃપાશંકર માટે આ કોયડો સમજવો અઘરો નહોતો. મૂળશંકર વર નહિ, ધન શોધતા હતા. અને તો આપ ને દીકરી ખન્ને માટે, નહિ તો છેવટ દીકરી માટે તો ખરાજ. એક અઠવાડિયા પછી કૃપાશંકરે એક એવો કાગળ લખ્યો જેની ચમત્કારિક અસરને પરિણામે મૂળશંકર ત્રીજે જ દિવસે પાછા મુંબઈ હાજર થયા.

“હવે સમજ્યા કીરપારામભાઈ ? ખોટું ન લગાડશો પણ એકલા શાસ્ત્રોને નામે દીકરીને પણાવીએ એમાં દી ન વળે. કાંક ગોઠણ સમે રોટલો હોવો ભેઈએ ને કાંક મનેય માંડવાખર્ચ મળવું ભેઈએ”

“ પણ હવે તમને શું વાંધો ? સર જમીયતરામ જેવું ઘર તમને ખીજે મળે તો ભલે જાઓ....એ તો મારા નાતાને ખાતરજ એસના અંખારામ માટે એમણે કબુલ્યું છે. મને તેમાં કંઈજ સ્વાર્થ નથી.

“ કીરપાસમભાઈ હું જાણું છું, તમારી ભલાઈ અનહુદ છે. પણ માફ કંઈ પાકે તેમ છે ?” આ વાક્ય કહેતાં મૂળશંકરને કૌંઠકની ખીક લાગતી હતી.

“ એ વાતજ મુઠ્ઠી દેજો. એ ભણેલાઓ જાણે એમાંય તમારી ને તમારી ઇજ્જતના કાંકરા છે.”

“ તો ભલે રહું....જમના માટે કેટલુંક કરશે ?”

“ દશેક હજારનાં દાગીનો લુગડાં.” મૂળશંકરથી હસાઈ જવાતું હતું. આવા શ્રીમંત ખાનદાનને ઉંચી પાયરીના વેવાઈ ! એનું ચાલત તો એ પોતેજ પરણત !!!

“ વાફ મુરતીઓ જોવા જશું ?”

“ તે કંઈજ નહિ બને. પોતાના દીકરાનું એમ પ્રદર્શન કરવા સર જમીયતરામ સાફ ના કહે છે. આખી જ્ઞાતિમાં એનું નામ ને કુટુંબ જાણીતું છે. વળી અંબુ ખી. એ. પાસ છે. કુટુંબમાં ન સાસુ, ન દેરાણી, ન જેઠાણી, જે આવે તે એકલીજ ઘરની રાણી. ઘરખાર, વાડી, વજીફા ધન, આળડ હોદ્દો ઇલકાળ; એથી વધુ શું જોવું ? એમનું નામજ બસ. ન થતું હોય તો હું સાચાર છું.”

“ એ મૂળશંકરભાઈ, લોટ માગવા જાઓ લોટ માગવા ! એમને ઓળખવા એ તમારાં કામ નથી.”

મૂળશંકર વાત વચકવા દેવા તૈયાર નહોતા.”

“ તો બસ કરી જ નાખો કીરપારામભાઈ. તમારાપર મને ભરૂંસો છે. તમારો મોટો પાડ માનીશ.”

“ એમ ન થાય, એક શરત છે.”

“ શી ?”

“ સર જમીયતરામ તરફથી જનમાં ત્રણ સ્પેશીયલ ટ્રેન ભરીને માણસો આવશે તેમાં અંગ્રેજો, મુસલમાનો પારસી વગેરે અમલદારો અને ગૃહસ્થો બધા લેળા. એ બધાને તમારે સાત દિવસ રોકવા પડશે ને સુધરેલી ફેશને સત્કારવા પડશે. કહો છે કબુલ ?”

મૂળશંકરના એક બાબુ હાંબ ગગડતા હતા. બીજા બાબુ કીરપારામની વાત તદ્દન સાચીજ છે. એવો વિશ્વાસ વધતો જતો હતો.

“ બાપરે કીરપારામભાઈ ! એક તો હું ગરીબ માણસ, વળી માંડવા બર્ચ પાઈ મળે નહિ ને આવડો યોજો ?”

“ તો બીજા શરત એ છે કે એ જો ન બને તો એમના એક આગ્રેના ભાઈ અને હું એમ બે જણ આવી વરરાજાને ધાનામાનાં પરણાવી પાછા જઈએ. લગ્ન પણ એક પખવાડીઆમાંજ. આ શરતનું તમે કારણ જાણો છો ? એના જેવા મોટા માણસની આ વાત જાહેરમાં જરાય ખડાર પડે તો

એક ગવર્નર પણ એની ખબર લઈ નાખે કે મોટા માણસને ત્યાં લગન ને કોઈનેય ન બોલાવ્યા ? હવે જો કોઈને બોલાવે તો બધાને બોલાવવા પડે. મોટાની વાતો મોટી. ”

“ સમજું છું, કીરપારામલાઈ ! પણ એ હબરો માણસ કરતાં તો કંકુને કન્યા સારી ”

“ તે તમે જાણો....કહો શું વિચાર ? ”

“ તમારા વિચારે વિચાર. ”

તો જાઓ ગોરને મોકલજો. મુરતીઆને મારે ત્યાં જ બોલાવી ચાંદલા કરી દેશું. એ મારે માથે ને આવતી વદમાં લગનની તૈયારી કરો. ”

“ એટલી બધી ઉતાવળ ? ”

“ એક ણીજી વાત : જો તમે આ વાત કોઈનેય કરી તો પછી અંબારામ જમના માટે અપાવવા હું જવાબદાર નથી. તમને ખબર નથી કે એ છોકરાપર કેટલી પડાપડી છે. ”

“ એ વાત સાચી લલે ત્યારે જેમ ઉતાવળે કામ થાય તેમ સાફ. સારા કામમાં સો વિધન. ”

x

x

x

x

કીરપારામે લપકાથી જ કામ લીધું. અંબુ મૂળમાં તો એવ્યુએટ હતો જ એટલે સરના દીકરા થવા માટે “ લપકો કેમ થાય ” એ એને શિખવવું પડે તેમ નહોતું. લગન થઈ ગયા. પોતાની જમના એક મોટા ઘરમાં ગઈ એ જાણી મૂળશંકરનો આનન્દ ઢોળાઈ ઢોળાઈ જતો હતો.

એક માસમાં મુંબાઈથી કીરપારામલાઈનો કાગળ ફરી વળ્યો.

“સર જમીયતરામ સાથે જમનાને સુખી કરવાની બાબતમાં તકરાર થતા અંબારામ બુદ્ધા પડ્યા છે ને પંદરજ દિવસમાં સદ્દામાં જબરી ખોટ આવવાથી સર જમીયતરામ ગુજરી ગયા છે વગેરે ***”

નહાઈ ધોઈ ખરખરાનો કાગળ લખી પાછળ જ મૂળશંકર કાણે આવ્યા. જમાઈ અંબારામ એક અપ-ટુ-ડેટ ફેશનથી શણગારેલા ઝલોકમાં રહેતા હતા. અંબુએ જમનાને કહી રાખેલું કે “તેના આંખેના એક કાકા ગામમાં ગુજરી ગયા છે.”

“ઝેટા જમના ! બહુ બુરું થયું.”

“હશે. કાકા જેવી ઇશ્વરની મરણ. આપણો કાંઈ ઉપાય છે ! હવે તમારા જમાઈને થોડું આશ્વાસન આપજો.”

એ વિવેક વિધિ પૂરી થઈ. ચૈસો તો ઘણો શોધ્યો પણ દીકરીના નસીબમાં નહિ, એમ નસીબને દોષ દેતાં મૂળશંકર સાંજે વિદાય થયા. જમનાએ પોતે ઘણીજ સુખી છે, એમ જાતેજ કહેલું એટલે તેમને નિરાંત હતી.

સાંજે કીરપાકાકા આવ્યા.

એમણે હસીને પુછ્યું, “કેમ અંબુ ! સર જમીયતરામ ક્યારે ગુજરી ગયા ?”

“કાકા, મારા બાપાને ગુજરી ગયા તો છ વર્ષ થઈ ગયાં, ને મુંબઈમાં તો કોઈ સર જમીયતરામ હજી જમ્યો નથી ! કાકા તમે પણ ખુબ કરી....”

લોખી આર્ય મહિલા જમના એ વખતે કાકાજી માટે
કેલેલા દુધનો ખ્યાલો લઈ આવી.

કાકાએ કહ્યું: “ સુખી રહો ખેટા. ”

“ જો અંબુ, લગ્ન આમ થાય. ને તેમાં પણ આવાં થાય. ”

જમના શરમાઈને નીચું જોઈ રહી. અંબુ કાકાના પગમાં
પ્રણામ કરતો આળોટી પડ્યો. જમના અને અંબુ સાથે જ
સુખી હતાં.

“ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ”

પ્રકરણ ૧ લું.

એ ચીઠી વાંગી ગંગાની આંખ ફાટી ગઈ. ચીઠીમાં
લખ્યું હતું.

“ બહાલી ગંગા....તું આવડી મોટી ભગર. ભેંસ જેવડી
થઈ છતાં તારા બાપને તારા માટે કોઈ મુરતીયો નથી જડતો....
હું કેવો ખેઠો છું...હજી પણ તારા બાપને મારું નામ દઈ તું
મારી થા...મારી મારકણી આંખોનો હું આશક....”

ગંગા એ ચીઠી આગળ ન વાંગી શકી. કારણ કે વાંગતાં
વાંગતાં તેની આંખો લાલ થતી જતી હતી. તેની છાતી ધબકતી.

હતી. તે ખીજી પાટલી પર બેઠેલો આશો જોતો હતો. મહેતાજી જાણે નહીં તેમ મગને ગંગાપર કુદ્દષ્ટિ સાથે એ ચીઠી ફેંકી હતી તે પણ આશાએ જોયું હતું. એ વખતે રસિક ભુગોળમાં ગોળ ગોળ ફરી રહ્યો હતો. સારા કાકાની ગંગાની ભર સ્કુલમાં થતી આ મશકરી આશાને અસહ્ય પડી. એણે ગંગાને એ અપવિત્ર ચીઠી વધુવાર વાંચવા ન દીધી, ને ઝુંટ મારી પડાવી દીધી. ગંગાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. “લડાઈ લગે તો પૈસા દઉં” એ શરતના શોખીન છોકરાઓને મઝા પડતી હતી. અંબારામ મહેતાજીને સ્કુલના આ લેદલરમોની ખબર ન પડી.

છોકરા અને છોકરીઓ સાથે લાણે તેમાં આવા દુઃખો કદાચ હોતા હશે છતાં રામપુર ગામમાં એટલા બધા છોકરા છોકરી નહોતા વસતા કે અંબારામ મહેતાજીને જુદી જુદી નીશાળ ચલાવવી પાડવે. એને માંડ માંડ પોતાની ખીચડી મળતી ને તેમાં પોતાને હતું તેટલું જ્ઞાન બાળકોને લેગા લાણાવી આપતા.

સ્કુલ છુટી.

આશો અને રસિક બહાર તો નીકળ્યા પણ થોડેક આંધ્રે જઈ કોઈકની રાહ જોતાં ઉભા. ગંગા લેગી હતી, પણ જે થવાનું હતું તેમાં ગંગાનું કામ નહોતું. આશાએ કહ્યું.

“ગંગા તું જતી રહે. જા, મારે ચીઠીનું વેર લેવું છે.”

“ગંગાએ વીર બાંધવના ઓવારણા આછા હાસ્યથી લેતા કહ્યું.

લાઈ જોજો હું....મારવો હોય તો મારજો પણ ધીઆરને વાગે નહી તેવી રીતે....”

ગંગા સંતોષ પામતી ગામના પાદરની વાડી તરફ વળી. “નીશાળમાંથી નીકરી જવું પાંસડું ઘેર” આ શીખામણ તે આત્મસંતોષની અતિશયતામાં આ પળે ભુલી એટલેજ તે પંથ પણ ભુલી.

અડધાક કલાકમાં મગનનું મોહું અને જડબું લોહીથી રંગાયા હતાં. આશાએ વિદ્યાર્થીની બાલિકાની નીચ મશકરીનું ઉંચું વેર લીધું હતું મગન માટે એકલો આશોજ બસ હતો. એટલે અગડમાં રસિકને ભાગ ન લેવો પડ્યો. પણ બનતા સુધી રસિકને મારામારીમાં રસજ નહોતો. એનો તો એવોજ મત હતો કે “મારવા કરતાં આ બાબત માસ્તર પાસે ચાડી ખાઈ મગનને છેલ્લે નંબર ઉતરાવ્યો હોત તો !”

આશાની તમન્ના પુરી થઈ એટલે આશો હાથ ખંજેરતો રસીકને લઈ ઘર તરફ વળ્યો.

x

x

x

x

“જો આશીયા, રસીક કેવો ડાહ્યો છે? ન કોઈ દહાડો તોફાન કરવું. ન કોઈ દહાડો ઉંચે સાદે બોલવું. તું એજ દહાડા સખણો થઈને રહેશે તો બસ છે. મુંબઈથી મંજુભાઈ આવ્યા છે, કેવો ડાહ્યો ને કમાઉ?”

“કાકી, એ કેણ મંજુભાઈ?”

“ હં...એવું ડાહ્યું ડાહ્યું જ્ઞાન મેળવવાનું પુછીએ તો કેવા બહાલા લાગીએ? તારો જન્મ પણ નહોતો. પડોશના ચુનીકાકાનો એ એકનો એક દીકરો. કાકો અને કાકી એને ૧૨ વરસની ઉમરે એકલો મુકી ખેલગમાં સાફ થઈ ગયા. બીચારો ભણતો હતો. ને આપણે ત્યાં કદી કદી દીલાસો પામતો. તું એ વરસનો હતો અને ગંગા જન્મી ત્યારે તારી વીધવા બા પણ ગુજરી ગયા. તે વખતે મંડુ પણ ઘરે તાણ વાસી મુંબઈ ગયેલો. આજ ૧૨ વરસ થયાં. લાખો રૂપીઆ કમાઈ લીધા. એનું નામ તે દીકરો. સમજ્યો દીકરા? ”

“ તે કેમ કાકી, દેખાતા નથી? ક્યાં ગયા છે? ”

“ જરા ફરવા ગયા છે. હુમણાં આવશે. ડાહ્યો થઈને વરતશે તો બસ છે. ”

મંગળદાસ રડતી ગંગાને લઈ ઘરમાં દાખલ થયા.

સ્કુલથી નીકળી ઘણી વાર ગંગા ખોડા પટેલની વાડીના કોશનું પાણી પી બાવાજીની જગ્યામાં રામચંદ્રજીના દરશન કર્યા પછી જરા સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નીહાળતી ગંગા ચાલી આવતી હતી. સામેથી એક ગૃહસ્થ લાકડી હલાવતો આ બાળાને જોઈ આગળ વધ્યો. એણે વિચાર્યું “ કોણ કહે છે ગામડામાં ચોપાટી નથી? ”

લોહીથી નીતરતો આંસુ સારતો મગન “ લોહી જોઈ વખતે બાપા ખીજશે તો? ” એ બહીકે વાડીમાં મોઢું અને શરીર ધોવા માટે આવતો હતો. એણે ગંગાને જોઈ. એનો

વૈરાગિ ઉછળી આવ્યો. આગળ પાછળ કોઈ નહોતું. સુરજ હતો પણ ઘણો થોડો હતો. ગંગાની પાછળ એક માણસ જઈ રહ્યું હતું.

તે મગને તક સાધી.

“ ઓ, અલી ગંગલી....તારા આશીર્વાચે મને મારી લીધો. પણ તુંય થોડો સ્વાદ આપી લે....તને પણ યાદ રહે.”

મગને ગંગાને થપાટ લગાવી દીધી, ગંગાની કમર પકડી એણે એને નીચે નાંખી, ગંગા હાડી રાણી નહોતી કારણ કે તે ગામ રજપુતાના નહોતું. તેમજ મગન કંઈ દુરાચારી અદલાઉદ્દીન નહોતો. એ છોકરાઓને કજીઓ હતો. ગંગાએ ચીસ નાખી. “ મારી નાખે છે રે, મારી નાખે છે. મુઆ મુકને. મગનીયા કોઈ દાડો...”

ચીસના જવાબમાં સહાય મળે ત્યાં સુધીમાં તો ગંગાની ચોળી ને ઓઢણી ચીરાઈ રહ્યાં હતાં. માથાની વેણી છુટી ગઈ હતી અને કેટલાય મવાળા તુટી ગયા હતા. ગંગા રડતી હતી તે જોઈ મગન પણ રડતો જતો હતો ને પાછો ઉપરથી મારતો જતો હતો.

પેલું આંબેવાળું માણસ મગનની અનીચછા છતાં ગંગાની ચીસ સાંભળી ગયું હતું. એણે આવી ગંગાને મુક્ત કરી. મગનનું આવડું ઝાલી એ ચાર ઘોડ લગાવી દીધી.

“ કેમરે છોકરા...છોકરીને મારે છે બીચારીને ?”

મગને રોતાં કહ્યું “ તે તેના ભાઈએ મને શું કામ માર્યો ? ”

“ હું...એવું ડાહ્યું ડાહ્યું જ્ઞાન મેળવવાનું પુછીએ તો કેવા બહાલા લાગીએ? તારો જન્મ પણ નહોતો. પડોશના ચુનીકાકાનો એ એકનો એક દીકરો. કાકો અને કાકી એને ૧૨ વરસની ઉમરે એકલો સુકી ખેડેગમાં સાફ થઈ ગયા. બીચારો ભણતો હતો. ને આપણે ત્યાં કદી કદી દીલાસો પામતો. તું એ વરસનો હતો અને ગંગા જન્મી ત્યારે તારી વીધવા બા પણ ગુજરી ગયા. તે વખતે મંડુ પણ ઘરે તાણુ વાસી મુંબઈ ગયેલો. આજ ૧૨ વરસ થયાં. લાખો રૂપીઆ કમાઈ લીધા. એનું નામ તે દીકરો. સમજ્યો દીકરા?”

“ તે કેમ કાકી, દેખાતા નથી? ક્યાં ગયા છે?”

“ જરા ફરવા ગયા છે. હુમણાં આવશે. ડાહ્યો થઈને વરતશે તો ખસ છે.”

મંગળદાસ રડતી ગંગાને લઈ ઘરમાં દાખલ થયા.

સ્કુલથી નીકળી ઘણી વાર ગંગા ખોડા પટેલની વાડીના કોશનું પાણી પી બાવાજીની જગ્યામાં રામચંદ્રજીના દરશન કર્યા પછી જરા સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નીહાળતી ગંગા ચાલી આવતી હતી. સામેથી એક ગૃહસ્થ લાકડી હલાવતો આ બાળાને જોઈ આગળ વધ્યો. એણે વિચાર્યું “ કોણ કહે છે ગામડામાં ચોપાટી નથી?”

લોહીથી નીતરતો આંસુ સારતો મગન “ લોહી જોઈ વખતે બાપા ખીજશે તો?” એ બહીકે વાડીમાં મોઢું અને શરીર ધોવા માટે આવતો હતો. એણે ગંગાને જોઈ. એનો

પ્રકરણ ૧:

આંકડા, વારનીસના ખુટ, એ બધું આશાને જોઈએ તેથી વધુ નવાઈ ઉપજતી ચુકચું હતું. એ એ દીવસમાં એક બાબુ આ નવાઈની ચીજે અને બીજી બાબુ ગંગાના માર માટે કાઢી તરફથી મળતો ઠપકો એ એ વચ્ચે આશો સોપારીની માફક કપાઈ રહ્યો હતો. ગુમ બની એણે એ દિવસ વિતાડ્યા. નીશાબે ન જતાં એ બન્ને દીવસ જોડા પટેલની વાડીએ જતાં, ગંગાને માર પડ્યો હતો એ જગ્યા એ જઈને એસતો વીચાર કરતો. ને છેક રાતે નવ વાગે બેર આવતો.

લેશન કરવાને ચોપડીઓ હાથમાં રાખી આજ પણ તે જતો હતો. પણ એને કાને એક વાક્ય અથડાયું:—

“કાકી, મુંબઈના શેર બજારનો આજે તો હું રાજા રાજા કેમ થવાય એ સાંભળવા તે પણ એક ખુણામાં આવી બેઠો. કાકી અને મંજુલાઈની વાત આગળ ચાલી.

દીકરા મંજુ તારી બધી વાત સાચી પણ એ લાખના ફરમાં લાઈ સંભાળજે કે ‘કદી’ પાચમાલ ન થવું પડે. અમને એ બધી તારી તેજી મંદીની ખબર ન પડે. તારા કાકા જમીન રાખીને ધાન પર ગુજરો કરે છે તેમ પણ મને તો ન ગમે. મને તો તારા જીગન મામાની ગાંધીની હાટ ગમે. તુંય દીકરા હાથે હોય તો મુંબઈમાં એવી એક કરીયાણાની દુકાન નાંખી દે. સો બસોનો માલ ભરી રાખીએ ને રાજ જે ૨-૪ રૂપીઆનો વકરો થાય તે ખરો. નીરાંતનો ધંધો ને વળી મહીને દહાડે પાંચ દશ રૂપીઆ ખરચ કાઢતાં બચે....”

“ જા...લાગી જા. ”

મગન ચાલવા તો માંડયો પણ ગંગાને કે'તો ગયોઃ
“યાદ રાખ....વળી પાછી આસીઆ પાસે ચાડી ખાઈ માર ખવ-
ડાવશે તો જોઈશ.”

સહાયકે ગંગાને ઉભી કરી,

“ લે....લે રો મા....છાની રહે.....રહે....મટી જશે...
તું કોની છોડી ? ”

“ સારાભાઈની ? ”

“ સારાકાકાની ? લે ચાલ તને ઘેર લઈ જાઉં ! ”

“ તમે કોણ છો ? ગુલાબદાસ કાપડીઆની દુકાન તમારી
છે ? તમે એવા જ દેખાઓ છો ! ”

“ ના....ના હું તારે ઘેરેજ રહું છું. ”

ગંગા અજબ થઈ. ઉપકારના ભારથી માર ભુલી રાજ
થતી મંગળદાસની આંગળી પકડી ગંગા ચાલી. જરા માર
લાગવાથી પગ ખોડાતો હતો.

×

×

×

એ દીવસ થઈ ગયા. આજે બળેવ હતી. ગંગા સાજ
થઈ ગઈ હતી. પણ લક્ષ્મીના મનમાંથી “આસીઆએજ છોક-
રીને મરાવી ” એ વાત ગઈ નહોતી. મંગળદાસની સોબતમાં
ગંગાના મનમાં એ વાતની નીશાનીએ રહી નહોતી.

મંગળદાસની સોનાની ઘડીઆલ, સોનાના બટન, પાલીસ
ખમીસ, સુખઈથી આવતાં તાર. તેમાંના લાજળો રૂપીઆના

પ્રકરણ ૧:

જરૂર જોશુ લણતર તો મેં લણી લીધું છે.” આ વિચારમાં તેણે આંખલીના આંડ નીચે દોઢ કલાક કાઢ્યો. ચોપડીઓ એણે નિષ્કાળજીથી નીચે ફગાવી હતી. સૌથી ઉપર ઇતિહાસ હતો.

“સિંકદરનો ઇતિહાસ, મુંજ અને લોજનો ઇતિહાસ ગિજની ને અકબરનો, પ્રતાપનો અને શિવાજીનો-બધાના ઇતિહાસ અને મારો ઇતિહાસ નહિ?” આ વિચાર એને મુંઝવ્યા કરતો હતો. એણે ઇતિહાસ હાથમાં લીધો, પાના ફેરવ્યા. ત્યાં સુધી એની સુન્ય દૃષ્ટિ હતી. એની ફેરવણીમાં માળવાના મુંજ તરફ એની દૃષ્ટિ પડી. એનું ધ્યાન ખેંચાયું, પા કલાક સુધી “માળવાનો મુંજ” એ એ શબ્દો તે જોઈ રહ્યો. એણે ગાંઠ વાળી, “હું મુંબઈનો મુંજ થઈશ.” પછી તે ઊઠ્યો. જેમ એક પંખીનું બચ્ચું ઉડી જવા માટે પાંખો ફેફડાવે છે તેમ તેનો આત્મા પણ ઉડવા માટે તરફડીઆ મારી રહ્યો હતો.

આખી મિટિંગ જામેલી. સારાસાઈ, મંગુસાઈ, લખમી કાકી, રસીક અને ગંગા ઉપરાંત અંગારામ મહેતાજી અને કુળજોર શીવલટ પણ આવી ચઢેલા. આખું કુટુંબ આશાને સમજાવવા મહેનત કરી છુટ્યું. પણ આશો એકનો એ ન થયો.

“કાકા, કાકી અને બધા, હું કોઈનું માનવાનો નથી. બસ મારે જવું છે અને મુંબઈના મુંજ થવું છે.”
 “પણ મુંજ એટલે શું?” તેની કોઈને સમજણ નહોતી પડતી.

મંગુલાઈ હસતા હતા. “કાકી મારે માટે ફીકર ન કરશો. હું બહુ સંભાળીને મોટો સદાનો ધંધો કરું છું. મહીનામાં બે લાખ આવે ને અઘલાખ જાય એમ કરતાં કરતાં ખાર મહીને લાખ બે લાખ બચે.”

“તું જાણે, મારે તો મારી ગંગા સુખી થાય એટલું જ જોવું છે એને ગોઠણ સમો રોટલો હોય તો બસ.” કાકીથી બોલાઈ જવાયું.

સારાભાઈએ રાતે ખાનગી મસલત પુરી કરતાં ખાસ તાકીદ કરી હતી કે વાત ખાનગી રાખવી. છતાં બેરાંનો જીવ રહ્યો. ગંગા, આશો ને રસીક સાંભળી ગયા. અને મંગુલાઈ પણ સાનંદ આશ્ચર્યમાં બોલી ઉઠ્યા. “શું કાકી ગંગા મને આપવી ધારી છે?” કાકીથી હસાઈ જવાયું. ગંગા નાસી ગઈ. આશો ઉઠ્યો, એની સામુએ કોઈ જોતું નહોતું. એ રાજને ઠેકાણે જવા ચાલ્યો. નાચતી કુદતી ગંગા સામી મળી એણે એને રોક્યો. એ મસ્તીપર ચઢી હતી.

“ભાઈ મારી વીરપસલી?”

“મારો વખત આવ્યે.”

આશો જવાળ દેવા ઉભો ન રહ્યો. તે નાઠો.

આશાને રાજ એટલે શું તેની તો ખબર હતી પણ ‘શેર ખજાર’ એટલે શું તેની ખબર નહોતી. એટલે એને ચોક્કસ થયું કે શેર ખજાર નામની કોઈ રાજ્ય સ્ટેટના મંગુલાઈ રાજ છે. ‘મંગુલાઈ રાજ બને ને હું ન બની શકું?’ રાજને

એ શું કહેવા માંગે છે, એને શું ભુત વળગ્યું છે તે કોઈ સમજી શકતું નહીં. શીવભટ્ટને લોજનો પ્રલોક યાદ આંચો અને તે સમજ્યા.

“આશાને મહત્વાકાંક્ષા લાગી છે.” શીવભટ્ટ આખરે વચ્ચેમાં પડ્યા.

“લાઈ આશા બધી વાત સાચી પણ મુંજના નસીબમાં આખરે હાથીના પગ હતા. તેની પણ ગાંઠ વાળી છે ખરી કે?”

આશો ચમક્યો. શીવભટ્ટની વાત સાચી હતી. છતાં આશાએ આશા ન મુકી. એનો નિશ્ચય મારા જેવો દઢ અને અચળ હતો.

“ભટ્ટ બાપા, હાથીના પગ આવે ત્યાં સુધીમાં તો હું અંબાડી બનાવી લઈ મંગુલાઈને ક્યાં હાથીના....બસ હું આગળ નહીં જોતું. હું જઈશ. મારે પોતાને પગે....

“પણ મને જણાય છે, તારા આ પગલામાં કુટુંબની પાયમાલી છે,” શીવભટ્ટે ફીસ્મત કુટ્યું.

બધા આછું આછું સમજી ગયેલા. ‘આશો પાછો પડશે’ એ પણ બધા સમજી ગયેલા. ગોળનો ઘડો ઉપાડનાર કીડીની આ વાત છે, એવી એક આશા સીવાય બધાની સમજ હતી. પણ જેમ જેમ તેઓ આશાને વધુ સમજાવતા હતા તેમ તેમ આશો વધારે અણસમજી થતો જતો હતો. બધા હાર્યા. આશાની હઠ લગલગ જીતી ચુકી હતી.

ગંગા પ્રગટી.

“લાઈ....”

બહેનના એ એ શબ્દમાં દિવ્યનાદ હતો. આશા રાજનું મ્હોત કરનાર, આ કુટુંબના શેતરજમાં કોઈ પણ મ્હોર હોય તો તે ગંગાનો સુર.

“એન તારે હજી શું કંઈ બોલવું બાકી રહી ગયું છે?”

માથે હાથ દઈ બેઠેલા આખા સ્નેહીગણ પર એક નંજર ફેરવી ગંગા બોલી ‘હા....કંઈ નહી પણ ઘણું ઘણું....તું બ્યારે તારી આશાની હેડંબાને હીંચકે બેસાડી આસમાનેના તારા દેખાડે છે, ત્યારે તને ખબર નથી કે કુન્તા અને પાંડવોને તેં ઉદાસ કરી મુક્યા છે. ગમે તેટલો તને મનવીએ તોય તું ભીમ તે ભીમજ રહેવાનો....ભાઈ આશા....ખીજનું નહી.... આ તારી ગંગાનું માન.”

“શું?”

ગંગાની જળધરા ફેકટ નહોતી જતી. એ પથર પલળતો હોય એમ લાગ્યું.

“આ બાપાના ખેતર, વાડી વણકા....તું ધારે તો....તું ને રસીક બન્ને કેળવીને ખીલવી શકે અને અહીં મુંબઈ બનવી શકે....તેમના ઘડપણમાં તમારી જીવાની તેમને ચરણે તેમની આંખ ઠરે તેમ સોંપવી એ તમારી ફરજ છે.”

“જૂના એન મારે મુંજ....ના હું તો જઈશ.”

આખા કુટુંબના દાવમાં ગંગા છેલ્લી સોગટી હતી. ગંગાની આખી બાજીમાં આ તેનો છેલ્લો દાવ હતો. તે બોલી જતો હતો. ગંગાએ હૃદય અડાડીને પાસો ફેરવ્યો.

“ભાઈ, મારી વીર પસલી?”

“ભાઈ, મારી વીરપસલી ?”.....

[પાનુ ૫૩]

તેમની સામે આરામચેર પર સારાભાઈ મલમલનું પહેરણ અને લેંકેશાયરનું ધોતીયું પહેરી આંખ પર ચશ્મા ચઢાવી “ગુણસુંદરી” વાંચી રહ્યા હતા અને સાથે સાથે દિલ્હીશાહી હુક્કો પણ ગગડાવી રહ્યા હતા. ચોકમાં એક રોલ્સ રોઈસ મોટર ઉભી હતી. અંદરના ભાગમાંથી કેસરીયલના હારમોનીયમ પર રસીક “મને લોળીને ભરમાવી રે મા....” નું ગાયન લલકારતો છતાં મોંઢામાંની હાવાના ચીરટને લીધે તડુક તડુક બોલતો સંભળાતો હતો.

એક મીનર્વા મોટર આવી ઉભી. જે પુટમેનો ખારણું ખોલી સલામ કરતા અદ્ભુતથી ઉભા અને અંદરથી પુલ યુરોપીયન સુટમાં એક ગ્રહસ્થ ઉતર્યા. રામાએ પગથીઆ સામા આવી લાકડી ને ટોપી લઈ લીધી અને ધડાક કરતીને ખીજી અરધી ઇંજીચેર ખીજી ચપરાસીએ સારાભાઈ સામે ગોઠવી દીધી. બધું ઘડીઆલના ચક્કરોની માફક નીચમીતી બન્યું જતું હતું. એ ગ્રહસ્થ ‘મેક્સ’ આશા’ઝ લીમીટેડ, શ્રોક્સ એન્ડ બેંકર્સ” ના એકલા માલીક મી. આશારામ હતા.

“કેમ આશું આજ નહોતા.”

“કંઈ નહીં કાકા,” માધુ ટીપ્પીન લઈ આવેલો તે ખાતો હતો તે વખતે “જરા શેરબજાર રંગ પર ચઢતું બેયું. મને થયું કે લાવ આજ તો કાકા કાકીને આજનો રંગ બતાવું.”

તે ટેલીફોન કર્યો હોત તો? લક્ષ્મી કાકીની કરકસર હજી ગઈ નહોતી, એ વખતે તારવાલો સાઈકલપરથી ઉતર્યો,

પ્રકરણ ૨ જી.

સાખમીકાકી વૃદ્ધ થયાં હતાં તે ઉમ્મરમાં; કંઈ રસમાં
ને શોખમાં નહી. અત્યારે ત્રણનો સુમાર હતો. વાલકેશ્વર
પર આવેલા એક આલીશાન મહેલમાં, વાચલની સાડી અને
જરી, ઇસાસન, દોરીઆ વગેરેથી ઇંચે ઇંચ ભરેલું પોલકું
પહેરી ઝોટલા ઉપરના સોનાના હીંગકા પર તેઓ જુલતા
ઘેઠાં હતાં, અને ઘરમીસ કારીગીરીની પાનની પેટી ખોળામાં
રાખી પાન ઝનાવી રહ્યા હતા, હવે ભાટીઆ સ્ત્રીઓ મળવા
આવે ત્યારે તેઓ “લક્ષ્મી ખડેન” તરીકે ઓળખાતા હતા.

પ્રકરણ ૨:

તેમની સામે આરામચેર પર સારાભાઈ મલમલનું પહેરણ અને લેકેશાયરનું ઘોટીયું પહેરી આંખ પર ચરમા ચઢાવી “ગુણસુંદરી” વાંચી રહ્યા હતા અને સાથે સાથે દિલ્હીશાહી હુક્કો પણ ગગડાવી રહ્યા હતા. ચોકમાં એક રોલ્સ રોઈસ મોટર ઉભી હતી. અંદરના ભાગમાંથી કેસરીયલના હારમો-નીયમ પર રમીક “મને લોખીને ભરમાવી રે મા....” નું ગાયન લલકારતો છતાં મોંઢામાંની હાવાના ચીરૂતને લીધે તડુક તડુક બોલતો સંભળાતો હતો.

એક મીનર્વા મોટર આવી ઉભી. એ પુટમેનો બારણું ખોલી સલામ કરતા અદ્યત્તી ઉભા અને અંદરથી પુલ યુરોપીયન મુટમાં એક ચહુસ્થ ઉતર્યા. રામાએ પગથીઆ મામા આવી લાકડી ને ટોપી લઈ લીધી અને ધડાક કરતીને ખીજી અરબી ઇંજીનિયર ખીજી અપરાસીએ સારાભાઈ સામે જોઈવી લીધી. બધું ઘડીઆલના ચક્કરોની માફક નીચમીત બન્યું જતું હતું. એ ચહુસ્થ ‘મેક્સ’ આશા’ઝ લીમીટેડ, બ્રોક્સ એન્ડ બેંકર્સ” ના એકલા માલીક મી. આશારામ હતા.

“કેમ આશું બાજ બેલા.”

“કંઈ નહીં કાકા,” માધુ દીપ્તિન લઈ આવેલો તે ખાતો હતો તે વખતે “જરા ચેરબન્ટર રંગ પર ચઢતું જોયું. મને થયું કે લાવ બાજ તો કાકા કાકીને બાજનો રંગ બતાવું.”

તે દેલીફાન કર્યો હોત તો? લક્ષ્મી કાકીની કરકસર હજી ગઈ નહોતી, એ વખતે તારવાલો સાઈકલપરથી ઉતર્યો,

આશા સાહેબનાં હાથમાં તાર મુકી સલામ કરી પાછો વળ્યો. તારમાં લખ્યું હતું.—

“આશા’ઝ બેંકર્સ.”

બી. એ. થઈ એકની મુંબઈ મેલમાં બોરીખંદર આજે ઉતરે છું. ગંગા. નાસીક સ્ટેશન.”

“લ્યો કાકી, ગંગા તમારી એક્સપ્રેસ થઈ અને એન્ટલી સ્કુલ છોડી આજે એક વાગે મુંબઈ આવે છે.”

“હાશ....ઘણા વર્ષે મારી દીકરીને મળીશ....”

“પણ આશા તાર મોઢો કેમ? એક તો ક્યારનો થઈ ગયો છોકરી ક્યાં જશે?”

“કાકા હવે તો ઉપાય નથી, ઓપ્રીસને સરનામે આજ-મુઘી પત્ર વ્યવહાર ચાલતો હોવાથી હું ધારૂં છું કે તેને અંગલાની ખબર નથી. એટલે જરૂર ઓપ્રીસેજ પહોંચશે. ચાલો....આમેય ઓપ્રીસે લઈ જવા તો આવ્યો હતો. બધા ત્યાં જ લેગા થઈશું, એ રસીક લે હવે મુક તારૂં ટેં....ટેં....ટેં ઉઠ ” બન્ને મોટર રવાના થઈ.

×

×

×

×

કોટના એસ્પેલેનેડ રોડ પરના આલીશાન મકાનની પુટપાથ પાસે એક ટેક્ષી આવી ઉભી. બંગાળી રીતે પહેરેલી સાડી, આંખે ચશ્મા અને ઉંચી એડીના સફેદ બુટમાં સજ્જ થયેલી ગંગા, દીવાલ પરના રાક્ષસી સુનેરી અક્ષરો “આશા’ઝ, બેંકર્સ” વાંચી ઉપર ચઢી. ઓપ્રીસમાં કાર્ડ વગર જવાય તેમ

નહોતું, તેમ ગંગા કેલેજમાં દાખલ થઈ હતી ત્યારથી કદી કાર્ડ વગર ક્યાંય જતી પણ નહોતી. ચપરાસીએ કાર્ડ લીધો અંદર જવા હુકમ મળ્યો. સેક્રેટરી મી. વીચીનના ટેબલ પાસે ગંગા આવી ઉભી.

“સાહેબજી.....બાનુ.....અમારા લાયક કંઈ કામ?”

“જી. હું કલકત્તાથી હમણાં જ બલપુર મેલમાં આવી આવું છું. મારે મી. આશારામને મળવું છે. મારો સામાન...”

“જરા આપ બેસો...સીપાઈ સામાન હમણાં લઈ આવશે.”

ગંગા એક કુબેર લંડારીની અંગ્રેજી પ્રાંચ હોય એવી ફર્સ્ટ ક્લાસ ઓપ્રીસમાં વીજળીના પંખા નીચે હવા ખાતી એક ટ્રેશનેબલ ખુરશી પર બેઠી.

દોઢ કલાક ગયો. ગંગા કંટાળી.

“મીસ્ટર... હું બાણી શકું કે તેઓ ક્યાં ગયા છે?”

“બાનુ. કંઈ કહી ન શકાય. ખહાર બીઝનેસ પર ગયા છે.”

“તો તેમને બંગલે ટેલીફોન ન કરી શકાય?”

“માફ કરજો બાનુ આ વખતે ટેલીફોન શેરમારકેટ રીપોર્ટસમાં એટલો બીઝી છે કે એક પણ બગડે કે બીજા કામમાં રોકાય તો લાખોનો સવાલ...”

બધા ઓપ્રીસમાં આવી પહોંચ્યા, ગંગાને જોઈ બધાના હર્ષનો પાર નહોતો ખાસ કરી આશાની આંખમાં એક જુદીજ નાતનું તેજ ચમક્યું.

વકદ્દથીથી થતાં આછાં હાસ્ય સાથે નાક ઉપર આંગળી મુકી ગંગા બોલી:

“ આશા, તેં મને ન ટ્રેન પર રીસીવ કરી, ન ટેલીફોન કરવા દીધો એ કલાક બેસાડી રાખી. હું માફ નહીં કરું. ”

“ કોઈ રીતે ? ”

“ હા એકજ રીતે. મને જરા એક કલાક બધું સમજાવ ને જાણવા દે કે એક મીનીટ ટેલીફોન દુર થતાં એવા તે કેવા તારા લાખો રાખ ને ખાખ થઈ જાય છે. જોઈ તો ખરી તારૂં અર્થશાસ્ત્ર ! ”

આખું કુંડુંબ પણ એજ જોવા અને જાણવા આવ્યું હતું જેમ સોનામાં સુગંધ લળે તેમ આપણા સેક્રેટરી વીપીનના મીસીસ કમલાક્ષી પણ આવી ચઢ્યા. ગંગાને સોખત મળી. આશારામે ટેલીફોન પર બેસી શેર બજારની રમત સમજાવવા માંડી.

કમલાક્ષીની એક બાબુ ગંગા હતી અને બીજી બાબુ રસીક હતો. બન્નેની આંખ મળી. રસીક એક દેખાવડો, સુંદર ને પાછો શ્રીમંતાઈના મદલર્યો રસીક યુવક હતો. કમલાક્ષી પણ સુંદર હતી, રસીક હતી ને પાછી ધનવાનો માટે અજબ પક્ષપાત ધરાવતી યુવતી હતી. તે સુધરેલી હતી, પણ ઉંઘે રસ્તે ગયેલી. તેનો એક મધુર કટાક્ષ છુટ્યો. રસીકને વાગ્યું !

આશારામે રૂપ-૩૦ બેંકોના ડીપાઝીટ ખાતાઓની રસીદો અને ચાલુ ખાતાઓની ચેકબુકોનો ટેબલ પર ઢગલો.

કર્યો. એની દોલતનો સરવાળો કરી શકે એવું ગણીત કોઈને આવડતું નહોતું.

રસીક અને કમલાક્ષીને આ વાતોમાં રસ નહોતો પડતો, એટલે, ઓફીસનો ભપકો જોવા ઉભા થયા ને અદૃશ્ય થયા, મંડળની તહેનાતમાં ઉભો રહેલો વીપીન ગમે તેમ તોય નોકર હતો. એનાથી તહેનાત કદાચ છોડાય તો પણ ટેલીફોન તો છોડાય એમજ નહોતો. સારાભાઈ અને લક્ષ્મીને આ વાતોમાં સમજણ નહોતી પડતી એટલે ઉભા થયા અને બીજા ઓરડાની બે આરામચેરોમાં વાતો કરતાં બેઠાં. આશો અને ગંગા એકલાજ રહ્યા. કોણ જાણે કેમ આશાને તે ગમતું હતું.

આશારામની તેજ મંદીની રમતોના લેદલરમે સાંભળી ગંગા તો છક થઈ ગઈ. પણ વીપીન પોતે પણ છક થઈ ગયો. વીપીન પાછો પોતાના ટેબલ પર ટેલીફોનના સંદેશા સાંભળતો બેઠો.

“ગંગા જો સામે ભીંતપર....મારો હરીફ તે એજ મંગલદાસ...મારસ બેંકનો મેનેજર. આજ તેનું મારે હાથે મોત છે. અત્યાર સુધીની રમતમાં મારા તેની પરના લેણા દોઢ કરોડ તો ચઢી ચુક્યા છે. એનું ગળું કેટેલું? ચાંચડ; એક મગતડું. એકજ કરોડમાં તાવ આવે, સવા કરોડમાં હીરો ચુસે, ને દોઢ કરોડમાં તો ત્રણ વાર ફાંસો ખાય....પણ ગંગા આ બધી આખાદી તારે....”

ગંગા એવા મજબુત હરીફને જોવા માટે ફાટો જોવા

ઉભી થઈ એટલે છેલ્લું વાક્ય ન સાંભળી શકી. ફાટો જોઈ ગંગાની આંખો ફાટી ગઈ.

“ અરે આશા ! આ કોણ, મંગળદાસ ? મારો પ્રિયતમ ! ” આશારામ કટાક્ષ કરતો હસ્યો.

“ ગંગા. એ તારો પ્રિયતમ ? મારો હરીફ તે તારો પ્રિયતમ ? ”

“ આશા....તેં ત્રણ કુરતા કરી...આ ચોથી છે...એને ખચાવ....”

“ નહીં બચે....હજી ચોથી અધુરી છે ને પાંચમી બાકી છે...”

“ એટલે ! ”

“ મંગળદાસના મ્હોતથી ચોથી પુરી થશે અને પાંચમી તારો પ્રેમ...ગંગા મારી થશે....”

સેક્રેટરી વીપીન ટેલીફોન પછાડતો કુદી પડ્યો.

“ મંગળદાસ ઉડ્યો.....”

ગંગાએ ખડેન પર કુદછી કરનાર પાપી આશાને તમાચો ઠોકી દીધો. લોહી નાંખતી ગંગા બારણું અફાળતી દોડી. મોટર સીધી મંગળદાસની ઓફીસ તરફ મારી મુકી.

“ બહાલી ગંગા...હું જાઉં છું. ”

ગંગા ચોધાર આંસુએ રડતી હતી, મંગળદાસ એનો હૈયાહાર હતો. નાદારીમાં જવા કરતાં વીંટીનો હીરો ચુસવામાં

મંગળદાસની ઇચ્છા હતી, એટલે મંગળદાસે ઇચ્છા ખાતર જીંદગીનો એ છેલ્લો સટો કરી લીધો. ઓફીસની જમીનપર એ ચ-તોપાટ પડી, ફુનીઆ સામે એક છેલ્લી કચ્છ નજર નાંખી રહ્યો હતો. ગંગા એની છાતીપર માથું નાંખી આંસુના વરસાદ વરસાવી રહી હતી. ઇશ્વરને એ આંસુ પલાળી ન શક્યા.

મંગળદાસે દેહ છોડ્યો. ઠંડુ શરીર ભેંધ ગંગાના વિલાપ અને આકેંદ અટકી ગયાં. એનું પણ હૃદય બંધ પડ્યું. પરલોકની મુસાફરીમાં મંગળદાસનો—પ્રિયતમનો—સાથ કરવામાં ગંગાએ એક મીનીટ પણ વિલંબ ન કર્યો. બંને ગયા અને સદાને માટે ગયા.

બીજે દિવસે સારાભાઈ અને લક્ષ્મી કાકીથી પોલીસ ઓફીસ પર એ બે પ્રેમી મુઠ્ઠાંતું દબ્યો ને બેઠું. લક્ષ્મી કાકીએ આખી રાત માથું પછાડ્યું હતું અને બ્યારે ગંગાને ભેંધ્યો ત્યારે પ્રાણ પછાડ્યો. ગંગાના દેહ પર લક્ષ્મી મુઠ્ઠું થઈ પડી. કુટુંબમાંથી ત્રણ જણ મુકી સારાભાઈ બેર દાખલ થયા, ત્યારે આશારામ માથે હાથ દઈ નિરાશાના સાગરમાં ડુબકાં ખાતો હતો.

“આશા મેં ના કહી’તી કે શહેરમાં નથી જવું....ભે ન આવ્યો હોત તો આ નિરાશા....આ દુઃખ...આ ઘા....આ બંગલો...આ ગાડી...હી....હી....હી. આશલા તે ગઈ...તું ગઈ....હું ગઈ...હી....હી....”

સારાભાઈનું મગજ બગડ્યું. એણે બગીચામાં દોટ મુકી. કેટલાંએ રોપા હસ્તાં હસ્તાં ઉખેડી નાખ્યાં. દુનીઆના બગીચામાંથી કેટલાંય રોપાઓને ઉખેડી નાંખતો પ્રભુ, કેણ કહે છે, પાગલ નહી હોય ?

રસીક સ્ત્રીસોટી વગાડતો, લાકડી ઉઠાળતો દાખલ થયો. પાછળ દાંત કચકચાવતો વિપીન હતો. પાગલ પિતા અને આવાક આશાને ભેઠ તે અજળ થયો. ટોપી એક ખુણામાં ફેંકી એ સીગારેટ ચેતાવતો આરામચેર પર બેઠો. ધુમાડાના પહેલા ગોટા સાથે એણે એક નીસાસો નાંખતા કહ્યું.

“ક્યાં છે બધા ?”

બધામાંથી કોઈએ જવાબ ન આપ્યો, આશો પણ ચુપ રહ્યો, માત્ર સારાભાઈ દોડતા આવી “ચુલામાં...ચુલામાં... હસો દોડો...” કરતા રસીકને બાથ ભીડી નાચવા લાગ્યા.

વીપીને રસીક સામે એક કરડી નજર ફેંકી, આશાનો હાથ પકડી ભેરથી ઉભો કર્યો.

“મી. આશારામ, હું જવાબ માંગું છું. રસીકે કમ-લાક્ષીને વંઠાડી છે, બગાડી છે. માત્ર તમારે ખાતર...નહીં તો મેં....”

આશાએ કુર હાસ્ય કર્યું: “વીપીન ! માફ બગડે તો દુનીઆનું શા માટે ન બગડે ?”

“એનો અર્થ ?”

“તું મુરખ છે. જે હૃદય મળવા એ કુદરતની વાત છે. એ જે હૃદય ન મળવાં એ પણ કુદરતની વાત છે. એમાં મારાથી કંઈજ કરી શકાય તેમ નથી.”

“તો તે હું કરી શકીશ....”

વીપીન પાગલ થઈનેજ આવેલો. એણે પીસ્તોલ છોડી. વીપીન બ્યારે ખંગલો છોડી નાઠો ત્યારે રસિક મુઠ્ઠું બની પડ્યો હતો. અને સાથે સારાભાઈ પણ બેલાન બની પડ્યા હતા.

આશાએ પાંચ વરસની રમતમાં કરોડો મેળવ્યા હતા. પણ તે રૂપીઆ ! આ જે દીવસની રમતમાં એણે આખા કુટુંબ બના મુઠ્ઠાં માળ્યાં હતાં. પ્રભુ બ્યારે માણસોના પ્રાણ સાથે સદેખે છે ત્યારે આટલો ભયંકર હુશે તે માળવાનાં કે મુંબઈના મુંજ કે સીકંદર વગેરે કોઈ જાણ્યા છતાં જાણતું નહોતું.

ત્રીજે દીવસે આશો દુનીઆમાં એકલો હતો. માત્ર તેનું કંઈ પણ બાકી રહ્યું હોય તો તે એક ખાવા ધાતી ઓપ્રીસ અને ખેંકના ખાતાઓ !

જાણે ઓપ્રીસ પણ જવા બેઠી હોય તેમ પોલીસ ડેન્સ્ટેબલ બધી મીલકત પર ટાંચ બજાવતો આવી ઉલો. એની બાજુમાં વિપીન ખડખડ હસ્તો ઉલો હતો. ઓપ્રીસની ખાનગી બાબતનો ઘડો પુટ્યાની એ હાસ્યમાં આંખી નિશાની હતી. આશો ચાવી સોંપી બહાર નીકળ્યો. હવે એનું કોઈ નહોતું. શું હતું તેનો વિચાર કરતો તે જાહેર રસ્તા પર ચાલ્યો જતો હતો. એને બાજુબાજુનું ભાન નહોતું.

જબરો શોરબકોર થઈ રહ્યો. દ્રામ ડ્રાઈવરે ઘણું બેર ક્યું છતાં દ્રામ તો આંધે જઈનેજ અટકી. દ્રામના પૈડાં નીચે આશારામના શરીરના ટુકડા ગણી શકાય તેમ પડ્યા હતા. આકાશમાંથી શીવભટ્ટનો સુર હોય તેવો કોઈ અવાજ આવ્યો:

“ મુંજના નસીબમાં હાથીના પગ હતા. આ જમાનાનાં મુંજના નસીબમાં દ્રામના પૈડાં મંડાયા હશે. હરિ, હરિ ! ”

બીજે દિવસે આશાજ બેંકર્સના આખા કુટુંબના કરણ્ય ઇતિહાસના લેખો મોટા મોટા અક્ષરે આખા મુંબઈના છાપામાં છપાઈ ગયા. છાપાંઓ વાંચ્યા પછી દુનીઆ પોતાને કામે લાગી.

પ્રકરણ ૩ જી.

ખેતરના મોલ ગર્વથી ઝુકી રહેલાં રામપુર ગામ અને તેની આસપાસની હુબર હુબર વીંધા જમીન કપાસ, અનાજ શાકવાડી, વનફળ વગેરેથી લીલીછમ બની દુનિયાને આદર્શ ખેતીવાડીનું ચિત્ર બતાવી રહી હતી. વચમાં કેટલાય અંજીન ઘરો, આબુખાબુ નજરે પડતાં. છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના મશીનો, તંદુરસ્ત શરીરવાળા સકુટુંબ કહોલોલ કરી રહેલા સેંકડો મજૂરો એ બધું દરશ્ય જોનારને આ રામપુર નહિ પણ અમેરિકાનું લોસ એન્જેલસ લાગતું.

મનુરોના સરદારને સાથે ધુળ ઉડતી દેખાઈ. એણે ખેડુતોને કહ્યું: “ ભાઈઓ ભુઓ... મોટાભાઈ આવે છે.... ”

એક બોડાના પગનો અવાજ પારખનાર ખેડુ હતો તેણે કહ્યું: “ સરદાર, ભાઈ સાથેના બોડા ઉપર હલકી સવારી હોઈ મોટા બેન પણ છે એમ મને લાગે છે. ”

તેની વાત સાચી હતી, જોતજોતામાં બે બોડા આવી પહોંચ્યા. એક પરથી ખેડુતના મોટાભાઈ આશારામ ઉતર્યા અને એક પરથી ગંગા ઉતરી. ખેડુતો કામ મુકી ટોળું વળી ખેતાના માલીકોને ઘેરી ઉભા. આશારામે ભાષણ આપ્યું.

“ ખેડુભાઈઓ, મારી જહેન ગંગાનાં આવતી કાલે મંગુભાઈ સાથે લગ્ન છે તેની ખુશાલીમાં કાલ પરમ કામ બંધ રાખશું અને બધાને જમવાનું અમારી ડેલીએ છે. ”

ખેડુતોએ એકી અવાજે “ ઘણી ખમા ગંગા બેનને ” કહી બાબુમાં હતા તેટલા ઘઉંના ડુંડાઓના પાતરા તોડી મોટા ભાઈ અને મોટી બેન પર તેના વરસાદ વરસાવી તેમને ગુંગળાવી નાખ્યા.

ભેં ભેં કરતી મોટર આવી. જહાંય ચઢાવી રસિક મોટર હાંકતો હતો. બાબુમાં મંગુભાઈ હેંડલ શીખતો બેઠો હતો. પાછલી સીટમાં સારાભાઈ અને લક્ષ્મીકાકી હસ્તાં હસ્તાં બેસી રહ્યા હતા. ખેડુતોએ બા બાપાને પ્રણામ કર્યા અને લગ્ન માટે મુખારકબાદી આપી.

ગંગા અને મંગુલાઈ ગુસપુસ કરતાં એક બાલુ ગાદ્યા ત્યાં તો આખા મંડળે હુરીઓ કરી મેલ્યો. બન્ને વર ઘોડીઆ આગળ થયા. પાછલી હરોલમાં કાકા કાકીને ટેકો આપતાં આશા અને રસિક હતાં અને તેની પાછળ આખું ખેડુત મંડળ ગાદ્યું. સાંજ પડે સૌ મહાદેવજીના દર્શન કરી પોતપોતાના મકાનમાં જતું, તે મુજબ આજે બધું મંડળ મહાદેવજીના મંદિર તરફ વળ્યું.

ભેદ સંહાર.

જો આશો બેનતું કહ્યું ન માનતાં શહેરમાં મુંબાઈનો મુંજ થવા ગયો હોત તો બીજા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આખા કુટુંબના હાલ થાત. ત્યારે આશો શું શહેરમાં ગયો ન હતો? ના...તેણે બેનની વીર પસલી બેનની શીખામણ માનીને આપી હતી. તે રામપુરમાંજ રહ્યો હતો અને જમીન જાગીર ખીલવી ત્રીજા પ્રકરણ પ્રમાણેની આખાદી મેળવી આવી આખા કુટુંબને સુખી કર્યું હતું.

રાજખટપટ !

રાજાને ખબરેય નહોતી. આખો કુટદેશ આજે રાતે સુતો.
તે સવારે આંખો ચોળીને ઉઘાડે ત્યાં આખા રાજતું
મંડળ ફરી ગયેલું. એ માનુષી ચમત્કાર હતો.

કુટની રાજ્યવાની અંબુજથી દશેક માઈલ દુર વાંસ-
ળીઆ ગામમાં નિશાળ હતી. “કાગળ લખવા વાંચવા”
જેટલું શીખવા માટે શાસ્ત્રી ચીમનલાલમાં નિશાળનું મોટામાં
મોટું માસ્તરમંડળ સમાઈ જતું. એનો પગાર એક યુરોપીઅન
પ્રોફેસરના અડધા ખખરચી જેટલો હતો.

“બા....તારી પાસે એએક રૂપીઆ છે?”

ચિંતાતુર ચીમન શાસ્ત્રીની મીઠી છાંયા એક ‘મા’ જ હતી.

“ભાઈ, હું તે હવે ક્યાંથી કાઢું? તારા પંદર રૂપીઆમાં હવે આ આઠ આના રહ્યા છે ને આજે તારીખ ૨૦ મી થઈ. હજી પંદર દી ખેંચીશ ત્યારે તારે જેઠ મહીનાનો પગાર આવશે. ઉલટો તું ક્યાંકથી લાવી દે તો ઠીક....તારા પ્રાણીઆની દવા મંગાવ્યા વગર હવે છુટકો નથી. તારે શું કામ પડ્યું?”

ચીમનલાલનું કામ એવું હતું જેમાં મા ન સમજી શકે. “સાંજે એના ડીપોટી સાહેબ આવવાના હતા.” અમલદારોનો અનુભવી દરેક આ વાક્યમાં એનું કામ સમજી શકે.

એ સમજતો હતો. પ્રાણીઆના વૈદ્યને ચાંદલો ન થાય તો બહુ બહુ તો પ્રાણીઓ થોડુંક વધારે રીખાશે ને રોશે. મા મરી ગઈ ત્યારથી એને ક્યાં રીખાવાની ને રોવાની નવાઈ હતી? પણ જો સાહેબને ચાંદલો ન થાય તો આખા કુટુંબને રોવું પડે. ચાંદલે ચાંદલે આવા ફેર હોય છે, જે સમજવા ભારે હૈયા જોઈએ.

“લલે બા હું જઈ છું.”

આખી દુનિઆના કેમેરામાં આનંદોત્સવના ફ્રેટા ઉતર્યા છે. એક નિરાશાની રેખા કેવી પડે છે તે જોવા કોઈનેય આજ સુધી સુઝ્યું છે?

ઘણીવાર નિરાશા પાછળ મરણીઆપણું અને તીરછું હાસ્ય હસતાં ઉભા હોય છે. ખહાર આવતાં શાસ્ત્રીના વઢન પર એક કાળો શેરડો પડ્યો. મોઢું કંઈક હસ્યું. એના ખીસ્સામાં સ્કુલની ફીના ૧૦ દશ રૂપીઆ હતા. એ પાછો વળ્યો. પ્રાણીઆની દવા માટે માને એણે એક રૂપીઆ આપ્યો. મા રાજના રેડ થઈ ગઈ.

*

*

*

*

ડીપોટી સાહેબ આવી ગએલા ને ઉતારે ઢાલીએ બેઠેલા. ગામને પાદરે રણતડકે શાસ્ત્રીજી તેડવા ગએલા ત્યારથી તેમની સાથેજ હતા. સાહેબને દાતણ પાણી, ન્હાતી વખતે સાબુ ટુવાલ, વાળ હોળવા કાંચ દાંતીઓ, બધું આપવા લેવાનું કામ શાસ્ત્રીએ ખડે પગે કરેલું. સાહેબના ખુશમીજ્જને પાછળથી કોઈ ધક્કા મારતું હતું.

“કાં માસ્તર નીશાળ કેમ ચાલે છે?”

“આપની કૃપાથી ઠીક ચાલે છે સાહેબ. ૪૦ છોકરાઓ આવે છે.”

“ચાલો સારી વાત છે. હું કાલ સવારે આવી સ્કુલ તપાસીશ. હીસાબ ખીસાબ તૈયાર રાખજો.”

“લલે સાહેબ.”

માસ્તરે પોતાથી બની તેટલી સાહેબની સેવા ઉઠાવી ને ઉઠતી વખતે સાહેબના ચીરણજીવીના હાથમાં એક રૂપીઆ મુક્યો.

સાહેબે ડોળીના છોકરાઓને વરગમાં બેસાડી ડોળીઓને દીલાસો આપી રજા દીધી.

“ માસ્તર આ ચોરીનો ધંધો ઠીક કહેવાય ? ગઠ કાલની તમારી ચાકરી સામું જોઈ શરમાવું પડે છે નહીં તો બહુ શોષવું પડેત.

શાસ્ત્રીએ કહ્યું : “ સાહેબ, ગઠ કાલની ચાકરીએ આવ્યોજ ન હોત તો શોષવું ન પડત.”

સાહેબને કાને આ વાક્ય અથડાઈને પાછું પડ્યું. એ રજીસ્ટરમાં શેરો મારતા હતા :

“ માસ્તરની ગફલતથી ફીમાંથી બે રૂપીઆ થટયા છે. આવતા પગારમાંથી કાપી લેવા....”

સાહેબ ગયા ગૌઆહાત્ર પ્રતિપાળ ક્ષત્રીઓના એ રાજમાં એક દુઃખીઓ પ્રાહ્મણ પાછળ દુસ્કા ભરી ભરી રોતો હતો !

સાત વર્ષ ત્રીતી ગયા.

કોઈ શક્તીના દોરયા શાસ્ત્રી ચીમનલાલ વાસળીઆ મુઠ્ઠી રાજધાની અમુજમાં આવી વસેલા. માસ્તર મટી, શાસ્તર શીખવવા રાજકુમારના શીક્ષક બનેલા.

ડી ખુજના આજે સર ન્યાયાધીશ હતા.

રા કાલ કુમાર સાહેબના લગ્નની
ધામધુમ જ્યલગ્ન એટલે જેટલામાં એક લાખ
રીબો પ લગ્ન કરીએ તો

“ કેમ આઠ, માસ્તર ? તમે કાલે કહ્યું. ૪૦ છોકરા આવે છે તો દશ રૂપીઆ આવવા જોઈએ ને ? કોઈની ફી બાકી હશે ! ”

માસ્તરને કપાળ પર પરસેવાના થોડાક ઢિંદુ તરી આવ્યા.

“ જી-આ મહીને આઠ છોકરા ઉઠી ગયા છે....”

“ જોઈ રજીસ્ટર.”

માસ્તરે રજીસ્ટર સુકયું. સાહેબે જોયું “ છેલ્લા આઠ છોકરાના નામપર ચેકો કરી લીટીઓ તાણેલી.”

“ માસ્તર આ ચેકેલા છોકરા પર કેમ તારીખ નથી ? કંઈ તારીખે ઉઠી ગયા ? ”

“ યાદ નથી બરોબર....પ....જી મહીનાની શરૂઆતમાં ઘણું કરીને....ને ફી નથી મળી....”

“ ત્યાંસે માહતર....” ગુસ્સા ભર્યા બુમ મારતા ત્રણ ખેડુ કોળી નિશાળમાં દાખલ થયા. ડીપોટી સાહેબને જોઈ સલામ ભરી રહ્યા. પાછળ આઠ છોકરા આવી ઉભા.

“ કેમ અડ્યા. અહીં નિશાળમાં ? ” ડીપોટીએ શેફથી પુછ્યું.

“ સાહેબ, અમે આ મહિનાની ફી દીધી છે ને છોકરાઓને કેમ આજે પરીક્ષા ને ટાણે માહતરે ઘર સુધી દીધાં ? ”

સાહેબ વસ્તુસ્થિતી સમજી ગયા. ભોંય પાસે મારગ માંગવા શાસ્ત્રી ચીમનલાલની વતી એની આંખના આંસુ દોડ્યા દોડ્યાં જતાં હતાં.

સાહેબે કોળીના છોકરાઓને વરગમાં બેસાડી કોળીઓને દીકરાઓ આપી રત્ન દીધી.

“ માસ્તર આ ચોરીનો ધંધો હીક કહેવાય ? ગઈ કાલની તમારી આકરી સામું જોઈ શરમાવું પડે છે નહીં તો બહુ શોષવું પડત.

શાસ્ત્રીએ કહ્યું : “ સાહેબ, ગઈ કાલની આકરીએ આપ્યોજ ન હોત તો શોષવું ન પડત.”

સાહેબને કાને આ વાક્ય અથડાઈને પાછું પડ્યું. એ રશ્ત્રસ્તરમાં શેરો મારતા હતા :

“ માસ્તરની ગફલતથી કીમાંથી બે રૂપીઆ થટયા છે. આવતા પગારમાંથી કાપી લેવા....”

સાહેબ ગયા ગોપ્રાદાનુ પ્રતિપાળ સત્રીઓના એ રાજમાં એક દુઃખીઓ પ્રાદાનુ પાછળ દુસ્કા ભરી ભરી રેતો હોતો !

સાત વર્ષ પીતી ગયા.

કોઈ શક્તીના દોરયા શાસ્ત્રી ચીમનલાલ વાસળીઆ મુકી રાજધાની અમુગજમાં આવી વસેલા. માસ્તર મટી, શાસ્ત્રી શીખવવા રાજકુમારના શીશક બનેલા.

પીપાટી સાહેબ અમુગજના આજે સર ન્યાયાધીશ હતા.

રાજધાનીમાં આજ કાલ કુમાર સાહેબના લગ્નની ચામધૂમ આવી રહેલી. રાજ્યલગ્ન એટલે જેટલામાં એક લાખ ગરીબો પરંતુ એટલું જેમાં એળે વતય લે. લગ્ન દરીએ તો

આવા, બાકી એક ઢોલ પીપુડી ને ઢીંગલી સાથે તો એક કીડીએ પરણે છે !

વરરાજને કપડાં દાગીના પહેરાવવા અને ઉતારવા એ બધું શાસ્ત્રીને સોંપાયેલું. આ કામગીરી કાંઈ શાસ્ત્રથી જુદી ન હતી. શાસ્ત્રો પણ, જીવને એનો એ રાખી. શરીરને માયા ઉથલાવ્યા કરે છે !

. દિવસના ખેલો અને ઉત્સવોથી થાકેલો રાજકુંવર સાંજે નાયબ દિવાન સાથે શયનચક્રમાં આવ્યો; એણે દાગીના ઉતારી. જેમ તેમ ફેંકવા માંડ્યા. એને ક્યાં ખોટ હતી !

“ લગુલાઈ આ દાગીના તીજેરીમાં મુકી માસ્તરને આવી આપી દેજો એટલે સવારે તરત કામ લાગે. ”

“ જી હુકમ. ”

કુમાર સુતા. .

શાસ્ત્રી ભર્તૃહરી નીતિશતક વાંચતા બેઠા હતા. પાસે એક ચાવી હિડતી આવી પડી. સામે લગુલાઈ આવ્યા જતા હતા.

“ માસ્તર એ તીજેરીની ચાવી કુમાર સાહેબના દાગીનામાં દેશે. ”

“ બલે હુજુર ”

x

x

x

x

રાજ સાહેબ પાસે વાત પહોંચી. આખા રાજ મહેલમાં હોહા થઈ રહેલી. કુમાર ને લગુલાઈ, રાજજી ને દિવાન. સગીલાઈ ગંબીર વીચારમાં એક પીંજ મામં લેવા પ્રગ્તા હતા.

રાજસાહેબે પૂછ્યું: “ ભગુભાઈ; તમને ખાત્રી છે કે તમે બધા દાગીના તીજેરીમાં મુકેલા ? ”

“ જી હા, નામદાર. ”

ત્યારે તમારું એમજ માનવું છે કે ચાવી માસ્તરને આખ્યા પછીજ દાગીના ઉઘાપત થયા છે ? ”

રાતતેજમાં અંજલિ ગએલી ભગુભાઈની આંખ મણીભાઈ તરફ કંઈક પ્રાર્થના કરતી હતી.

મણીભાઈ વચ્ચે પુરાયા “ નામદાર એ અનુમાન ખોટું નથી. ”

શાસ્ત્રીએ ચાવી નમસ્કાર કર્યા.

“ શાસ્ત્રીજી, તમારું શું કહેવું છે ? ”

“ મહારાજ મને ચાવી મળી ત્યારથી તે ચાવી મેં સોંપી. ત્યાંસુધી એક સાચા બ્રહ્મણના સોગનપુર્વક મેં તીજેરી ઉઘાડીજ નથી. હું નિર્દોષ છું. ”

રાજા પલળતો હતો: “ જરૂર ભેદ છે....એક બ્રાહ્મણ સોગન ન ખાય. ”

મણીભાઈ (હસીને): “ શાસ્ત્રીજી, સોગન શું સાબીતી છે કે ? સાચું બોલી નાખો નહીં તો તમારા પર કામ ચાલશે. તમારે એક નિર્દોષને પાયમાલ કરવો છે....ભગુભાઈ એમની તપાસ કરો. મારે મહારાજ સાથે પોલીટીકલ એજન્ટનું કામ છે....”

જેમ શાસ્ત્રીને કોઈ નિર્દોષ સાથે વેર નહોતું, તેમ તેની પાસે જે જાતના સત્યો નહોતા, એકજ હતું કે “તે નિર્દોષ હતો.”

રાજને દીવાન ચાલી નીકળ્યા. રાજ્યોને ઘણા અગત્યના કામો હોય છે. કંઈ આવા કેસ ચલાવવા તેઓ બંધાયેલા નથી.

પાછળથી દીવાન સાહેબનો તુમાર નીકળ્યો ને સર ન્યાય-ધીશ કોર્ટમાં શાસ્ત્રી પર ફરિયાદ રાજ તરફથી મંડાઈ.

આખા ગામમાં વાત પ્રસરી ગઈ. લોકોમાં વાતનું છેલ્લામાં છેલ્લું સ્વરૂપ આવું હતું.

“લગુલાઈને શાસ્ત્રીએ માર મારી, કુમાર સાહેબને પલંગ સાથે બાંધી લીધા ને બધા દાગીના ઉતારી દોડતે બોડે ગામ છોડી ભાગવા માંડ્યું ત્યાં મણીલાઈએ જાતે પાછળ બોડો છોડી પકડ્યોમરશે અભાગીઓ....ચોરી તે આમ છયોક થતી હશે?”

*

*

*

*

અચ્ચુજના પોપ માસ્તર લાલશંકર બ્રાહ્મણ હતા. તળ અચ્ચુજના વતની. શાસ્ત્રી માટે એમને “દેશી” તરીકે ખાસ પક્ષપાત હતો, બધી “જ્ઞાતિબંધુ” તરીકે.

લાલશંકર રાજમહેલમાં કુમાર સાહેબને ખાસ મળવા આવેલા. કુમાર એકલા નહોતા, સીમલાની ઉંડી ને ઉંચી વાતો મણીલાઈ પાસેથી સાંજલતા બેઠા હતા.

“ઓહો લાલશંકર તમો અહીં?” કુમારે એમન નમસ્કાર ઝીલી એક ખુરસી પર બેસવા કહ્યું.

“હુ હજુર, દાગીનાની બાબતમાં આવ્યો છું.”

અમદાવાદ તરફ ગયું છે એવું કીમતી પારસલ હજી સુધી મારી જીંદગીમાં નથી જોયું. મણીભાઈના દીલમાં થરથરાટ ઉપજ્યો. પણ તેઓ દીવાન હતા ને ભગુભાઈ તેમના ભાણેજ હતા.

“લાલશંકર, એકે એક શબ્દ જોઈ વિચારીને જોલજો, જોજો....તમે એક નાયબ દીવાન સાહેબની રીતભાત પર શંકા લઈ જવાની વાત લાવ્યા છો....કુમાર સાહેબને તમે એમ સમજાવવા માંગો છો કે તે પારસલમાં ચોરીનોજ માલ હતો એટલે કે એ દાગીના ભગુભાઈએજ ચોરેલા....એમજને? આ એક બદનક્ષી છે....”

“જી નામદાર, હું એવું કંઈજ કહેવા નથી માગતો....હું તો માત્ર તે પારસલની રસીદની નકલ બતાવવા આવ્યો છો....”

કુમારે એ નકલ માંગી ને લાલશંકરે તે બતાવી. એમાં પારસલ કરનારનું નામ ‘ભગવાનદાસ એ. વી. નાયબ દીવાન.’ એમ લખેલું.

કુમાર: “મણીભાઈ, બાબત તો જરૂર વિચારવા જેવી છે.”

મણી: “એક બીનજવાબદાર માણસની બાબત. કુમાર સાહેબ આપ કાયદો જાણો છો?”

કુમાર: “એ તમને સોખ્યું. અમે જાણતા હોત તો તમે મારી એક્સિસના કલાર્ક હોત!”

દીવાન આહિળ મેણાના માર્યા લાલશંકર તરફ વળ્યા.

“ જુઓ લાલશંકર, તમે જે કહેશો તેની જવાબદારી ઉઠાવવી પડશે....કબુલ છે ? ”

લાલ: ‘ નામદાર. હું એમ ક્યાં કહું છું કે તેમણેજ ચોરી કરી છે ? હું તો સાત્ર....’

દીવાન—“ બાળે: તમારી ખીનજવાબદાર વાત અમારે નથી સાંભળવી: આજ પછી કેઇ મોટા અમલદાર માટે બોલવાની કળ્યા કરતાં પોસ્ટકાર્ડને ટીકીટો વેચ્યા કરો. ”

કુમાર—“ લાલશંકર તમે બાળો....લાવો એ રસીદ નકલ....હું જોઈશ. ”

લાલશંકર એક અધંકર ચીજ આપી ગયા. મણીભાઈને ખીક લાગી. એમણે ફેરવી તોળ્યું.

“ કુમાર આહિળ, કેવો દમ ભરાવ્યો ? મારે તો સાચી વાત કઠાવવી હતી....દીવાનગીરી એમજ થાય....હવે મને ખાત્રી થાય છે કે લાલશંકર એ રસીદ ખોટી નથી ગનાવી લાવ્યા....લાવો હવે હું એની પાકે પાચે તપાસ કરીશ. નાયબ દીવાનના ધાપ હશે પણ ગુન્હેગાર હશે તો સખત શિક્ષા કરીશ. ” ભોળા કુમારે રસીદ સોંપી દીધી. એને ખીજ ઘણા કામ હતા.

“ ભણ, આ રસીદ જો, આ શું તોફાન છે ? તને ભાણેજ બાળી આટલી પાયરીયે ચઢાવ્યો તે શું આટલા માટે ? સાચું શું છે, ખોટી નાખ. ”

ભણભાઈએ હાથ જોડ્યા ને ગળગળા થઈ કહ્યું:—

“ મામા....હવે હું કોઈ દિવસ આવો ધંધો નહિ કરું.
....મને બચાવો....મારો ગુન્હો છે.”

અરે ગરીબ પ્રજાઓ ! દોડો, દોડો જે નાયબ દીવાન, તમે કરગરી કરગરી મરી ગએલા તોય તમારા અંતરની ફરિયાદ સાંભળવાને બહેરો હતો....તમને નિર્દોષોને ગુન્હેગાર ઠેરવતો હતો તે આજે કોઈકને પગે પડે છે....ગુન્હો કબુલી તોખા પોકારે છે ! ! !

“ કારણ ? ” આખી દુનિયામાં લગુલાઈને એક મણીલાઈજ આ ત્રણજ અક્ષર પુછી શકે.

મુંબાઈમાં રૂના સડામાં મને સખત ખોટ ગઈ છે.... વાંચો આ કાગળ. નહિં તો હું એવું ન કરું...હું'યે તમારો તમારો ભાણેજ છું....”

મણીલાઈએ કાગળ વાંચ્યો. ખરેખર ! ગુન્હો કરવાની લગુલાઈની જરૂરિયાત અનિવાર્ય હતી.

“ પણ કરવું શું ? રાજમહેલ જાણે તો તારો ને મારો રોટલો શું સોનાની ચકલી ટળી જાય એવી બેવકુફી તેં કરી છે....

“ ખરું મામા....પણ એ નિર્ણય કરવામાં સહેજ ભૂલ થઈ છે. Error of Judgement ત્રણ દિવસ મોડું પારસલ કર્યું હોત તો કંઈજ તકલીફ ન થાત....

“ પણ મુરખ ! તું સદ્દોજ ન બેઠ્યો હોત તો ચોરીએ ન કરવી પડત, ને ચોરીજ ન કરી હોત તો કંઈજ તકલીફ

ઉભી ન થાત....એક બીચારા નિર્દોષ બ્રાહ્મણને તારે લીધે પાયમાલી....મારી બેનને પેટ તું કલંક....

“ બસ કરો મામા....વધુ મેણા ન મારો....એક લાણેજ સો બ્રાહ્મણ તુલ્ય છે એ બુદ્ધી ન જાયો....આ માથું તમારે ચરણે....જોઈએ તો એક બ્રાહ્મણને બચાવી સો બ્રાહ્મણનું ગળું કાપો....”

મણીલાઈને ધર્મસંકટ આવ્યું. એ સંકટ લાણેજની કિંમત આંકીને શાસ્ત્રોએ સરજી આપેલું. નખળા મન પર આખર સ્વાર્થજ કાવે છે. લગુ કાંચો, નહિ નહિ. નાયબ દિવાને દિવાનના પાણી ઉતાર્યાં.

X

X

X

X

સર ન્યાયધીશ પાસે પુરતા પુરાવા નહોતા. એને મુંઝવણ થતી હતી: “ફ્રેંસલો કેમ લખવો?” બીજી બાબુ કાયદાની ચોપડીના પાના દીવાન સાહેબની ઓફીસમાંથી તુમારને નામે નીકળતા તેના પર તેમને આધાર રાખવાનો હતો.

છેલ્લો તુમાર આવી ગયેલો: “ જલ્દી કેસનો ફ્રેંસલો કરો ...ગુન્હેગારને સજા કરો...સાબીતી આ સાથે....”

“ પારસલ કરનાર શાસ્ત્રી ચીમનલાલનું નામ હતું.”

“ પોસ્ટ માસ્તર લાલશંકર દીવાન ઓફીસના હુકમથી દિલ્લી ગયા ગયેલા” એવો શેરો થઈ કચેરીના પ્યાદા તરફથી સમન્સ પાછો આવેલો.

આરોપીના બચાવનામામાં ત્રણ શબ્દો હતા: “હું નિર્દોષ છું” આખા ફૂટ દેશમાં રાજ્ય કારભારમાં ઘુસી જવાની વકીલોને છુટ હતી; કેઈ આરોપીને વકીલ રાખવાની મનાઈ હતી.

આ સંજોગોમાં આરોપીને ગુન્હેગાર ઠેરવવો કેવી રીતે એ કઠણ સવાલ હતો. ન્યાયધીશ એ સવાલનો નિકાલ ન કરે તો પોતેજ દીવાન ઓફીસમાં ગુન્હેગાર ઠેરે એ સહેલો જવાબ હતો.

એક વીજળીના ઝબકારા માફક ન્યાયધીશને સાત વર્ષ પહેલાંની વાત યાદ આવી. એ એ રૂપીઆ આજ શાસ્ત્રીએ ચોરેલા. હવે એમનો ફેંસલો વાંચતી વખતે કુમાર સાહેબ ને દીવાન આવી પહોંચ્યાં.

ફેંસલો વંચાયો:—

“X X X પડેલા પુરાવામાં કયાંય આધાર નથી. સિવાય કે એક પોસ્ટની રસીદનો, જેમાં શાસ્ત્રી ચીમનલાલનું નામ છે; ને તે પણ શંકાલયો છે. સાક્ષી પોસ્ટ માસ્તર છે નહિ ને એ સંજોગોમાં આરોપીને કદાચ શકનો લાલ આપી શકાય...

પણ કોર્ટને અંગત ખબર છે કે બ્યારે આરોપી સ્કુલ માસ્તર હતો ત્યારે પણ તેની વર્તણૂક સારી નહોતી અને હંમેશા શંકાલરી જણાઈ છે...

આ તરફ જોતાં આરોપીએ જરૂર ગુન્હો કર્યો છે એમ માનવું એ વધારા પડતું હોય તોય ગેરઇતસાફ તો નથીજ....

આરોપીને હું સાત વરસ સજાત કેદની સજા કરું છું...”

શાસ્ત્રીની વૃથા મા ભર કેટીમાં મુરછા ખાઈ પડી. પ્રજા રોતી હતી, કુમારના મોઢા પર ગ્લાની છવાઈ રહી.

“ માણીભાઈ પેલી રસીદ કામ ન આવી ? ”

“ જી હજુર, મેં પાકી તપાસ કરી. એ તો ભગુભાઈના ભાણેજના દેશમાં લગ્ન હતા તે એમણે પોતાનો દાગીનો ત્યાં લગ્ન ન કામ આવે માટે મોકલેલો....”

“ પાગુ એ રસીદ તો હમણું કેરટમાં આવીને નામ તો શાસ્ત્રીનું નીકળ્યું ! ”

“ નામદાર એ રસીદ ક્યાં ? એ તો વળી ખીજી નીકળી ! ભગુભાઈવાળી રસીદ તો જુદી. એમાં તપાસ કરતાં મને છ કલાક લાગ્યા...”

કુમાર (કંટાળીને) “ એ....મને તો કંટાળો આવે છે. બધું જળણું ભેદ ભર્યું છે....તમે તપાસ કરી હશે તો બસ છે...”

કુમાર, માણીભાઈ, ભગુભાઈ ને સરન્યાયધીશ મોટરમાં બેઝી, ‘ અમળુજ કલણ ’ માં પુટખોલ રમવા આવ્યા. એકં ગુરોપીયન કંપનીની જાહેર બગર હતી, “ અમારી પુટખોલ ‘ ગાયના ’ ગ્રામડાંની ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે ! ”

પુટેલા દીસ્મતો પાગુ હંમેશા પુટખોલ રમે છે ને તે જ્યારે રમે છે ત્યારે તેની ગોલ શાસ્ત્રીઓ જ બને છે. એની એક જ લાતે શાસ્ત્રી ચીમનલાલ આલ વર્ષની જેલમાં ફેંકાયો.

ગાય અને આહ્વાણોના ગામડાનાં કયા દેશી રાજ્યોમાં
આજે આ હાલ નહીં હોય?

×

×

×

×

ગ્રાંટરોડ પર પેસેન્જરમાંથી એક કંગાળ માણસ વગર
ઢીકીટે સુસાફરી કરતો પકડાયો. એની પાસે એક ધોતીયું ને
એક પેરણુ સિવાય કંઈજ નહોતું. દાઢી ખુબ વધેલી, પણ
તે સન્યાસી નહોતા. આખા સ્ટેશન સ્ટાફે એના પર ગાળોનો
વરસાદ વરસાવી ગેટ પાસે સાંજ સુધી બેસી રહેવાની શિક્ષા કરી.

એક ગ્રહસ્થને દયા આવી. તેણે પાલઘરથી સુંબઠ સુધીના
જેસા ચુકવી તેને છોડાવ્યો ને આંખે જઈ પુછ્યું:

“ક્યાંથી આવો છો?”

“કુટ....અરુણથી”

“કેવા છો?”

“બ્રાહ્મણ, ના, ના. એક કંગાલ માણસ.”

“તમારું નામ?”

“શાસ્ત્રી ચીમનલાલ.”

ગ્રહસ્થની આંખમાં તેજ ચમક્યું.

“ચાલો તમે ભુખ્યા હશે, કંઈક હોટલમાં ખવડાવું.”

“મારી પાસે બ્રહ્મના આશીર્વાદ વગર બીજું
કંઈજ નથી.”

“ઘણું છે—તમે ચાલો.”

ચીમનલાલને ૭૨ કલાકની અગીઆરસ હતી. એકા
આહાર કરી તે ગ્રહસ્થ સાથે તેમને બેર આવ્યા. એ ગ્રહસ્થનું
ઘર એટલે સો ચોરસ પુટની હનુમાન ગલીમાંની એક ચોરડી.

કપડાં ઉતર્યા પછી તે ગ્રહસ્થ ચીમનલાલનો હાથ પકડી
ગળે બાઝી પડ્યા ને દુસકા ભર્યાં, આંસુથી રોવા મંડ્યા....

“ બાપાજી....આ શું તમારા હાલ ? ”

“ કોણ પ્રાણ ? ”

“ હા બાપુ.”

શાસ્ત્રીના આશ્ચર્યનો પાર નહોતો.

“ એટા....કુટની જેલમાંથી હું ત્રણ દિવસથી છુટ્યો
છું....મારી મા નહોતી....તું અહિં....સરનામું મેળવી અહિં
આવવા નીકળ્યો....પણ ટીકીટ કે લાથા માટે એક કોડી
નહોતી....પણ મારો ઇશ્વર હતો ને તનેજ મોકલી
આપ્યો....હવે કીસ્મતની જેલમાંથી રામ છોડે ત્યારે....”

“ બાપુ, દાદીમા માથું પટકીને મરી ગયાં પણ
કરમચંડાળ અમ્મુજના કર્મચારીઓએ અમને ન આવવા
દીધા....દાદી મા આખર ગત થયાં....કપટી લગુલાઈ આજે
દિવાન છે....એક બાઈપરના બળાત્કારના કેસમાં મેં દીવાનની
મરજી વીરૂદ્ધ પણ સાચી જુબાની આપી ને પરીણામે મારે
અમ્મુજથી રાત લઈને લાગવું પડ્યું....અહીં આવ્યો....મારા
સેંકડો કાગળોમાંથી એકેય તમને નથી પહોંચાડવામાં આવ્યા
તે હું બાણું છું....હાલ હું ૯૦ રૂપીએ નોકરી કરું છું...પણ
અમ્મુજ ? પુણે મુકો એ જન્મભુમીમાં....

પ્રાણુલાલનું લોહી ઉકળી ઉકળી લાગણીશૂન્ય, રંગશૂન્ય પાણી થઈ ગયેલું.

“હું...હું પ્રાણુ...જન્મભુમીને ગાળ દે...એ વાંક છે પરદેશીઓનો ને તેમાં પણ તેમની રાજ ખટપટનો.

×

×

×

×

એ રાજ ખટપટને ઉઘાડી પાડવા અને પોતાની નિર્દોષતા સાબીત કરવા ચીમનલાલ શાસ્ત્રીએ હવે કમર કસી અને મુંઝવેથી ‘કુટ જગૃતિ’ નામનું પત્ર કાઢવું શરૂ કર્યું. સૌથી પહેલા જ અંકમાં તેમણે લગુલાઈએ અમદાવાદ દાગીનાનું પારસાલ કરેલું અને તે ગેરવલ્લે ગયેલું જેની પોસ્ટ ઓફીસ તરફથી જાહેર વેચાણની જાહેર ખબર ખહાર પડેલી, તેની વર્તમાનપત્રની કાપડી તેમણે છાપી, અને જગતને સાબીત કરી આપ્યું કે ચોરીના ધન લગુલાઈને તો પચ્યા નથીજ. તેને બદલે એક નિર્દોષ ગ્રાહ્યણને જેલ જત્રા ખસવી પડી.

અચ્યુજમાં અને દેશી રાજ્યોની હુનીઆમાં આ જાહેર ખબરે ખળભળાટ ફેલાવ્યો. દીવાન લગુલાઈની મૃતસદીગીરી થોડું હસી. તેમણે તરતજ એક કાગળ તેના તંત્રીને લખી વાળ્યો:

“તમે અહીં આવો. મહારાજ સાહેબ તમારી નિર્દોષતાની કદર કરવા માગે છે.”

પ્રાણુલાલ ના કહેતો રહ્યો ને શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાહેબની માફી જતો જત લેવા ગયા.

અમ્મુજમાં ચીમનલાલ શાસ્ત્રીપર શાળાની ફીના રૂપીઆ
અનેક વર્ષ પહેલાં ચોરવાના આરોપસર કેસ ચાલતો હતો
તેનું છેવટ આવી ગયું. તેમને જન્મ ટીપ મળી હતી.
મહારાજ કંઈજ બાણતા નહોતા.

સગુભાઈ હસતા હતા. પ્રાણુ રડતો હતો. એ
રાજ ખટપટ !

ગરીબ ગ્રેજ્યુએટ.

(એક વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણની સાચી ખતેલી કમ કથા.)

૯૬ દમીશંકર વૈષ્ણવ હતો છતાં પૈસે ટકે ગરીબ હતો, તેનું એક કારણ હતું. તેના સગાઓ નજીકના તેમજ આંધેના સૌ મોટા મોટા હોદ્દા ભોગવતા હતા ?

તેના કાકા ધારાસભાના સભ્ય હતા. પણ જાહેરમાં તેના કાકા કહેવડાવવા તૈયાર નહોતા, ખાનગી ભત્રીજાને નોકરી મળતી હોય તો ઓળખાણ આપવા તૈયાર નહોતા. તે ઓપીસે આવે તેમાંય રાજી નહોતા. ખુબી તો એ જે કે આ કાકાએજ લખુને પાળી પોષી મોટો કરેલો !

તેના એક મામા હતા. સ્કુલ જાણે તેમને લીધેજ ચાલતી હતી એમ કહીએ તો ચાલે, નાનપણમાં તેમને ભાણેજ વગર એક ઘડી પણ નહોતું ચાલતું એમ કહીએ તો ચાલે. એજ મામાને ત્યાં લક્ષ્મીશંકર આજ એક ઘડી પણ આવી આંગણે ઉભો રહે એ નહોતું પરવડતું !

લક્ષ્મીશંકરની આસપાસ કરોળીયાની માફક શ્રીમંતો ને અમલદારો પથરાયલા હતા. પણ તેમણે સગાં સંબંધીઓને પૈસા આપવા સોગન બાંધેલા—અલખત્ત સોળ દહાડા પછી અમુક દિવસે જરા તેમની અમુક તકલીફ વીતી જાય પછી તેઓ આપવા તૈયાર હતા ! એટલે કે તેમને સોગનનો અહ અમુક દિવસ પછી નડે તેમ નહોતો !

લક્ષ્મીશંકરે પણ રામ જાણે તે કારણોએ હંમેશ ગરીબ રહેવાનાજ સોગન બાંધેલા ! અલખત્ત એનું કિસ્મત એના કપાળ સામી પીસ્તોલ ધરીને એ સોગંદનામા પર સહી કરાવતું હશે એ બનવા જોગ છે !

×

×

×

×

કાકાને ત્યાં ઉછરી એણે “બી. એ.” સુધી અભ્યાસ કરેલો. કાકાની કેટલી બધી મહેરબાની ? ગાંધીજીની અગવળના પુરમાં લત્રીજો પણ તણાયો—કાકાના હાથમાંથી લપસ્યો. કેળવણીને એણે આમ છેલ્લી સલામ કરેલી.

બાદીના પોષાકમાં કાકાની ઓપ્રીસે તે ગોદીનું કામ કરતો. એક વારની ચાલાકીથી કાકાને ૯-૧૦ હજારનો તડાકો

પડ્યો હતો. આ ચાલાકી શીખવનાર અને તેના ફળ સ્વીકારનાર કાકાશ્રી હતા એટલે તેમણે ચાલાકીની કદર કરી તેને સોલાપુરની શાખા સંભાળવા મેનેજર બનાવી મોકલ્યો.

એક દહાડો એ શાખા તુટી. એજ કાકાની એ શાખા ઓફીસને થડ જેવી ગજબર બનાવવા માટે ચાલાકી કરવા જતાં શાખાપરજ ઘા પડ્યો અને ટોલ્લો જેમ દમચંતીનો હાર ગળી ગયો તેમ શાખાએ સરખ બની ડંશ દીધો.

લક્ષ્મીશંકર આમ કાકાના જોળામાંથી હુંમેશને માટે પડ્યો. પડેજને? કુદકો મારવા કોણે કહેલું?

એ અબાણુએ થયેલા પાપનું એણે નાગપુર ધ્વજના રાષ્ટ્ર સંગ્રામના એ માસ ગાળી પ્રાયશ્ચિત કરી દીધું. દુનીઆ કહે છે તે મુરખો હતો: તેણે બીજા પાપથીજ પહેલા પાપને ધોવું હતું!

વળી મુંબઈનું સ્ટેશન આવ્યું. તેના કીસ્મતની ટ્રેન તેને હિંદુસ્તાનના છેડા બતાવી પાછી, ટર્મીનસ પર લઈ આવી!

કાકાની ઓફીસે “અંદર દાખલ થવાની મનાઈ છે” એ પાટીયું કાળા અક્ષરે પણ લખ્યું લાગેલું!

બીજા એક સગાંની તેણે બાંદા પકડી તેને તાર્યો પણ ચોતે ફુખ્યો. સગો કિનારે ઉભો રહી હસતો હતો!

મહિનાના મહિના એણે પાણીના સંકટો વેઠી દુનિઆના ત્યાગ વેઠ્યા વળી ભરતી આવી અને પાંછો તે મુંબઈના કિનારે

ફેંકાયો. એક દિવસ એનું એહોંસ શરીર ચોપાટીની રેતીમાં પડ્યું હતું. એક અબાણ્યાએ આશરો દીધો.

×

×

×

×

અબાણ્યો હવે મિત્ર થયો હતો પણ દુઃખની માલીકીમાં લક્ષ્મીશંકરથી વધારે ગુબ્બર હતો. રોટલામાં અડધો તેને કાઢી આપી નીલાબે રાખ્યો અને એમને એમ ખટકાંની વહેંચણીમાં ત્રણ માસ વીત્યા.

ત્રણ માસ! ભુખના દુઃખ, એક પુટેલી કોડી વગર, કદી. કદી રસ્તાના પથરની પથારી પર ત્રણ માસ એટલે શું?

“હું હાર્યો છું. મને જવા દે જમીયત.”

લક્ષ્મીશંકરનાં આંસુ આ કથા કહી રહ્યાં હતાં.

“ક્યાં જવું છે?”

“હું હતો ત્યાં. સા જાય છે ત્યાં.”

“ગાંડો છે. એમ કંઈ જવાય છે? જવા દેવાય છે? એ તો કહેવાય ને વાતો થાય.”

“પણ હું તને અડધો ભુખ્યો ક્યાં સુધી રાખીશ?”

“પણ તું ક્યાં રાખે છે? હું મારી મેળે રહું છું તેમાં તારું શું જાય છે?”

“મને એ નથી રૂચતું. હવે હું હાર્યો છું.”

“હજી ઘણી વાર છે. મુંબઈ જેવું શહેર છે. હજી કેમકે દિવસ તને નોકરી ચાકરી મળી રહેશે. હું એક વાર લાઈન પર ચઢ, પછી છુટો છે.”

“યુગના યુગ પસાર થયા છતાં હજી તું એ નોકરીની આશાની મધલાળને વળગી રહ્યો છે ?”

“તે નહિ સજે તો કંઈક ધંધો કરશું.”

“શું ધંધો ? દ્રામ ભાડું નથી, અરે બળલી માટે દુધ લાવવા બે પૈસા નથી ત્યાં ધંધાનો વિચાર સરખોયે શેનો આવે છે ?”

“રામ જેવો ધણી છે. જે થાય તે થવા દે પણ તને એટલો સસ્તો આપઘાત તો નહિજ કરવા દઉં. મારી નજર પાસે તો નહિજ.”

આ ગ્રંથાં છેડલા દિવસમાં અનેકવાર ચાલતી. આ કોઈ નાટકનો સીન નહોતો. પણ મુંબઈના એક લક્ષ્મીમાં એક જેલખાના જેવી ઓરડીમાં થતો વાર્તાલાપ હતો.

×

×

×

×

ગમે તેવા ગરીબ તોય એ દુઃખસાગરમાં હાસ્યરસ એ બન્ને મિત્રની દીવાદાંડી હતી. બન્ને વિનોદી હતા. વિનોદ પર નહતા, વિનોદ પર દિવસ પસાર કરતાં અને વિનોદથીજ જીવતા. ગરીબ લખુએ એક વાર વિનોદ આચરવો ધાર્યો. તે દિવસ અધિક ચૈતરની વદ ચઉદસ હતી. બીજે દિવસ અમાસ હતી ! લખુ બ્રાહ્મણ હતો અને તેણે પોતાના બ્રાહ્મણત્વને અમાસના મોકા પર બહારે ધાવા બોલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

એની મૂર્ખતાપર જમીયતનું હસવું માતું નહોતું. પહેલાં તો જમીયત, તે મશકરી કરતો હતો એમ ધારી રહ્યો

હતો પણ રાતે એણે માગી આણેલ સુખડ ને માગી આણેલા
ઔરસીયા પર એને જોર દઈ ઘસતો જોઈ સાચું માન્યું.

ખરેખર! લક્ષ્મીશંકરે અમાસને દહાડે ઓપા-
ડીપર ફાળીયું પાથરી બેસવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો!

રાતના ત્રણ વાગ્યા સુધી તેણે ચંદન ઘસી ઘસીને એક
વાડકો લરી તૈયાર કર્યું. પાડાશીને ત્યાંથી કંકુ માંગી બીજો
વાડકો તૈયાર કર્યો. જમીયત હસતો હસતો જોતો રહ્યો,
અને બોલ્યો:-

“ અલ્યા નહાવા જાય છે કે “ દયા પ્રભુની ” કરવા?
સાચું બોલજે?”

“ કંઈ કહેવા નથી માંગતો, એ આના દામના લાવ.”
એનું દીલ વધારે ન હું ખવવા જમીયતે નક્કો કર્યું.
બીજું કંઈક ન પુછ્યું. બીજામાંથી છેલ્લા એ આના કાઠી
આપતાં એટલું કહ્યું:

“ તું જાણે લખુ, નાની ઉમરના પણ તેં લોટ માંગેલો.
તું બ્રાહ્મણ છે, તને નવાઈ નથી, અધર્મ નથી, પણ મને નથી
ગમતું. હું તો તને દામલાડું આપી ફરજ મુક્ત થાઉં છું.”
જમીયતે એ આના આખ્યા. લખુએ એ વાડકા અને એક
ફાળીયું બગલમાં મારી ઓપાડીનો રસ્તો લીધો

ફાળીયું પાથરવા?

લખુ ખપોરે આવ્યો. તેના પરાક્રમનું પરિણામ તેનાજ શબ્દોમાં:—

“અરે શું ચાર, કિનારે ચંદન ને કંકુના વાડકા મુકી નહાવા પડ્યો ને ખહાર આવીને જોઈ છું. તો બધું ગેબ.”

જમીયતને એક બાબુ હસવું આવતું હતું અને બીજા બાબુ તેના પુટેલા કિસ્મત પર દુઃખ થતું હતું: “હાં પછી?”

“તપાસ કરતાં આઠ વાગી ગયેલા છતાં એક બીજા ભુદેવની પડખે પહેરેલા ઘોડીયાની પાટલી પાથરી એઠો. પણ મોડું થવાથી ૨૧ પછ આવી છે. જો આ રહી.”

ભાવિક વૈષ્ણવોના ધર્મદાનનું સાપ દહાડે દહાડે નાનું થઈ હવે એક એક પાઈ પર આવી પડ્યું છે એ વાત આ લખુના કીસ્મતે સાબીત કરી આપી.

ପ୍ରକାଶିତ ହେଉ.

પ્રકરણ ૧.

ખાવાચેલો જોડો.

રવિન્દ્ર ખાખુની પ્રભા અડાહબાદની સરકારી કોલેજમાં પ્રિવિયસમાં લાગતી હતી, સર્વ શિક્ષકો પ્રભાને પૂર્ણ પ્રેમથી ગ્રાહતા અને પોતાના ક્લાસના વિદ્યાર્થીઓને પ્રભા જેવા સદ્-ગુણી થવાનું શીખવી દાખલો આપતા. વિદ્યાર્થીઓને શિખામણ અને દાખલો આપવાનું કંઈ કારણ? વિદ્યાર્થીઓ તોફાન મસ્તી કરવામાં વધારે તત્પર હોય છે. એમનાં અભ્યાસમય જીવનમાં જો અભ્યાસ વધારનારી કોઈ પણ ચોપડી હોય તો તે તોફાન મસ્તીની હોય છે. નિશાળેથી નીકળી કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પાંસરો ઘેર જતો નથી. જે જે પાંસરો ઘેર જાય છે તે માટે ભાગે ભવિષ્યનો વેપારી કે ફિલોસોફર હોય છે.

આજે સાંજે પ્રોફેસર મધુમોહનનું “વિદ્યાર્થી જીવન” પર કોલેજના મોટા હોલમાં ભાષણ હતું. સર્વે વિદ્યાર્થીઓ, ખાસ કરીને ઉંચ વર્ગના, ભાષણ સાંભળવા આવી બેઠા હતા. વિદ્યાર્થીઓ ભાષણ તો કેવા એક ચિત્તથી સાંભળે છે તે તો હરકોઈ વાંચક જે જરા પણ વિદ્યાર્થી બન્યો હશે તે સારી રીતે જાણતો હશે.

સૌથી આગલી હરોલમાં પ્રજ્ઞા એક ચિત્તે કંઈ કંઈ તર્ક વિતર્ક કરતી ગાલે વામહસ્ત ટેકવી વિચારલીન બેઠી હતી. તેની પાછળની હરોલમાં બે વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા. કુસુમ અને કિશોર એટલે જીવજન દોસ્તીનો નસુનો. ખાવે પીવે, હરવે ફરવે બન્નેને એકમેક વગર ચાલે નહિ. ટુંકામાં કહીએ તો પતિ પત્ની નહોતા છતાં બન્નેના આત્મા એક હતા.

ભાષણકર્તા આવ્યા. બધા ગુપચુપ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ભાષણકર્તા ઊભા થયા. જોખારો ખાધો અને બોલવાની શરૂઆત કરી. પણ પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકા આવી. તેમનું ભાષણ તો આખુંયે તૈયાર હતું. પણ શરૂઆત કેમ કરવી એનો વિચાર કરતાંજ ભુલી ગયા હતા. “જાનુઓ અને ગૃહસ્થો” કહેવું કે “મહેરબાન છોકરાઓ અને છોકરીઓ” કહેવું કે ટુંકમાં શું કહી સંબોધવા એ ચાલજ નહોતું આવતું. પણ બ્યારે ઊભા થયા ત્યારે બોલ્યા વગર મુંઝાયાજ કરે તો એડિસનની માફક જરૂર લાજ જાય. હવે? પલભર કલ્પનાના ઊંડામાં ઊંડા પ્રદેશમાં બુદ્ધિને ડુબકી મરાવી આખરે તેમણે શોધી કાઢ્યું. અને ઊભરાઈ જતા વાત્સલ્ય ભાવે શરૂ કર્યું, “બહાલાં બેઠાઓ અને બેઠીઓ....”

થોડી વાર પહેલાં ગભરાએલું અને દીન બનેલું મ્હોં
ઓચિંતુ વાતસહ્યથી હસી ઉઠ્યું અને આ ગર્જના થઈ તેથી
છોકરાઓને જે આનંદ થયો તે તેમણે અસહ્ય રીતે બહોર
કર્યો અને ઓટેથી હસી દીધું. પરિણામે આખો હોલ હાસ્યના
ગડગડાટથી ગાજી ઉઠ્યો.

પ્રભાએ સત્તા લહેલી આંખોએ પાછળ ભ્રેયું
અને જરા ભાર દઈને કહ્યું, “કૃપા કરીને થોડા સમય
શાંતિ રાખશો?”

કિશોર અને કુસુમ તો ભેઠજ રહ્યા. બળકડયા
“ઓતારી!” એમને આ ગર્વ સાહ્યો. તેમના તોફાન અને
મસ્તીયે વેરની કે આનંદની દૃષ્ટિએ આ પ્રસંગનો બુદ્ધિ
ઉપયોગ કર્યો.

ઉપયોગ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો. પ્રોફેસર સાહેબના
ગોમુખમાંથી વહેતી લાષણુગંગા બળબળાટ વહેતી જતી હતી
“સૌ વિદ્યાર્થીઓએ પરસ્પર દયા, માયા આદિ લાગણીથી
વર્તવું ભેઠએ, કારણ કે યત્ર નાર્યસ્તુ પુબ્યન્તે રમન્તે
તંત્ર દેવતા. એમ કરે તોજ તેની વિદ્યા સફળ છે.”

પ્રભા એક સન્માનને યોગ્ય શક્તિની છટાથી પોતાની
લાંબી આંખો વિકસાવી સાંભળી રહી હતી. વિદ્યા સફળ કરી
નાખવાની ઇચ્છાથી કે સન્માનની ઉત્કટ લાવનાથી પ્રેરાઈને કે
શા ઉદ્દેશથી બંને મિત્રો નીચા નમ્યા, હાથ ફેરવ્યો અને ઉંચા
થયા. લાષણુની અસરથી કે કેમ તેમની આંખોમાં આનંદ

પ્રકરણ ૧ :

તોફાને અળકી રહ્યા. પરસ્પર નેધને કંઈ આછું ક્ષિપ્ત કર્યું.
અને મુંગી મુંગી ટગર ટગર નેતી આંખોથી કંઈક વાતો
કરી નોંખી, જરા તાળીયે દીધી.

લાષણ પુરૂં થયું : વિદ્યાર્થીઓ ઉભા થયા. ખારણાં બહાર
જલદી જલદી નીકળવા ધક્કામુઠ્ઠી કરવા લાગ્યા. પણ પ્રભા
ત્યાંજ ઉભી. એ કંઈ નીચી વળી શોધી રહી હતી. હા!
તેનું કંઈક બાવાયું હતું ! કાંકાં માર્યે વળતું નહોતું. લાષણ
સંભાળતી વખતે ઉતારેલા નેડામાંથી એક ગેબ થઈ
ગયો હતો !”

પ્રભા અકળાણી, “એજ નક્કરો ! તે બબડી. તેને
કિશોર અને કુસુમ પર રીસ ચડી. તેનું ગોરૂં મેહાં લાલ થઈ
ગયું. રીસ જવાળા વહે નહિ પણ ઉંઠાં આંસુ દ્વારા
બહાર ટપકી.

આ ઉંઠાં આંસુ કિશોરના હૃદય પર પડ્યાં અને તેનું
પલ્લયું, દાઝયું. ખુણામાં સંતાડેલો નેડો આણી આપી તેણે
પ્રભાની હૃદયપૂર્વક માફી માંગી.

“એક સ્ત્રી અને તેમાંયે વિદ્યાર્થીનિને આમ સતાવવી
એ એક પુરૂષ અને તેમાંયે વિદ્યાર્થી માટે શરમ ભરેલું છે” !
પ્રભા એટલુંજ બોલી શકી.

કુતુહલ, ક્ષોભ, દીનતા અને પશ્ચાતાપના એક પછી
એક લાવો અતુલવેલાં કિશોર અને કુસુમના હૃદયોનાં
મર્મભાગમાં શબ્દો પહોંચ્યા—તેમને વીધી રહ્યા. પશ્ચાતાપને
બહોર કરી કિશોર તો કૃતકૃત્ય થઈ ગયો હતો પણ કુસુમનું

મ્હોં પડી ગયું. નારી હૃદયને તો શું પણ કોઈ પણ માનવ હૃદયને કદીએ ન દુલવવાનો બન્નેયે મનોમન સંકલ્પ કર્યો. આજે એમનાં જીવનમાં અજબ ફેરફાર કરાવનાર પ્રભા હતી. જગતના ઇતિહાસમાં કયા ફેરફાર સીને લીધે નથી થયા ?

અને બીજો ફેરફાર થયો. કિશોર અને કુસુમ બન્ને સાથે જ આજથી પ્રભાને—મધુરી પ્રભાને આહતાં શીખ્યાં. પણ એમાં થોડુંક અંતર પડી ગયું. એ પ્રેમની નિશાળમાં દાખલ તો બન્ને સાથેજ થયા પણ કિશોર પ્રિયશિષ્ય થઈ પડ્યો.

પ્રભાનું પહેલું મ્હોં હસતું થયું હતું. એણે એક મીઠી નજર કિશોર પર નાંખી. એ નજરમાં કંઈ કંઈ હતું અને ઘણું ઘણું હતું. ઉદાર ક્ષમાયે હતી અને મૃદુ ઠપકાએ હતો, ઉંડો આભારે હતો અને મીઠી શિખામણે હતી, અને ઊંડે ઊંડે એક અભિલાષાયે દેખાતી હતી—એ નિર્મળ હૃદયનો સહકાર શોધવાની, જીવનમાં એના સાથી બની રહેવાની. કિશોર આ બધું સમજ્યો પોતાને લાગ્યવાન માનવા લાગ્યો. કુસુમે આ બધું જોયું અને પોતાને લાગ્યહીન માનવા લાગ્યો. તેનું હૃદય નીચે ખેસવા લાગ્યું.

જે પળ સ્વર્ગના દ્વાર બંધ થઈ ગયાં. હૃદય પ્રદેશમાંથી નીચે ઉતર્યા. આંખો ઉઘાડી. ત્રણ જણાએ મુગાં મુગાં નિશાળ છોડી. કુસુમ બ્યારે જુદો પડ્યો ત્યારે તેના હાથમાં હૃદયના ટુકડા હતા.

પ્રકરણ ૨ જી.

૩૧, ૧૨૦

ખોવાયલી પ્રભા.

છ વર્ષ વીતી ગયા. આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓનાં જીવનો પણ પોતપોતાના માર્ગમાં આગળ વધ્યા હતાં. ત્રણેએ બી. એ. પાસ કરી હતી. કુસુમ એક બેંકમાં સેક્રેટરી હતો, કિશોર સોલિસીટરને ત્યાં આર્ટીકલ ક્લાર્ક.

અને પ્રીતિ નામના પુણ્યનું જે સુંદર બીજ તે દિવસે વેવાયું હતું તે પણ દિવસો દિવસ વૃદ્ધિ પામ્યું હતું. શૈલ કીટસ, કાલિદાસ અને ભવભૂતિ, પ્રેમાનંદ અને કલાપીના રસથી સિંચાતાં, સ્વતંત્ર નિર્માળ પવનથી પોષાતાં એ બીજને કોઈ અણધારી સુંદર પળે ખાતદાનીનાં ક્યારામાં ફણગો પુટ્યો હતો. એટલુંજ નહિ પણ હવે તો એને પુલે આવી ગયાં હતાં.

માત્ર એનાં પુંકેસર અને સ્ત્રીકેસરનો સામાજીક સંયોગ ખાકી હતો. કોઈ વખતે સંઘ્યાએ આકાશમાં રાતાં વાદળાંઓ આખા જગતને પ્રભુતા મહિમાથી રંગી નાખતાં ત્યારે આ બે હૃદયો નદીને કિનારે ખેસી મધુર કલ્લોલ કરતાં. થોડા દિવસમાં તો ધર્મગ્રંથિયે એક બનવાનાં હતાં. આ મધુર આશાને ક્ષિતિજમાં તરતી જોતાં બંને રવિન્દ્ર બાબુ એ શુભ સંયોગ ક્યારે લાવે તે માટે અધીરા બનતાં.

આજે યે એ એમને એમ બેઠાં હતાં. આકાશમાંથી દષ્ટિ નીચે ઉતારી પ્રભાએ નદીમાં જોયું. પાણીમાંયે મધુર સંઘ્યા ખીલી રહી હતી. ત્યાં પણ એ આશા તરતી હતી. પ્રભા ઉમળકાથી બોલી, “જેની કિશોર, આપણી આશા હવે આ નજદીક આવી ! જે આ હું પકડી લઉં.”

પણ પકડવાનો ચાખો કરવા જતાં પણ લપસ્યો. કાંઠા પર કિશોરને ભેટતી પ્રભા પાણીને ભેટવા નીચે પડી તે ગઈ.

એક બીજો ઘળકારો થયો. ||બીજું|| એક ||માણસ પડ્યું. દિગ્મૂઢ કિશોર જોઈ જ રહ્યો. તેની બેખાકળી આંખો પહોળી બનીને પાણીના પટ પર ચોંટી જ રહી. ત્યાં કંઈ નહોતું માત્ર પાણીનું એક કુંડાળું ફરી વળ્યું હતું.

કિશોરને હાથ લાગી....તે દિવસે જોવાયલો જોડો શોધી આપવાથી જડેલી પ્રભા આજે જોવાતી તો નહોતી ? એ પાછળથી બૂસકો મારનાર કુસુમ હતો.

પ્રકરણ ૨ જી :

તે દિવસે નિશાળેથી કુસુમ બેર પાછો ફર્યો ત્યારે તેના હાથમાં હૃદયના ટુકડા હતા. આશાને ચીથરે બાંધી તેણે એ ઉંચા મૂક્યા. હૃદયનું સ્થાન આખું સંયમને.

....અને તે દિવસે પ્રભા. બી. એ. મા પાસ થઈ ત્યારે હસતાં મોંએ મુખારકબાદી આપી. પણ બેર ગયો ત્યાં સુધી આંખને લીની થવા ન દીધી.

આખરે સમય આવ્યો. વિધિયે પ્રભાને નદીમાં ફેંકી કુસુમે જોયું, પડ્યો.

એ પળ. એ શરીર પાણી પર તરતાં હતા-એક થાકેલું અને મૂર્ચ્છિત. લાંબો કેશકલાપ જાણે જળનાગ હોય તેવો લાગતો હતો. એક પ્રચંડ ભુજદંડ પર એ ટકી રહ્યું હતું. બીજું આનંદથી ઉલરાતું. કુસુમે પ્રભાને કાંઠા ઉપર આણી. કિશોરે અને એણે એને પુનર્જીવન આપ્યું. કુસુમનો આત્મા આનંદમાં રાચી રહ્યો. આંખો ઉપકારથી બીડાઈ ગઈ.

પ્રભાને નવું જીવન મળ્યું એ નવું જ જીવન હતું.

પ્રકરણ ૩ જી.

બોવાયેલો કિશોર.

“મૃદૂનિ કુસુમાદપિ”....પ્રભા ગાણુગાણુતી હતી. “કુસુમ,
તારું નામ કુસુમ અને તારું હૃદય કુસુમથીએ મૃદુ. તને ન
ચાહનારીને યે તેં ચાહી? ધન્ય છે તને!”

ફરી પ્રભા વિચારને હિંચોળે ચડી, “પ્રભા, તું નગણી
ચઈશ? કુસુમનો મહાન ઉપકાર ભૂલીશ? ના, ત્યારે ઉપકારનો
અદલો? એણે તને હૃદય આપ્યું અને તારું માગ્યુંયે નહિ.
તારે માટે પ્રાણ જોખમમાં નાખ્યો અને તુને તારા પ્રાણ
આપ્યા! પણ કિશોરને ચાહું છું તે?” પ્રભા ગુંચવાઈ ત્રેની
સ્થિતિ ત્રિશંકુ જેવી હતી. કોઈ તોડ નહોતો સ્પર્શતો. “એના
શું હાલ? પણ ત્યારે કુસુમ? કોને ભજે, કોને ત્યજે?”

“કિશોરનાં હૃદયની સરળતાએ મ્હને ખાંધી છે પણ આનો ઉપકાર?—એ મ્હને જીતી ગયો છે! પ્રભુ મ્હને બળ આપ!” પ્રભાએ ઉંઠો નિશ્વાસ મૂક્યો.

“પ્રભા! કેમ છે પ્રિયે?” ઉતરેલે મ્હેરે પ્રભાના પ્રભુચપાત્ર કિશોરે આવતાં કહ્યું.

“કિશોર, મ્હને હવેથી પ્રિય ન કહો તો?” કિશોરની થીક સાચી પડી. તેની આશાએ દેહ છોડ્યો. આંખનું તેજ એની સાથે વિલીન થવા લાગ્યું.

“હં? તું....પ્રભા....આમ બોલીશ?” ધબકતે હૃદયે કિશોરે પૂછ્યું. પ્રભાની કૂરતાએ તેનાં હૃદયને આઘાત કર્યો. પણ શું પ્રભા કૂર હતી? ના, તે ચોધાર આંસુએ રડતી હતી.

એ આંસુએ કિશોરને સ્વસ્થ કર્યો.

“પ્રભા, તું કેમ રડે છે?”

“મારા ગત જીવન પર.”

“કેમ શું તે મધુર હતું?”

“હા. કિશોરની બાથમાં પ્રભા સુખી હતી.”

“અને હવે?”

“હવે? નવું જીવન, નવો સહવાસ.”

“શું આમજ ધાર્યું?” કિશોરનું હૃદય રડી રહ્યું. મ્હોં કરમાઈ ગયું.

“હા, કિશોર લાચાર છું. આ પ્રભા કિશોરની નથી. કિશોરની પ્રભા નદીના ઉંડાણમાં ગઈ તે ત્યાંજ છે. જો કિશોરનીજ હોત તો નદીમાં કાં જાત?”

“ત્યારે! અધું સ્વપ્ન ગાળીને ભૂલી જવું?”

કિશોરનું હૃદય ખેંચી ગયું. મ્હોં પર ફિક્કું સ્મિત હતું.

“હા, કિશોર, ભૂલી જાઓ. જગતનો શિષ્ટાચાર યાદ કરો. મારી સ્થિતિમાં તમને કહ્યો. ઉપકારનો ખદલો નિરાશા તો નહિંજ અપાય. ંહાલા કિશોર હવે આજથી તમે નાહ પણ મારે ખીજો ંહાલો છે— કરવો પડ્યો છે. હાય ઉપકાર! ંહાલા!” કુસકા વચ્ચે પ્રભાનો અવાજ ડુખી ગયો. છેલ્લી વખત તેના ંહાલા કિશોરને તેણે કહી હૃદય ખાલી કર્યું....

ભાંગેલે હૃદયે કિશોર પાછો ફર્યો.

નિરાશાના અવતાર સમો કિશોર ધીમે પગલે પ્રભાના ઘરમાંથી નીકળ્યો. પણ કુસુમ આત્મસંતોષથી ઉજવળ મુખે સહુમેથી આવતો હતો. કિશોરે એને જોયો. નિરાશાને છુપાવી, આછું સ્મિત કર્યું. અને આંખોએથી વંદન કર્યું.

પણ ચકોર કુસુમ પાસે એ છાનું ન રહી શક્યું. ટાળીને ચાલ્યા જવા માંગતા કિશોરને તેણે રોક્યો. “કેમ, કિશોરભાઈ આનંદમાં!” તેણે સહજ પૂછ્યું.

શોકમગ્ન માણસને ‘આનંદમાં!’ પ્રશ્ન કુર મરકરી લાગે છે. “હા, ભાઈ, ખુબ!” તેણે વાત ટાળવા કહ્યું. “તારોય દિવસ છે, કરી લે મરકરી!” તે મનમાં ળખડ્યો.

“ના, ના, કિશોર દીલગીર કેમ છે? મારા સમ જો ન કહે તો!”

કિશોરે બોલનારની રહામે જોયું. ક્યાંયે કટાક્ષની છાપ ન હતી. ઉલટું આંખની કીકીઓમાં એ નિશાળનો સહુપાઠી સ્નેહાળ, વિનોદી, સરલ કુસુમ રમી રહ્યો હતો.

નિખાલસતાએ તેને લાચાર કર્યો. હૃદયની ચાચનાંને હૃદય ના પાડી ન શક્યું. કિશોરની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યા.

કુસુમ આ ન જોઈ શક્યો. તેની આંખો બીની થઈઃ
“કેમ કિશોર આટલો દિલગીર કેમ?”

“કંઈ બોવાઈ ગયું છે.”

“ત્યારે અત્યારે ક્યાં જાય છે?”

“તે શોધવા.”

“ક્યાં?”

“ઉંડાણમાં.”

કુસુમ શું ચવાયો. સાંકળ ગોઠવી. સમજ્યો. મનોમન કંઈ
“સંકલ્પ કરી નાખ્યો.”

“લાઈ હું તને શોધવામાં મદદ કરું?”

કિશોર આનો અર્થ ન સમજ્યો. “લલે!” કહી તે છુટો.
પડ્યો. અત્યારે એકાંત માટે ઝુરતો હતો. ચાલ્યો. પોતાનાં
ચિરપરિચિત સ્થાન ઝુંસીના ઘાટ પર.

કુસુમ, પ્રભા બેઠી હતી ત્યાં આવ્યો.

“શ્રીમતી, કેમ છે આપને?”

“સારું છે કુસુમ!”

“કુસુમ!” ઘણે દિવસે આ પ્રમાણે હુંકા નામથી પ્રભાને પોતાને બોલવતાં સાંભળી કુસુમને નવાઈ લાગી.” હું તમારો ઉપકાર કેમ બુદ્ધીશ?”

“નહિં બુદ્ધોને?”

“ખરેખર!”

“હું....ત્યારે, મેં ઉપકાર કર્યો નહિ?”

“હાસ્તો વળી ના કેમ કહું?”

“શું ઉપકાર, દેવી?”

“નવું જીવન આપ્યું તે ઉપકાર.”

“ઉપકારનો બદલો આપવોજ જોઈએ એવો જગતનો શિષ્ટાચાર છે ખરું ને?”

પ્રભા મોઢે ચઢીને ઉપકારનો બદલો માંગતાં કુસુમ સામુંજ જોઈ રહી. એને અન્યથા લાગી એમાં કંઈક નફ્ટાઈની ગંધ પણ એને જણાઈ પણ એ ઉપકારક હતો. એનો અધિકાર હતો.

“છેસ્તો અને મનેયે કૃતદ્ધન ન ગણશો! કુસુમ તમે મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે, નવી જીવંતગી આપી છે. ખરું જોતાં એ જીવન ઉપર તમારો અધિકાર. હું એ અર્પણ કરવામાં

“કુસુમ, હુર કુસુમ, તું અહિં લાવીને મારું થું કરવા માંગે છે?” પ્રભાતો હૃદયમાંથી ઉંડો નિશ્વાસ નીકળી ગયો.

અને ત્યાં ઉભો હતો કિશોર. આશા, આનંદ અને આત્માને ગુમાવીને પ્રભાતીન બનેલો. પ્રભા માટે આમ રીખાવું અસહ્ય હતું તેની આંખોમાંથી ધારા વહેવા લાગી.

કુસુમ જાણે કંઈ જાણતો ન હોય તેમ આગળ ચાલ્યો જતો હતો. બંને કિશોર પાસે આવી ઉભા. કિશોર અને પ્રભાએ એક બીજા સામું જોયું. આંખો નસાવી સદાને માટે રત્ન લીધી.

“પ્રભા તું કિશોરને વાહતી હતી નહિ?”

“હા”....“હવે?” “હવે લમને!”

પ્રભાથી વિશેષ બોલાયું નહિ.

“ઠીક પ્રભા, મારો ઉપકાર ચાહ છે?”

“હા.”

“બદલો માગું તે આપીશ?”

“આપી તો ચુકી છું....”

“હું ખરું! પ્રભા, પ્રભા આમ જો, આ કોણ?”
કિશોરને દેખાડતાં કુસુમે કહ્યું.

પ્રભાએ કિશોર સામું જોયું. હવે તેનો આત્મા આ જુલમ સામે બળવો કરવા તૈયાર થઈ ગયો. ત્રહેણે કિશોર સામે જોયા વગરજ કહ્યું, “કિશોરચન્દ્ર!”

કુસુમને સ્મિત આંચું; ફરી ગંભીર બન્યો. “ખડેન પ્રભા,
એ કિશોરચંદ્ર નથી પણ એજ ત્હારો બહાલો, ત્હારો પ્રેમી
કિશોરજ છે. જે જીવન મને આપવાની તેં ઉદારતા દેખાડી એ
હું કિશોરને સોંપું છું. તું મારી ખડેનજ છે !”

કુસુમે પ્રભાનો હાથ લઈ કિશોરના હાથમાં મૂક્યો. બન્ને
સ્તબ્ધ બની ગયાં, બન્નેનાં ખોળીયામાં પાછા પ્રાણુ આવતાં
લાગ્યા. અને જોયું કિશોર સામે !”

બન્નેના હૃદયમાં એકજ ધબકારા થતા હતા, “અહા
શી ઉદારતા ! કેટલી મોટાઈ !”

કુસુમે બન્નેને પ્રણામ કર્યા અને ચાલ્યો.....બેમાંથી
કોઈ એને અટકાવી ન શક્યું. બન્ને એને દષ્ટિ મર્યાદામાંથી
વિલીન થતો જોઈ રહ્યાં.

×

×

×

×

“હું બા, આ ઠાકોરજી જોડે કેની છળી છે ? બાપાને
તું એને રોજ પગે કેમ લાગે છે ?” પૂછ કરતા બાપાની પાસે
પ્રસાદની લાલચે ડાહ્યા થઈને બેઠેલા બાળકે ચોખ્ખા વીણુતી
પોતાની માને પૂછ્યું. માની આંખો ભૂતકાળમાં જોઈ રહી.
તેણે ઉભરાતી મીઠાશથી બચ્ચાંને ચુંબન લેતાં કહ્યું “એ
તારા કાકા હતા અને હવે આપણા દેવ છે.”

બન્નેના ઉપલા હોઠ પર મૂછનો દોરો પણ ન્હોતો પુટયો અને પુટે એવો સંભવ પણ ન્હોતો ! આવી કાચી પરિસ્થિતિમાં હેમને લેખ લખવાની લગની લાગી અને ‘પોતાનું’ નામ છાપાઓમાં કેમ પ્રગટ થાય’ એની તાલાવેલી લાગી ! પહેલાં પહેલાં તો ‘વસંત’ લખે તે ‘હર’ વખાણે ને ‘હર’ લખે તે ‘વસંત’ વખાણે એમ ચાલતું ! બન્નેના વિદ્વતાભર્યા લેખોના આમ એક એક વાચક નિકળ્યો. એમની ઇચ્છા વધી અને હવે તેમણે “બ્યોલ્સના” જેવા હસ્તલિખિત માસિકમાં લેખ લખવા માંડ્યા. એકવાર બન્નેના લેખ એવા હસ્તલિખિત માસિકમાં બેઠેને બન્નેના ‘ઘર’ તરફથી તાકીદ થઈ ! “એમાં શું ? મોટા મોટા છાપાઓમાં મોટા અક્ષરે તમારા નામ છપાય ત્યારે કીર્તિ મળી કહેવાય. આવું તો નાના છોકરાઓ પણ કરી શકે.” ‘વસંત’ ને ‘હર’ ખીજવાયા. ખીજેજ દિવસે બપોરે તેમણે એક દૈનિકના તંત્રીની મુલાકાત લીધી અને પોતાના લેખો રજુ કરી ઉત્તેજન માટે પ્રાર્થના કરી. તંત્રી હસી પડ્યો. રમુજી લેખો હતા એ માટે નહિ પરંતુ લેખકો રમુજી સંલોગોમાં આવ્યા હતા એ માટે ! તેણે કહ્યું :

“તમને બન્નેને લેખ લખવાને હજી ઘણી વાર છે. છાપામાં મોટે અક્ષરે નામ એટલી સહેલાઈથી નથી છપાતાં.” બોલતા ઉપર ચાકુ ચલાવીએ ને જેટલી સહેલાઈથી તે કપાય તેટલી સહેલાઈથી બન્નેના હૃદય કપાયાં. બન્ને ચેર આવ્યા. રોયા. રેલના પાણી ઉતરી ગયા પછી નદીના પટ પર નેવી સ્મશાન-શાંતિ તેમના ગાલ પર ફેલાઈ !

ઐરાંચોના ડબ્બામાં !

‘વસંત’ અને ‘હર’ એ બે વચ્ચે જે સ્નેહભાવ હતો તે
જે સગા ભાઈઓ કે બહેનો વચ્ચે પણ નહીં હોય.
છતાં બન્ને તદ્દન જુદીજ નાત બંધતના હતા. સ્નેહભાવ થવાનું
અને વધવાનું કારણ બન્નેના આંખણાં સામસામા હતાં તે હતું.

બન્નેને સહિત્યનો શોખ હતો પણ બન્નેના ઘરમાં માત્ર
“ગુણસુંદરી” માસિકજ આવતું, કારણ કે બન્ને રાઘવોના
બંધનગીઓએ ઘરખર્ચના બહેદમાં બાર મહીને માત્ર ચારજ
રૂપીયા ‘ઠાપાંચો પ્રત્યે’ શ્રી કૃષ્ણપાણ કરવાનું મંજુર કરેલું !

પડવાથી દ્રામમાં વધુ રમૂજ ફેલાઈ. પરંતુ પારસી બાવાની મઠકે કંડકટર આંચો ને તેણે ઘંટડીની દોરી પર હાથ રાખી કહ્યું:

“ અરે, એ સીટ તો ચોરતો કે લીધે છે. બહાંસે ઉઠ જાઓ. આગર દ્રામ ખડી કર કે ઉતાર દેગા.”

હવે વસંતે મોઢું ખોલ્યું: “ અરે પણ લાઈ, આ ડબ્બો જૈરાં માટે છે. તેની અમે ક્યાં ના પાડીએ છીએ ?”

‘ તબ કાહિકુ ઉધર બેઠતે હો ?’

એટલે ‘ હરૂ ’ એ ધડાકો કર્યો: “ પણ અમે જૈરાંઓ છીએ ને ?”

આખી દ્રામમાં હસાહસીનું વાવાઝોડું ફેલાયું. કંડકટરની મશકરી થતી જોઈ તે ખીજાઓ ને તેણે દ્રામ ઉભી રાખી ત્રાડ મારી: “ ઉતરતે હો કે નહીં ? અગર પુલીસ કે ખુલાવે ?”

ખન્નેએ સામી ત્રાડ મારી: “ જા....જા....જોલાવ તારા પોલીસને, નથી ઉતરતા.”

દ્રામ ઉભી રહી. પોલીસને જોલાવવામાં, તેમના નામ ઠેકાણાં લેવામાં વગેરે કાયદેસર હુજમતમાં અડધો કલાક વીત્યો. ભૂલેશ્વરનું આખું બજાર આ રમૂજ જોવા આવેલું.

વસંત ને હરૂએ પોતાનો બચાવ કોર્ટમાં રજુ કરવાનું કહી ખીજો કંઈ પણ ખુલાસો કરવાની ના પાડી. વરબોડો ગાલ્યો પોલીસ સ્ટેશને.

સાંજના પેપરોમાં મોટા મોટા અક્ષરે ખબર જહાર પડી:

ઝેરાંઓના ડબ્બામાં બેઠેલા બે મૂખાઓ !

એકનું નામ વસંતલાલ અને બીજો હરીલાલ.

બન્ને કહે છે ; “ અમે ઝેરાંઓ છીએ. ”

કાલબાદેવી પર દ્રામમાં થયેલું તોફાન ;

અતે વરઘોડા પોલીસ સ્ટેશન.

આવા મથાળા નીચે આખા બનાવનું રસપૂર્ણ વર્ણન હતું. વસંત ને હર નામ બામ નોંધાવી સાંજે ઘેર આવ્યા, ત્યારે રસ્તામાંથી બધાં છાપાં લેતાં આવ્યા ! હવે તેમનો હરખ માતો નહોતો ! આખી દુનીયા મૂર્ખ બની હતી ! છાપાવાળાઓ ને દ્રામવાળાઓ મૂર્ખા બન્યા હતા અને તેમાં એક છાપાવાળો તો તેમનું નામ મોટા અક્ષરે છાપવા માટે ના પાડી ચૂક્યો હતો.

X

X

X

X

બીજે દિવસે કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો. જ્ઞેનારાઓની ગરદી ચીકાર હતી. ફરીયાદી દ્રામ કુંપનીના વકીલે પોતાનો કેસ રજુ કર્યો. પછી વસંત અને હરએ પોતાનો બચાવ રજુ કરતાં સાથી પહેલી સાથા પરથી હેટ કાઢી નાંખી સાથા પરનો ચોટલો છૂટો કર્યો ! ત્યાં તો વકીલમંડળ, પ્રેક્ષકો, માજિસ્ટ્રેટ વગેરે સર્વે અજબ થયાં. ફરીયાદીના વકીલના ટાંટીયા નરમ પડી ગયાં. કેસનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું અને બારીસ્ટરે વચ્ચે વસંત હરએ બધાને આમ મૂર્ખા બનાવવનાં કાવતરાં વિષે તકરાર ચાલી. વસંત-હરના બારીસ્ટરે કાયદાનો પોષ્ટ ઉઠાવી બધાની રમુજ વચ્ચે દલીલ કરી :

“આ ખાસ્તીપર સ્ત્રીઓ ખેસે. હવે એ સ્ત્રીઓ કોને કહેવી એ સવાલનો પહેલાં નિકાલ થવો જોઈએ. જો સ્ત્રીના કપડાં પહેરેલાં હોય તેનેજ સ્ત્રી તરીકે ટ્રામ કંપની સ્વીકારે તો પછી સંભવ છે કે નાટકના તરંગાળાઓ-પુરુષ એક્ટરો સ્ત્રીના કપડાં પહેરી ખાનદાન સ્ત્રીઓની પડખે ખેસવાનો હક્ક મેળવશે, બહુચરાણ માતાના સેવકો પણ એ ઠેકાણે ખેસવાનો હક્ક ભોગવી જશે. જે કોઈ પણ ખાનદાન સ્ત્રીઓના પતિઓ સહન કરી શકશે નહિ. આથી સાબીત થાય છે કે ખરેખરી સ્ત્રીઓ હોય તેને જ સ્ત્રીઓ કહેવી અને બહારના કપડાંને વળન આપી શકાય નહી. દરેક સ્ત્રીને પુરુષના કપડાં પહેરવાનો હક્ક છે અને તેવો હક્ક ન હોય તો પણ તેમ પહેરીને ફરવાની મનાઈ કરનારો કોઈ પણ કાયદો હસ્તીમાં નથી ત્યાં સુધી તેમના બહારના દેખાવ સામે કોઈથી કાયદેસર વાંધો લઈ શકાય નહિ ! આ કેસમાં ટ્રામ કંપનીના નોકરોએ કે પ્રજામાંથી કોઈએ પણ આરોપીઓ પોતાને સ્ત્રીઓ તરીકે ઓળખાવે તો પછી ખરેખર સ્ત્રીઓ છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાની તકલીફ લીધી નથી. અને આરોપીની રમુજમાં આખા સપડાઈ જઈ પોતાને હાથે મૂર્ખા બન્યા છે !

ડોક્ટરી તપાસ કરવા જેટલીએ જરૂર ન હતી પરંતુ માત્ર તેમના માથા પરથી કોઈએ હિટ ઉતારીને ખાત્રી કરી હોત તો તેમના માથાનો ચોટલોજ એક મોઠો પુરાવો જણાઈ જત અને એ કેસ કાલળાદેવી પરજ પતી જત ! ને બધાની બૂલથીજ આ કેસ કોર્ટ સુધી ચઢ્યો છે અને તેમાં આરોપી-

ઓનો વાંક હોય તેના કરતાં કેસ લઈ આવનારાઓની કાચી તપાસનો વાંક વધારે છે ! છેવટમાં મારા કુળો સ્ત્રીઓ હોવાથી તેમને સ્ત્રીઓની સીટ પર બેસવાનો હક્ક છે અને તે હક્ક તેમણે આ કેસમાં યુરૂપનાં કપડાં પહેરીને લોગબ્યે છે તેમાં કંઈ પણ ગુન્હો કયો નથી ! ”

બધા પેટ પકડીને હસતાં હતાં. કોર્ટે કેસ કાઢી નાંખ્યો. વસંત અને હરૂ બન્ને ઝહેનપણીઓ પોતાના પતિઓ સાથે પેલાં દૈનિકના તંત્રીની ઓફીસે ગઈ અને ત્યાં મોટા અક્ષરે તમનું નામ છાપવા માટે તેની જડતી લીધી ! તંત્રી માથું ઝાંજવાળતો હતો, અને ગુજરાતણાનું આ સાહસ બેઠા વિચાર કરતો હતો કે ધીજા છપાતાં અનેક નામો કરતાં આ નામો પત્રમાં જગ્યા લેવા માટે વધારે લાયક છે !

હવે ! વસંત ! ને હરૂના ઘણા છાપામાં લેખો આવે છે.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

પ્રકરણ ૧ હું.

પાનની દુકાન

આજના જમાનામાં દોસ્તદારો કેને નથી? દરેક સાણસ પોતાની આસપાસ નહિ નહિ તોય ૪૦, ૫૦ જુદી જુદી નાતના, જાતજાતના ગહેરાવાળા ભાત ભાતની આદતોવાળા, અને તરેહ તરેહના લેજાંવાળાં દોસ્તદારોથી વીંટાયલો હશે. ખાસ કરી મુંબઈ શહેરમાં તો “આગ્રાં સગાં દોસ્તદારો છે.” એમ કહેવાય છે. ને વાત પણ ખરી છે કે તમારાં ઘરથી, તમારા પોતાથી અને તમારા હૃદયથી ત્યારે સગાંઓ આઘા રહેતા હોય છે ત્યારે દોસ્તદારો ખૂબી રીતે એકદમ નજીક આવી છેક તમારા પેટની અંદર પહોંચી ગયલા હોય છે! કલાણા મીસ્તર પુલચંદ્રસાહ આવ્યા કે તસ્ત બિગારી ગૈરીને ગાહ મુકવાની

તકલીફ અપાય છે હાંકણા મીસ્તર ઢોળકાદાસ આવ્યા કે તરત કોટ ચઢાવી ચોપાટી, નાટક સીનેમા, કે જીમખાના જવાની તૈયારી થાય છે. તે રાતના બિચારાં બૈરાં છોકરાંને તેમના કિસ્મત પર સોંપી બાબુના કે સામેના ઘરના માવજીલાઈને ત્યાં બીઝીક કે પાના ચોપાટ વગેરે રમવા કોણ નથી જતું? અને એ માવજીલાઈને ત્યાં આ બધાં ઠંઠા મરકરી સાથે “બાસ્સા પર એકકો” નાખતાં જણાય છે ને આહુના ખ્યાલા ચૂસાઈ છે. તે શું તેમનાં છોકરાના લગન બગનની ધમાલ ધારે છે? ના જ, એ તો બધા દોસ્તદારો સાથે એ ઘડી મોજ કરવાની રોજની ધમાલ છે! પરંતુ એ દોસ્તદારોની તમારી બેન દીકરીઓ કે બૈરીપર, અથવા તમારી એકબુકો કે સોનાના દાગીના પર કેવી નજર છે એ તમે તપાસી જોયું છે?

નાટકમાં જેમ એકજ સીનમાં, જીવાન છોકરો ને જીવાન છોકરી સામસાગ્રી એ આંખ મળતાં તરત આત્માનાં ઉંડા પ્રેમમાં પડી જાય છે, તેમ આજકાલ વાતમાં પ્રસંગ મળતાં નિત્ય નવી દોસ્તી બંધાવાની નવાઈ નથી. ટૂંકમાં કે દ્રાસમાં, નાટકમાં કે સીનેમામાં, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે નવા દોસ્તો કરી શકાય છે. એવું એક બીજું ઠેકાણું તે પાનની દુકાન છે. આપણી વાર્તા પાનની દુકાન પરથીજ શરૂ થાય છે.

મુંબઈગરા જીવાનીઆઓ શનિવારની રાતને ‘ગોલ્ડન નાઈટ’ (સોનાની રાત) અને રવિવારના દિવસને ‘સીલ્વર કે’ (રૂપાનો દિવસ) કહે છે! એવા એક શનિવારે સાંજના સાતનો

સુમાર હતો. પીલ હાઉસપર બાણે સ્વર્ગ નાટક જોવા માટે ઉતરી આવ્યું હોય એમ લાગતું હતું. સુરતી હોટલમાંથી જોટલા ઘરાક ખહાર નીકળતા તેટલાજ ધીજા અંદર પેસતા હતા અને અંદર ઉભા રહેવાની જગ્યાના પણ ફાંફા હતા. આ બધા માણસો શું ખરેખર બહુ ભુખ્યા હતા? નહિ રે. ચાર એ તો શનિવારની રાતની એક ફ્રેશન છે!

ખહારની પાનની દુકાનના લેયાનો મિજસ માતો નહોતો.

આશરે દશથી બાર પાનખાઉ ઘરાકોની હાર માળા લાગેલી અને આપણા અમૃતલાલે પૈસો ફેંકી “કાતરી મસાલા” પાન માંગ્યું હતું. પરંતુ પાનની જાત કહેતાં ભુલી ગયા હતા. એટલે લેયાએ જરા દમથી પૂછ્યું:

“બોલો શેઠ, પુના કે દેશી? જલ્દી બોલો ધીરાક બોલી હોતે હે” અમૃતલાલને આખરે જતી લાગી ને તેણે સામે રોફ કરી કહ્યું:

“કયા બોલે? તુમારે પાસ હે કહાં? બોલો હે બનારસી?”

“બાયા બાયા, તુમ બનારસી, કયા ખાયગા, શીકલ નહિ કહત હે.”

“એઈ સા....લા મું સમાલકે ખાત કરો,”

“ખડા સાલા કહેને વાલા આયા....તુમારે જેસે ગાંડું....”

વાત વધી પડી. ગાળાગાળી ચાલી અને પાનવાળા લેયાએ હાથ ઉગામ્યો. અમૃતલાલનું લગલગ આવી બન્યું પણ એ ડાળા હાથની થપાટ વાગે તે જોતાં એક કોટ પાટલુનવાળા ગૃહસ્થે લેયાનો હાથ પકડ્યો.

પ્રકરણ ૧ :

“અરે....લયા ઝઘડા....જાને દો....ધંધા કરો....”
 લેયો ઠંડો પડ્યો....બખડતો બખડતો દુકાને એઠો ને
 જેવું તેવું પાન બનાવી આપ્યું. એ ગૃહસ્થ તથા આપણા
 અમૃતલાલ ત્યાંથી આજ્યા....

ગુજરાતી જુવાનીઓને દુશ્મનથી દસ વાર આઘે ગયા
 પછીજ સાચું શૂર છુટે છે અને અમૃતલાલ બરોબર ટ્રાસને
 રસ્તા સુધી પહોંચ્યા પછીજ બોલ્યો:

“સાલી....હલકી જાત....એ તો તમે વચ્ચેથી હાથ ન
 પકડ્યો હોત ને મને જરાક લાગ્યું હોત તો હું બતાવી દેત....
 સાલાનું ખુન કરી નાંખત પણ છોડત નહિ.”

“ઠીક છે....પણ આપણેજ કળ્યાનું કારણ મું કામ
 આપીએ, મીસ્તર? ગાળ તમે પહેલી લીધી....”

અમૃતલાલે માથું ખંજવાળ્યું.
 “શું કરીએ....એ તો એમજ ચાલે....”

ગોળપીઠા તરફ થોડેક આંધે સાથે ચાલતા અમૃતલાલે
 તે ગૃહસ્થનું નામ તથા ઠેકાણું પુછ્યું.

“મારું નામ ગાંડાલાલ જોશી....અહીં ગોળપીઠા પરજ
 રહું છું.”

“શું કરો છો?”
 “નગરી બેંકમાં ચીફ એકાઉન્ટન્ટ છું. તમારું નામ?”

“અમૃતલાલ....હું કેટની એક ઓફીસમાં કલાર્ક છું.”
 “તમે ક્યાં રહો છો?”
 “ગુલાલવાડીમાં.”

ગોળપીઠા આંખું ને ગાંડાલાલે રબ માંગી:—
 “ઠીક લ્યો સાહેબજી....માફ કરજો....કાંઈવાર મળતા
 રહેજો.”

પ્રકરણ ૨ જી.

દાસ્તી જામી !

અમૃતલાલે તો ઘણુંય ‘મળતા રહેવા’ કહ્યું હતું પરંતુ અન્ને જણ કોઈ કોઈના ઘરનું નામજ ન જાણે ત્યાં કોણ કેને મળતું રહે ? એટલે મળ્યા વગરજ ઉપલી વાતને માત દહાડા વહી ગયા. ગાંડાલાલને ઘર બદલવું હતું અને ગુલાલવાડીમાં તે ખાલી રૂમ શોધવા નીકળેલો.

એક માળાપર પાટીયું લાગેલું હતું : “અહીં જગ્યા ભાડે આપવાની છે.” નીચેની દુકાનવાળાને ગાંડાલાલે પુછતાં માલમ પડ્યું કે પાટીયું તો ઘણા વરસથી છે. જગ્યા ખાલી નથી ! વળી ઘીંભે માળો આવ્યો. ત્યાં પણ એવુંજ પાટીયું. એમાં વળી ઉમેર્યું હતું : “ભાડાં ઘટાડયા છે” વળી પાછું ગાંડાલાલે નીચેની

હુકાનવાળાને પુછ્યું તો માલમ પડ્યું કે “ દરેક રૂમનું લાડું રૂ. ૩૦ છે, એતો શેઠ ૩૦ ના પ૦ કરવાનો વિચાર કરતા તે ઘટાડીને ૪૦ કર્યા છે ” ! ગાંડાલાલે વળી આગળ ચલાવ્યું. ત્રીજો માળો આવ્યો. પાટીયું પણ જોયું. નીચેની હુકાન વાળાને પુછતાં ખાત્રી થઈ ને ઉપર ચઢ્યો. કેને પુછવું ? મુંઝાયો. સામેથી એક બાઈ માણસ આવતાં જણાયા :

ગાંડાલાલે પુછ્યું : “ અહિ કંઈ જગ્યા ખાલી છે, બાઈ બેન ? ”

બાઈ : “ કેવા છે ? ”

ગાંડાલાલ : “ વાણીયા. ”

બાઈ : “ પરણેલા છે ? ”

ગાંડાલાલ પરણેલો હતો. પરંતુ તેની વડુ સુવાવડ માટે દેશમાં ગઈ હોવાથી ચારેક મહિના સુધી આવે તેમ નહોતી. અજાણ્યા ખૈરાને સુવાવડા વિષે પણ ન કહેવાય એટલે તેણે કહ્યું :

“ હા....પરંતુ દેશમાં છે. ચાર છ મહિના સુધી....”

“ અહીં નથી જગ્યા ખાલી..જઓ...અધા મવાલીઓ ખડાના કરી...”

“ પણ બાઈ જરા વિવેકથી બોલતાં....”

“ મારા રોયા જાને તારે બેર...બાઈ માણસ સામે બોલતાં શરમાતો નથી ? ”

બાઈના મોટા અવાજથી આબુખાબુના ખૈરાંઓ દોડી આવ્યા ને ચકલીઓના કલબલાટથી છત્તું ગાજી ઉઠ્યું.

એક: “શું છે બેન?”

બીજી: “આ તનમન બેનના ઘરમાં ચોરી કરવા આવતો હતો તે વિદ્યાબેને પકડ્યો....”

ત્રીજી: “ઘોળે દિવસે? રોયો શરમાણો નહિ!”

ચોથી: “એના કપડાં તો જાણે કેવો ગવન્ડરનો દીકરો....”

પાંચમી: “અરે....પણ પાછો ચોરી પર શીરજોરી કરે છે....વિદ્યાબેનની મરકરી કરવા મંડી પડ્યો. જોલાવને સમડીબેન તારા વરને....ખૂબ પાડીએ.”

આ બધાં કીલકીલાટથી એક ગૃહસ્થ ખુદાર આંખ્યા “શું છે?”

વિદ્યા આઘી ખસી ને બોલી:

“આ હું નળેથી પાણીનો ઘડો લઈ આવતી હતી ત્યારે આ પીટ્યાએ....”

ગાંડાલાલ: “અહો....મી. :અમૃતલાલ....તમે અહીં રહો છો?” કહી અમૃતલાલ (હાથ મીલાવતા): “કોણ મી. જોશી આ બધી શું હકીકત છે?”

વિદ્યા તો બન્નેને મિત્રતાથી વાત કરતા જોઈને આલી બની. બીજાં બેરાંઓ ભોઠાં પડી પોતપોતાના ચોરડામાં ભરાયા.

ગાંડાલાલ; “અરે ચાર, આ બાઈએ નકામું રજતું ગજ કરી તોફાન આદ્યું છે.”

અમૃતલાલ: (હસી પડીને) “તે મારા વાઈફ છે.”

ગાંડાલાલ: “માફ કરજો....મારી ભુલ થઈ....”

અમૃતલાલ: “ પણ વાત શું હતી ? ”

ગાંડાલાલ: “ કંઈ નહિ. મારે ઘર બદલવું હતું તે જરા અહીં ખાલી છે કે નહિ તેટલું પુછતો હતો. તેમાં તો ભાભી સાહેબનો મિનશ....”

ગાંડાલાલે ભાભીની આ પહેલી મશકરી કરી. વિદ્યા નીચું નેઠ આવી ગઈ. અમૃતલાલ ગાંડાલાલનો હાથ પકડી ઘરમાં લઈ ગયો. વિદ્યાએ આહુ મુકી અને ગાંડાલાલને પાઈ. કહેલી ભુલનો પશ્ચાતાપ એક ચાહે વાળી આપ્યો. હસ્યા, રમ્યા, ને છુટા પડ્યા ત્યારે “પાછા મળજો. હેં ગાંડાલાઈ માફ કરજો હું....તકલીફ” એ શબ્દોથી મુંઝઈગરો વિવેક ગાજી ઉઠ્યો.

જાણે જગ્યા તો ખાલી નહોતીજ ને હોત તોય ગાંડાલાલને ગમે તેવી નહોતી. એટલે ગાંડાલાલ નિરાશ થઈ ગયો, પણ વિદ્યાને તે નેઠ ગયો, જમ ઘર ભાળી ગયો.

×

×

×

×

વાર તહેવારે આમસામા આમંત્રણો આવ્યાં, સાંજ સવાર સાથે ફરવા કે ક્રમ પ્રસંગે નીકળવા સુધી વાત પહોંચી. શનિ, રવિ, ને તહેવારે તો બન્ને ભેગાંજ ગુજારતાં. ટુંકમાં તેમના સંબંધનો સરવાળો કરીએ તો ગાંડાલાલ અમૃતલાલને ત્યાં લગભગ પડ્યો ને પાથર્યો રહેતો. ઘણીવાર અમૃતલાલને ત્યાંજ જમતો. રાતે ત્યાંજ રમતો ને બહુ મોડું થાય તો ત્યાંજ સુઈ

રહેતો ત્યારે બન્ને મરદો આ બાબુ ને વિદ્યા બીજી બાબુ
પથારી કરી સુતી. એકજ ચોરડામાં આમ ત્રણ જણાં સુતા,
બે મહિનામાં દોસ્તી એટલી બધી જાતી ગઈ કે અમૃતલાલની
ગેરહાજરીમાં ગાંડાલાલ આવે તો વિદ્યા તેને જમાડતી. એસવા
આગ્રહ કરતી....વગેરે વગેરે....એક દિવસ ગાંડાલાલ જો ન
આવતો તો વિદ્યા અને અમૃતલાલના હૈયાં સુનાં સુનાં લાગતાં
ને ગાંડાલાલને ક્યાંય એન પડતું નહિ. ગાંડાલાલની વધુ
લક્ષ્મીને દીકરો અવતર્યો હતો અને હવે ટુંક સુદતમાં તે
આવે ત્યાર પછી એકજ જાતના લુગડામાં બન્ને મિત્રોએ
સહકુટુંબ હુમેશ ફરવા જવાના, સાથેજ રહેવાના હવાઈ
કિલ્લા બાંધી રાખ્યા હતા. પણ માણસનું ધાર્યું કંઠી
થાય છે ? અફસોસ !

પ્રકરણ ૩ જી.

માથાના તેલનો ચમત્કાર!

જેણે જેણે છાયાં જોયા હશે તેણે “માથાના તેલો” ની
જાહેર ખબરો જરૂર વાંચી હશે. તેમાંના કેટલાક તેલોમાં
તદન ‘બ્લોઈટ-ઓઇલ’ નામનું ઘાસલેટ ભર્યું હોય છે. જરા
અમથું સુગંધી અત્તરનું ટીપું નાંખ્યું હશે છતાં તેને ખનાવ-
નારાઓ તે તેલના ક્ષયદા બતાવવામાં ક્યાં પાછા પડે છે? આમ
ને આમ જાહેર ખબરોના ધતીંગ ન સમજનાર હિંદના
કેટલા ભોળા વાંચકો છેતરાતાં હશે અને ક્ષયદાને બદલે ગેર-
ક્ષયદા પામી નિરાશ અને હેરાન થતાં હશે? સાચી જાહેર
ખબર કંઈ અને ખોટી કંઈ એ તપાસવાની એક જ ચાવી
છે. જે જાહેર ખબરમાં ખુબ ભલામણ કરી હોય, ખુબ કામદાં

ખતાવ્યા હોય તે ધત્તીંગ માનવી કારણ કે સત્યને ઢાલ પીટીને બાહર કરવાની જરૂર નથી. સત્ય એની મેળે તરી આવશે અને લોકપ્રિય થશે.

પરંતુ એવા એક માથાના તેલના કાયદા ખતાવનારાઓએ આપણા ગાંડાલાલનું જીવન ચરિત્ર જે તપાસ્યું હોય તો તેઓને વધુ કાયદો બાણવા મળત ! ગાંડાલાલને તો માથાના તેલથી એક કાયદો થયો. તેના માનવા પ્રમાણે જીવનમાં એ એક મોટો આણુધાર્યો કાયદો હતો અને તે માથાના તેલનો ચમત્કાર હતો.

અલગત ‘હિંદુસ્તાનમાં બનેલા એ રંજી પેંજી માલ’ ગાંડાલાલ નહોતો વાપરતો. તે રીંગોડનું ફેંચ લોશન વાપરતો હતો. અને આજે રવિવાર હોવાથી, તેમજ નવીજ ખાટલી લઈ આવેલો હોવાથી તેણે માથામાં તેલ નાંખ્યું અને ખુબ કોળજીથી ખાલ એળ્યા. પટીયાં પાડ્યાં ! બહુ સુંદર દેખાવાનું મન હમેશ ખેરાંને હોય છે. પરંતુ હવે જમાનો, અને તે સુંબઈ શહેરમાં એવો આવ્યો છે કે મદો પણ સુંદરતામાં સ્ત્રીઓ સાથે હરિકાઈએ ચઢ્યા છે. કેટલાક મદો તો ખરેખર સ્ત્રીને હરાવી શકે છે આપણા ગાંડાલાલ આજ એવો બની ઠનીને ખડાર નીકળ્યો કે આજે તે ખરેખર સુંદર દેખાતો હતો બુનો જમાનો હોત તો રાજકુંવરીઓ વરમાળા આરોપવા દોડી આવી હોત કે હાથીઓએ કળશ ઢાળ્યા હોત પરંતુ આજ તો રસ્તે ચાલતી ઘાટણાને પણ એ ફેન્સી મદોની પરવા નથી

અને હાથીની બદલીમાં આવેલા ભાડુતી દ્રામ કે ટેક્ષી તેને બહીવડાવી દૂર લગાડતાં જાય છે.

ગાંડાલાલ સીધો ગુલાલવાડી તરફ વળ્યો. ભુતનું ઠેકાણું પીપળોજ હોય છે. તે અમૃતલાલને ત્યાં પહોંચ્યો પણ અમૃતલાલ કંઈક કામે બહાર ગયો હતો અને ઘેર કહી ગયો હતો કે “ ગાંડાલાલ આવે તો મેસાઈને ને આહ પાળો. ત્રણેક વાગ્યા સુધીમાં આવી જઈશ પછી આપણે સાથે બપોરનો ખેલ જોવા જશું.”

ખેલનું નામ પડેલું એટલે વિદ્યા તો એ કલાક પહેલાથી સોળે સણગાર સજીને બેઠેલી. ગાંડાલાલને ખેલનું સ્વપ્નું પણ નહોતું પરંતુ કુદરતેજ આજે તેને શણગાર્યો હતો દારણ કે કુદરતે આજ “ બગડેલું વાળું ” નામનો ખેલ લજવવો ધાર્યો હતો !

બપોરના બેનો વખત થવાથી સ્ટવ સણગાવી વિદ્યાએ આહ મુકી હતી અને જરા ઉંમરા પાસે દુધવાળા લૈયાની રાહ જોવા બહાર આવતી હતી. કાગનું ખેસવું ને તાડનું પડેલું એ ન્યાયે એજ વખતે ગાંડાલાલનું “ કેમ ભાલી ! ” બોલતાં ઘરમાં ખેસવું અને વિદ્યાનું બહાર નીકળવું, બન્ને સાથેજ બન્યું. બન્ને અથડાયા, અચકયાં એકએકની સુંદરતા બોધ આપ્યાં બન્યાં. બન્નેને જાણે વીજળીક ઝટકો લાગ્યો. પણ એ પણ ગઈ. એ સ્પર્શ સુખના આનંદનો દુધવાળા લૈયાએ અંત આણ્યો.

“ આવેને, જોસોને ગાંડાલાલભાઈ, હુમણુંજ તમારા લાઈ આવશે.” ગાંડાલાલ અંદર જઈ બેઠો. તેનાં મનમાં સો ખસો થોડા દોડાદોડ કરી રહ્યા હતા. તેણે માથા પરથી ટોપી ઉતારી ટેબલ પર મુકી.

વિદ્યાએ હુથ લીધું અને લેયો ગયો. વિદ્યા સ્ટવ પાસે આવી બેઠી અને ચાહ ઉકળતી હતી. ગાંડાલાલ હાથમાં ‘પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ’ નું પુસ્તક ઉથલાવતો સામે ધુરશીપર બેઠો હતો પણ તેની નજર વિદ્યા પર હતી. નાટકમાં જવા વિષેની આડી અવળી વાત ચાલી.

“ નાટક તો સારું છે, ખરું ગાંડાલાલ ? ”

“ અરે ભાભી ખસ વાત ન પુછો ” ગાંડાલાલે નાટકનાજ વાક્યમાં જવાબ આપ્યો.

વિદ્યા હસીને ચાહ ગાળતાં બોલી: “ ગાંડાલાલ, તમને સ્ત્રીપાઠમાં ઉતાર્યા હોય તો, આજ તો એવા શોભો....”

“ ને ભાભી તમે પણ આજ તો એવાં બન્યાં છો કે તમને જો મરદપાઠમાં ઉતારે તો આપણે તો તમારી સાથે પ્રેમ કરીએ....” વિદ્યા ચાહ આપવા પાસે આવી ને છણકે કરતાં બોલી:

“ તું ઠીક કાલો થઈને કાંચળીમાં હાથ નાખે છે.” વિદ્યાએ આજ પહેલીજવાર ગાંડાને તુંકારથી બોલાવ્યો. તે રંગમાં હતી. ચાહ આપતાં વિદ્યાનું મોઢું ને ગાંડાલાલનું માથું લગભગ નજીક આવ્યાં. તેલની મુગધ છુટી, વિદ્યાનું નાક લલચાયું ને તેણે નાક ગાંડાલાલના માથા સાથે અડાડ્યું:—

પ્રકરણ ૩ બું :

માથાના તેલનો ચમત્કાર ! ૧૩૭

“ અહા....કેટલું બધું મહેકદાર તેલ છે ? ” થઈ રહ્યું. કુદરતે પોતાનો જેલ લજવવા કેટલા એકદમ લેગા કર્યા હતા ? એક નવજુવાન, એક નવયુવતી, શૃંગારિક વાતચીત, એકાંત, તાજે શરીર સ્પર્શ અને હેવટ માથાનું સુગંધીદાર તેલ ?

ગાંડાલાલ એક મીનીટ જરા નકેટ બન્યો. ચાહનો કપ હાથમાં લેતાં તેણે વિદ્યાનો હાથ પણ પકડ્યો. જરા પોતાની તરફ ખેંચી, બાથમાં લીધી. વિદ્યા કંઈજ ન બોલી.

પહેલેજ દિવસે અચાનક મેળાપ થતાં જે મરદ જૈરાં બાહેલા તે આ બન્નેજ કે ? શું કિસ્મત છે ? જે ગાંડાલાલને વિદ્યાએ એક વાર રોયો અને પીટ્યો કહેલો તેજ ગાંડાલાલ આજથી વિદ્યાને બહાલો થઈ પડ્યો ? ખેલ ખલાસ થયો. વાળું અગડી ચુક્યું.

પ્રકરણ ૪ થું.

“એ મારો ધણી છે !”

ગાંડાલાલને માથાના તેલે ચમત્કાર કરી આપ્યો. સુંદર વિધાના ગુલાબી ગાલ પર તેના હુક્કની છાપ પડી ચુકી. ચાહુનો ખ્યાલો પછી પીવાયો તેમાં ચોર લહેબજત હતી. વિધાની આંખમાંથી સતીત્વનું તેજ નળે થયું. તે મુંઝાઈ. પરંતુ ગાંડાલાલે પોતાને હાથે તેને ચાહુ પાઈ. એ વખતની મજામાં તેની મુંઝવણ મરી ગઈ.

જાણે કંઈ બન્યુંજ નથી તેમ બન્ને ડાહ્યાં ડમરાં થઈ બેઠાં. અમૃતલાલ આવી પહોંચ્યો. વિધા તેની રાહ જોઈ જોઈને અડધી થઈ ગઈ હોય તેમ તેને મોડા આવવા માટે ઠપકો આપવા મંડી અને આખરે સાથસર્વે પીલહાઉસ તરફ નાટક જોવા ચાલ્યાં.

શાણુગારવી હતી, અને ત્યાં આજ રાતેજ તેને મઝા માણુવી હતી. “રાતે અમૃતલાલ વિધાને બહાર કેમ રહેવા દેશે ?” તેની પણ તેને ચિંતા નહોતી. એણે કોઈ પણ બહાને અમૃતલાલ ખાસેથી અડધી રાત “વિધા” ઉધાર મેળવવાનો મનસુબો કરી રાખ્યો હતો. તેમનો સંબંધ પણ એવો હતો કે અમૃતલાલને શંકા પણ ન આવત અને ગાંડાલાલનો વિશ્વાસ રાખી તેણે જરૂર પોતાની ‘સ્રી’ ધીરી હોત !

પણ ભર સુંબાઈમાં તેને જેવી જોઈએ તેવી રૂમ ન મળી. અમૂલ્ય દિવસ વહી જતો હતો. પરસેવો ઉતારતો તે પ્રીયર રોડનો લતો હવે તપાસી રહ્યો હતો. તેના વદન પર નિરાશાની છાયા પથરાતી હતી. સામેથી એક ઉમરે પહોંચેલી સ્રી આવી. તેના હાથમાં એલવાયલું બીડીનું ઠુંકું હતું.

“લાઈ જરા દીવાસળી આપશો ?” ગાંડાલાલને અન્યથા લાગી, “તમે હિંદુ સ્રી થઈ બીડી પીઓ છો ?”

તે સ્રી હસી. “અમારા લોકમાં બધા પીએ છે” ગાંડાલાલે બાકસ કાઢી આપતાં પૂછ્યું “તમે કેવા છો ?”

તે બોલી, “મારું નામ જીવી ખારવણ.”

“તમારો ધણી કોઈ બહાણુપર નોકરી હશે ?”

“ધણી બણી તો મરી ખુટયો, જાતે કમાઈ ખાવું પડે છે.”

“શું કામ કરો છો ?”

જીવીની આંખ ચમકી. તેણે ગાંડાનો હાથ પકડ્યો, એક આંખએ લઈ ગઈ ને કાનમાં પૂછ્યું “કોઈ જુવાન છોકરી જોઈએ છે?”

ગાંડાલાલ સમજી ગયો. જીવી એક કુટણી હતી. તેને આ વાતમાં રસ પડ્યો. એક દિવાસળી વસુલ હતી.

“પણ તમારું ખાંજર ક્યાં છે?”

“અહીં મુંબઈમાં તે પોલીસ રહેવા દે ખરી કે? કે તમારી મરજી હોય તો ચાલો હમણાં જ જી. આઈ. પી.માં ઓરીખંદરથી ગાડી મળશે.

ગાંડાલાલ ચાલ્યો. વીખરોળીનું સ્ટેશન આંખું બંને ઉતર્યા.

સ્ટેશનથી થોડેક છેટે બજારની પાછળ એક એકાંત એકઠાંડીયું ઘર હતું. પહેલો મજલો ખાલી હતો ને બીજો મજલો જીવીની જુવાન છોકરીઓ “લાઠે આપવાની” ઓપ્રીસ હતી!

ગાંડાલાલને જીવીની છોકરી ન ગમી. પણ તેને તેનું કામે ચ ન્હોતું. તેને તો જગ્યા જોઈતી હતી ને તે મળી. ગાંડાલાલે ભાડું ઠેરવ્યું ને મહિને ૩૦ રૂપીઆ વગર સફતના મળતા જોઈ જીવીએ કરાર કર્યો. મજલો જીવીનો જ ગણાય. તે જ રહે. પણ જ્યારે ગાંડાલાલ આવે ત્યારે જીવી ને તેની છોકરી તેની તહેનાતમાં રહે. આ સોદો પાર ઉતર્યો. બંનેને નફો થયો, અને બંને દિવસ સારો ઉગેલો માનવા લાગ્યાં.

આ વાતને જે મહિના વીત્યા. રોજ બપોરે અમરતલાલ ઓપ્રીસે હોય ત્યારે ગાંડાલાલ જે કંઠમાંના હાથ નીચેના કલાંકોને ઉંધુચતું સમજાવી નીકળી જાય, ગુલાલવાડી આવી વિધાને લઈ વીખરોળી જાય ત્યાં મઝા માણી ચાર વાગે પાછો અમરતલાલને ગાંડાલાલ મળે ત્યારે હંમેશા જેવો ડાહ્યો ડમરો ! આ તેનો રોજનો કાર્યક્રમ થઈ પડ્યો. તેમનો આ આડો સંબંધ જે સુમાર વધી ગયો હતો અને તેમણે ફ્રેટા પણ પડાવી રાખ્યા હતા. તેની એક નકલ વિધાએ પોતાની ટ્રંકમાં પણ મુકી રાખવાની હિંમત કરી હતી.

આજ બપોરે પણ તેઓ વીખરોળી ગયાં હતાં. અમરતલાલનું માથું દુઃખવાથી તે બેર આવ્યો. બેર તાળું દીકું તેણે ધારી લીધું કે વિધા કોઈ સગાં બહાલાંને મળવા ગઈ હશે. પણ પાડોશમાં આવી પણ નહોતી એટલે જરા કોચવાઈ તેણે તાળું તોડ્યું ને ઘરમાં જઈ આરામચેર પર પડ્યો. બામની ખાટલી શોધવા તેણે ફાંફાં માર્યાં પણ ક્યાંય ન જડી. કખાટ, ટેબલ, અભરાઈ બધું શોધી વળ્યો. છેવટે તેણે વિધાની ટ્રંક ખોલી. વિધા ભુલકણી હતી તે બનવા જોગ છે કે ભુલમાં ખાટલી તેણે ટ્રંકમાં મુકી દીધી !

ટ્રંકમાંથી ખાટલી તો જડી. પણ એક બીજી વસ્તુએ જડી. તે ચીજ અમરતલાલ માટે ભયંકર હતી. તે ગાંડાલાલ ને વિધાનો સાથે બેસીને પડાવેલો ફ્રેટો હતો. અમરતલાલે માથા પર હાથ દીધો. તે બારીએ એ પ્રમાણે માથે હાથ દઈ તડકો વેઠતો ઉભોજ રહ્યો.

દોઢ કલાક વીત્યો અમરતલાલનું માથું દુઃખવાને બદલે તેનું લોહી ઉકળી રહ્યું હતું. ગાંડાલાલ ને વિદ્યા આવી પહોંચ્યા. ગાંડાલાલ તો નીચેથીજ વિદ્યાને વળાવી પાછો વળ્યો. પણ અમરતલાલે તેને જોયો. થઈ રહ્યું. પાપનો ઘડો પુટ્યો હતો. મુંબઈના દોસ્તે મિત્રદ્રોહ કરી ભયંકર દગો દીધો હતો.

વિદ્યા ઘરમાં દાખલ થઈ. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. અમરતલાલ ‘શું કરીશ’ તેનોજ વિચાર કરતો હતો. વિદ્યાના પેટમાં ચોરી હતી.

રાતના આઠ વાગ્યા. વિદ્યાએ રસોઈ કરી. પણ હજી કોઈ બોલતું નથી, અમરતલાલ હજી જમવા ઉઠતો નહોતો. વિદ્યા પણ પીઠ ફેરવી જાણે રીસાઈ હોય તેમ બેઠી હતી: દશ વાગ્યા. વિદ્યા કંટાળી ને અમરતલાલ પાસે આવી.

“કેમ જમવા ઉઠવું નથી?”

“કુલટાના હાથનું જમવા? વેશ્યા....”

“પણ મારો કંઈ વાંક? શું છે? આમ નકામાં વહેમ કેમ લાવો છો?” અમરતલાલે ફ્રટો ફ્રંક્યો.

“બોલ આ શું છે?” તે સોટી લેવા બારણા પાસે ગયો.

“જવાબ આપ. બોલ?”

વિદ્યા પામી ગઈ. હવે કોઈ ઉપાય નહોતો. વિદ્યા શું જવાબ આપે? પણ વિદ્યાએ હવે મુંબઈનું પાણી પીધું હતું.

“મારી ટ્રંકમાંથી કાઢ્યો? મારી ટ્રંકને અડકનાર તમે કોણ?” આ ગળેપડુ વાતથી અમરતલાલનો મિજાસ હવે ગયો.

“ બોલ ફાટામાં એકું છે તે કોણ છે ? ”

“ તે મારો ધણી છે. ”

“ ત્યારે હું ? ”

“ તું બાયલો....ભડવો....તારાથી થાય તે કરી લે. ”

અમરતલાલે સોટીથી વિધાને લગભગ ઘોઘ નાંખી, એસુમાર માર માર્યો. પાડોશી દોડી આવ્યા. પાડોશીની શરમે અમરતલાલનો માર અટક્યો; પણ તેણે બારણું અંદરથી બંધ રાખ્યું હતું. દશ મીનીટ શાન્તિ પથરાઈ ને પાડોશી વીખરાયા. હવે આ ઘરમાં વિધાનું કામ નહોતું. પાડોશમાં ફજેતી થઈ ચુકી હતી. એટલે તેણે વધુ માર ન મારતાં વિધાને બારણું ખોલી ખુલાર ફેંકી:

“ બ....તારી મરજી પડે ત્યાં બ....તારૂં કાળું મોઢું બતાવીશ નહિ. ”

વિધાની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ, અને શરીર પરથી મેઘધાર લોહી વહ્યું જતું. રાતના ૧૧ થયા હતા. મધરાતે તે ક્યાં જાય ?

પ્રકરણ ૫ મું.

સુડી વચ્ચે સોપારી.

ગાંડાલાલના ગોળપીઠા પર આવેલા માળામાંના રૂમનું બારણું મધરાતે ખખડ્યું. “કોણ છે?” કહિતો ગાંડાલાલ ઉઠ્યો. તેણે બારણું ખોલ્યું. અપાર વેદના ભોગવતી વિદ્યા ઉંબરા પાસે પડી હતી. ગાંડાલાલે તેને ઘરમાં લીધી. થાડાશી ભેઠ ન જાય તે માટે તરત બારણું દીધું. હજી તેના બેરાં છોકરાં આવ્યાં નહોતા એ તેનું ધનભાગ્ય હતું !

“આ શું વિદ્યા? આટલો બધો માર? અહીં કેમ?”

“એ બધું તમારે ખાતર....એ બધું જાણી ગયા.”

અને ત્યાર પછી ગાંડાલાલના પલંગપર સુતાં સુતાં તેણે બધો ઇતિહાસ કહ્યો. મારાથી તે નિઃસોસ થઈ ગઈ હતી અને

ગાંડાલાલે હવે તેને ઉઘી જવા કહ્યું ગાંડાલાલે અડધી રાત વિચારમાં ગાળી.

સવાર પડી. ગાંડાલાલનાં ખારણાં રોજ ઉઘાડાં રહેતાં પણ આજ બંધ રહ્યા. ગાંડાલાલ આજ ખુદાર ખરચુ ગયો તો ચ તાળું મારીને ગયો. પણ પાડોશીને રહેજ આશ્ચર્ય સિવાય બીજું અસર ન થઈ. વિદ્યાએ બધો પ્રાતઃવિધિ આરંભાંજ પતાવ્યો.

દેશમાંથી એક કાગળ આવ્યો: “લક્ષ્મી અને છોકરાને ટ્રેનમાં બેસાડી દીધા છે. સ્ટેશને સામા આવજો” એ મતલબ હતી. કાઠીયાવાડની ટ્રેન બીજે દિવસે સવારે આવે તે પહેલાં વિદ્યાનો કંઈક બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ એનો ગાંડાલાલને વિચાર થઈ પડ્યો. વળી પાછો આજે નોકરી પરથી રજા લઈ તેણે આખો દિવસ બીજા રૂમ શોધવામાં વીતાડ્યો. ખેતવાડી પર એક રૂમ મળ્યો. અને સાંજ સુધીમાં જરૂરી વાસણો, દાણો અને એકાદું ગાદલું વગેરે વસાવી તે રાતે તે વિદ્યાને છાનોમાનો નવા રૂમમાં લઈ ગયો. રાતે ને રાતે એક ડાકટરને ખાસ પ્રી આપી લઈ આવ્યો ને વિદ્યાની સારવાર શરૂ કરી.

બીજે દિવસે લક્ષ્મી વગેરે આવી પહોંચ્યાં. ગાંડાલાલે હવે બે ઘર માંડ્યા. દિવસમાં એકાદ આંટો તે વિદ્યા પાસે મારી આવતો. પણ વિદ્યાને આ જીવન અસહ્ય થઈ પડ્યું. આમ છાના સંબંધ તે ક્યાં સુધી? તેણે લક્ષ્મીની શોક્ય તરીકે જાહેર ઘરમાં બેસી જવા હુક લીધી. પણ તે કેવી રીતે બને?

પ્રકરણ પ મું :

આ બધા સંલોગોથી ગાંડાલાલ વિદ્યાથી કંટાળ્યો. તેનું મન અસ્વસ્થ થયું. પરિણામે તે વિદ્યાને એ ચાર દિવસે મળવા જતો, એટલું જ નહિ પરંતુ નોકરી પર પણ બહુ અનિયમિત થઈ ગયો હતો અને હાથ નીચેના માણસોએ કંટાળીને એને જરૂરે રીપોર્ટ કર્યો હતો. વિદ્યા માટેનો તેનો મોહ દરિયાની ભરતી પછી થોડા વખતમાં ઓટ આવે તેમ ઉતરી ગયો હતો. તેણે આખરે વિદ્યાને ઉધુંચતું સમજાવી એ ત્રણ માસ દેશ જવા કહ્યું. વિદ્યા માની ગઈ અને દેશમાં ગઈ. ગાંડાલાલે ખરચ મોકલવા વચન આપેલું.

એક તો એને જરૂર પાસે રીપોર્ટ ગયેલો હતો જ. તેમાં વિદ્યાની લપ હંમેશની મટાડવા તેણે કોઈ પરદેશ જવા ધાર્યું અને એને જરૂર પાસે એકની પરદેશની બ્રાંચમાં પોતાની બદલી કરવાની મદદરખાની માંગી. જુનો અને અનુભવી તેમજ પ્રોતી-પાત્ર હોવાથી તેને બદલી મળી. તેને કરાંચી જવાનો હુકમ થયો ને ગયો. આ ખટપટમાં એ મહિના વીત્યા જે દરમિયાન તેણે વિદ્યાને ખરચ મોકલેલો.

મુંબઈ છોડતાં પહેલાં વળી પાછી લક્ષ્મીને તેણે દેશ અને પોતે કરાંચી ઉપડી ગયો.

છ મહિના વીત્યા. એક પાછ પછુ ખરચની નહિ મળવાથી વિદ્યા શરીર પરનો દાગીનો વેચી વેચીને ખાઈ ગઈ હતી. એક વીંટી રહી હતી. કોઈ કોઈ વખત તે પોતાનો જુનો સંસાર યાદ કરી ભીંત સાથે માથું પછાડી શેતી હતી. પણ તેજ વખતે ગાંડાલાલનો સુંદર ચહેરો તેને યાદ આવતો ને તે શાન્ત

થતી. હજી પણ તે ગાંડાલાલનો ફોટો દેવની માફક પુજી રહી હતી.

એજ ગામમાં લક્ષ્મી અને ગાંડાલાલની મા રહેતાં હતાં. તેણે જાળખાણ પાડી ડોશીનો તેમજ લક્ષ્મીનો પ્રેમ પણ જીતી લીધો હતો અને એમ કરી પોતાના ભવિષ્ય માટેનું વાતાવરણ અત્યારથી જમાવવા માંડ્યું હતું.

આખરે દાણાની પ્રીકર આવી એટલે તેણે સાહસ ખેડ્યું. ખીજો ઉપાય નહોતો. તેણે વીંટી વેચી મુંબઈની ખરચી મેળવી. ડોશી ને લક્ષ્મીને પણ ગાંડાલાલ ક્યાં છે તેના ખખર નહોતા તેઓ એટલુંજ જાણતા હતા કે ગાંડાલાલની કોઈ દુર દેશાવર બદલી થઈ છે. આથી નિરાશ થઈ વિદ્યા જાતે મુંબઈ જવા ઉપડી. આ વખતે ગાંડાલાલની બદલી પાછી કરાંચીથી અમદાવાદમાં થઈ હતી અને હાલ તે અમદાવાદમાં હતો.

વિદ્યા મુંબઈ આવી એકના મેનેજરને મળી ને ગાંડાલાલ ક્યાં છે તે માટે પૂછ્યું: “તમે કોણ છો.

“હું, હું તેમની વાઈફ છું.”

“અજાણીની વાત છે. તમે તેમના વાઈફ છતાં તે ક્યાં છે તે નથી જાણતાં?”

વિદ્યા હસી પડી ને બોલી: “નહિ જી. હું દેશમાં હતી. ને તે દરમ્યાન તેમની બદલી થઈ ગઈ. મને આજકાલમાં તેડાવત પરંતુ મારેજ તેમને અચાનક મળીને અજાણ કરવા છે એટલે તમને તેમનું સરનામું પુછવા આવી છું.”

પ્રકરણ ૫ મું :

સુદી વચ્ચે સોપારી. [૧૪૫]

સરનામું મળ્યું ને વિદ્યા અમદાવાદ આવી. સીધી
એન્કમાં જઈ બધા કલાકે જુવે તેમ ગાંડાલાલના ટેમલ પાસે
આવી ઉભી રહી? કલાર્કે આ વિચિત્ર ઘરાકે જોઈ હસવા
લાગ્યા. ગાંડાલાલ તે વખતે તો “મારે બેર મેમાન છે” એમ
કહી રજા લઈ વિદ્યા સાથે બેર આવ્યો. રસ્તામાં વિદ્યાએ ઠપકો
આપી, પ્રેમીની જડતી લઈ નાંખી. ગાંડાલાલનો મહેરો ઉતરી
ગયો હતો.

બેર ખારણાં ઉઘાડાં હતાં. લક્ષ્મી ડાસી અને છોકરો
અણુધાર્યા આવી પહોંચ્યા હતા. વિદ્યા મુંબઈ આપી તે દરમ્યાન
લક્ષ્મીના લાઈએ અમદાવાદથી આવી પોતાના બનેવીના ખમર
આપ્યા હતા અને તેમની સાથેજ ઘેરાંઓ આવી ચઢ્યાં હતાં.

સ્ત્રીઓ એક એકને જોઈ અજબ થતી હતી. ગાંડાલાલ
મોઢું છુપાવી ખુરશી પર પડ્યો હતો. લક્ષ્મી ગુસ્સામાં રોતી
કકળતી બેઠી હતી. ડાસીમા હાથ જોડી ઉભી એકાં હતાં અને
વિદ્યા બંધ કરેલા ખારણાને અઢેલી ઉભી હતી. ડાસીના
ગાંડાલાલ અને વિદ્યા પ્રત્યેના વચનખાણનો પાર નહોતો. સાથે
લક્ષ્મી પણ સાદ પુરતી હતી!

આખર વિદ્યાએ મોઢું ખોલ્યું: “સાસુજી—”

“ખખરદાર મને ‘સાસુજી’ કહી તો કુલટા! તારી
થતી હોય તેને કહેજે.”

વિદ્યાનું જીવનજ એવું હતું કે હવે તેને નફ્ટ થયા
વગર છુટકો નહોતો. તેણે વીંટી વેચી ત્યારથી તેણે ફનીઆની

શરમ સુકી ને તેથીજ તે એકમાં એકલી પહોંચી હતી. અહીં પણ તે નક્ક થઈ બોલી: “ ધરાર કહેવાની. મારા પરભૃતરને હું કહી ચુકી છું કે ગાંડાલાલ મારા વર છે ને હજાર વખત છે. એટલે તમે મારા સાસુજી હજાર વખત હું એ હાથ જોડીને કહું છું તે સાંભળી દ્યો. હવે બધી વાત ઉઘાડી પડી ગઈ છે. તમારાજ દીકરાને પુછો. માઈં જીવતર હવે તમારા કુટુંબને શરણે છે. મારો કે તારો. તમારા દીકરાને મેં મારા વર મનથી માન્યા છે. હવે મને તમારી બીજી લક્ષ્મી કરી સ્થાપો.” તેણે ચોધાર આંસુએ ડાસી પાસે બોળો પાથર્યો.

લક્ષ્મીએ મહેલું ફેંક્યું. “ લક્ષ્મીના પગની તું તો રજેય નથી. વંડેલી....એકનું ધર તેં માંડ્યું નથી....બીજાનું શું સુધારશે ? બળરદાર સાસુજી, મારા ઘરમાં એ નહિ જોઈએ.”

“ તમે શું કહો છો, ગાંડાલાલ ? ” વિદ્યાએ તેના તરફ નજર ફેરવી સવાલ પુછ્યો.

“ મારા હાથનાં કર્યાં, હું ભોગવું છું....’ એટલું કહેતાં તે રોઈ પડ્યો. ડાશીને પેટના દીકરાની દયા આવી ને તે તેના આંસુ લુછવા તેની પાસે ગઈ. “ બા....આ સવાલનો તું નિવેડો લાવ....વિદ્યાએ ભલે અમૃતલાલને દગો દીધો પણ તે મારે લીધો. હું કબુલું કરું છું....હવે શું કરવું ? ” ગાંડાલાલે બાની દયા આહી.

ડાસીએ જરા મોઢું કટાણું કરી વિદ્યાને ઉદ્દેશી કહ્યું: “ બા....સુક તારૂં પોટલું પેલા ખુણામાં.”

લક્ષ્મી તડુટી. “ખજારદાર....તો હું મારે પીયર ચાલી જઈશ.” હવે વિધાને બેર આવ્યું હતું.

“લક્ષ્મી બેન....હજી સમજી જા. હું તારી નાની બેન, તારા વરની દાસી થઈને રહીશ. મેં મારો ભવ તો ખગાડ્યો. તું તારો ન ખગાડ. સંપત્તી મને રાખીને રહે તો ઠીક છે; મારી, તારી ને આખા કુટુંબની શોભા છે. હું વેશ્યા નથી. મને જેની સાથે પરણાવી તે મારો વર નહોતો; મેં તેને કબુલ્યોજ નહોતો. મારા હૃદયે ગાંડાલાલને વર માન્યો અને મારા જીવનનો માલીક હવે તેજ છે. જો તું નહિજ માને તો હું દેશમાં નાત લેગી કરીશ ને મારા હઠ્ઠ માંગીશ. ને જો તું પીયર જશે તો તેમાં તું મારોજ ભવ ખગાડશે.” આ દલીલબાજીથી લક્ષ્મી મ્હાત થઈ એ ઘરમાં રહેવા વિધાને રજા મળી.

દિવસો વીતતા કેમ જાણે એ પરણેતરજ હોય તેમ તેમની રહેણી પરથી દુનીઆને જણાતું. લક્ષ્મી સમજી ગઈ હતી પણ એક મ્યાનમાં એ તલવારને કદી ખનતું નહિ અને મહિનાઓ વીત્યા તે દરમ્યાન ગૃહકલેશ વધી પડ્યા હતા. ગાંડાલાલનું જીવન હવે સુઠી વચ્ચે સોપારી જેવું હતું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ધંધરનો ધંસાફ.

અમદાવાદના રીચીરોડ પરના ફેટોગ્રાફરને ત્યાં ગાંડાલાલ અને વિદ્યાએ ફેટો પણ પડાવી લીધો. હજી પણ તેની નકલ ત્યાં છે. ધીમે ધીમે દોસ્તો, સ્નેહીઓ, સગાઓ અને નાતબંધ બધે આ સંસારની વાત પ્રસરી ગઈ. પણ આજની દુનીયાને હવે કંઈ બહુ પડી નથી. સૌ પોતપોતાનું સાંભળી રહ્યું છે. બનવા જોગ છે કે સૌને ઘેર એવાજ માટીના ચૂલા હોય, એટલે પોતપોતાની બાંધી મુઠી લાખની રાખી આ બગડેલાં વાજાંને સહન કરી લેતાં હોય.

હવે ગાંડાલાલ જેંકની નોકરી મુઠી કાનપુર તરફ ધંધા સંબંધી રહેવા આવ્યો હતો. ડોસી, દીકરો, લક્ષ્મી, વિદ્યા

વગેરે સર્વ સાથે હતાં, પરંતુ ગૃહકલેશ મટ્યો નહોતો. અને આખરે એટલે સુધી વધી પડ્યો કે બન્ને સ્ત્રીઓને અમુક અમુક મિલકત વહેંચી તેમના નામની કરી આપવી પડી. એ કણ્યો પતી જતાં સાથે કામ કરવામાં પણ હુંસાતું સી થતી ને આખરે બન્નેને બુદ્ધી રાખવા નક્કી કર્યું તે પ્રમાણે તે વિધાને આસાનસોલ પોતાની બીજી દુકાન હતી ત્યાં મુકી આવ્યો. એક મહિનો કાનપુર અને એક મહિનો આસાનસોલ એ પ્રમાણે તેણે પોતાના જીવનના, હૃદયના અને આત્માના એ ભાગ પાડી બન્નેને વહેંચી આપ્યા હતા.

એક કુર દિવસ આવ્યો. તે આસાનસોલ જઈ રહ્યો હતો. દીલ્હી એક્સપ્રેસ કાનપુરથી નીકળી ગર્વથી ધુમાડાં કાઢતી માર્ગ કાપતી જતી હતી. ગયાજીનું સ્ટેશન આવ્યું ત્યારે રાતના આઠ વાગ્યા હતાં. ગાંડાલાલ ચહા પીવા માટે નીચે ઉતરતો હતો. એજ વખતે અતિશય ગીરદીને લીધે એક હિંદુસ્તાની સૌથી પહેલો ટ્રેનમાં ચડી જવા માટે પડાપડી કરતો હતો.

ગાંડાલાલ ને પેલો મુસાફર બારણા પર સામે અથડાયા. ગાંડાલાલે કહ્યું: “અરે પણ ભાઈ ઉતરને, તો દો.”

“પણ તુમ પીછે ઉતરો....હમકું ચઢને દો. હમકું ચઢને દો. હમકું જગા નહિ મીલેગા....હમ ચઢેગા પીછે ઉતરો.”

“કયા તુમારા બાપકી ગાડી હે?”

“જબ કયા તુમારે દાદાકી હે?”

પેલા ઉત્તર-હિંદુસ્તાનીનો મિબજ ગયો ને તેણે ગાંડાલાલ ને અંદર હાકાવા છત્રીથી ગોદો માર્યો.

હાય! કીસ્મત! છત્રીની આણી સીધી ડાળી આંખમાં ધુસી ગઈ. દોઢેક ઇંચ ઉંડો ઘા પડ્યો; લોહી લોહી થઈ ગયું. પેલો મુસાફર તો ગભરાઈ ગયો ને તેની સારવાર કરવા મંડ્યો. સ્ત્રીપાઈ, ગાર્ડ, ટીકીટ માસ્તર, મુસાફરો, પોર્ટર વગેરે લોક લેણું થઈ ગયું ને તેને ઉઠાડી વેઈટીંગ રૂમમાં સુવાડ્યો. ફોશનના ડાકટરને ટેલીફોન કર્યો. દરમ્યાન પોલીસે પેલા મુસાફર પર ફરિયાદ નોંધવા કહ્યું. પણ ના; તેણે પોતાની ગાડી જવા દઈ ગાંડાલાલની સેવા કરી હતી. તેની આંખ ફેડવાનો ઇરાદો નહોતો; થતાં તો થઈ ગયું; તે તો એક અકસ્માત હતો. તેથી ફરીયાદ માંડવાનું માંડી વાળ્યું.

ડાકટરે આવી જરા પાટાપુટી કરી લોહી બંધ કર્યું. બીજે દિવસે સ્ટેશન અમલદારોએ તેને આસાનસોલ પહોંચાડ્યો. એક અઠવાડિયું ત્યાંના ડાકટરોએ મલમપટ્ટા કર્યા; મિત્રોએ આકરી કરી હજી આંખ ઉઘડતી નહોતી. છેવટે કલકત્તાના સર્જન પાસે જવા સલાહ મળી. તે ગયો. એક મહિના પછી આંખની પરીક્ષાનું પરિણામ આંખનું:

“તમારી આંખ હિંમેશને માટે ગઈ છે.”

અત્યારે તો ગાંડાલાલનાં સંસારનું વાળું બગડીને બેઠું છે. તેનું શરીરરૂપી વાળું પણ હિંમેશને માટે આમ બગડીને બેઠું છે. તેનું જીવતર પણ બેસુરાં બગડેલાં વાળં સમાન તેને લાગી રહ્યું છે. આ આખું કુટુંબ અત્યારે હૈયાત છે.

વાચક, તું ?

તું આવા દોસ્તોથી ચેત,

તું આવા પાપોથી બચ.

अहल अहल.

(એક પારસી સંસારી વાર્તા.)

“ ડીયર, ચાલોની આપરે ફરવા જઈએ કેથે ! ” સાંજને સમે મીસીસ આલ્ફાંમાય પસ્તાકીઆએ રાંધણીમાંથી વાસણ ઉટકતાં ઉટકતાં દીવાનખાનામાં આવી આરામચેરમાં આરામથી ન્યુસપેપર વાંચતાં પોતાના “ડીયર” પ્રાણનાથને પાછળથી આઈસક્રીમ જેવા ઠંડે હાથે માથું પસવારી ઓળેલા બાલ પર મધ જેવું ચુંબન લઈ કહ્યું : ” આય જોવની ! હું આય ચેરકામથી કેટલી થાકી ગેઈ દેખાઉંચ ! ”

ત્યાં તો મી. પેસુખા-આલ્ફાંમાયના પ્રાણનાથનો-પિ-તો ગરમ થઈ આવ્યો. “ મારાથી નહિ અવાય હું આય મારા

ઑપ્રીસકામથી એટલો થાકી ગીયોય કે—” અને અત્રે એક ઉંકારો પણ બાણે કવીનાઈન ખાધું હોય તેવા સુખમાંથી બહાર પડ્યો.

મીસીસ પરતાકીયા પણ એમ જરી જરીમાં પોચા પડી બીચ તેવા ન હતા જો! એમણે કહ્યું: “ બસ! તમને તો બંને એજ લખ લાગું છ. આ આપા ઑપ્રીસ વેરથી ઘેરે, જોરાં પેરીયાં, ખાધું, વાંચીયું, ને સુતા. એમાં તે મરેરે, થાકી શાના બાચોય? તમારું કામ જો હું કરતી હોત તો થાક શું ચીજ છે તે સમજી જી ન હોત. સમજ્યાની? લેઓ વાત લાયાય તે!” સહનશક્તિ યાને “Power of Resistance” બધી અંદીજ કેથે ભરાઈ ગઈ હતી.

“ તારા જેવું કામ હોત તો હું જી ન થાકતે સમજી? બંને બચાંને સમજાવવા આવીય ” પેસુબા પણ કંઈ આજ-કાલના ઐયરવેલા આશકોની કાની એમ ઢીલા પોચા પરે તેવા ન હતા.

હવે શું? બસ તેજ દિવસે, તેજ પળે બધું રંધાઈ ચુકયું; જજમેન્ટ અપાઈ ચુકયું અને બંને અમલદારોની ફેરબદલી કરવામાં આવી; જેવું ગમતું હતું તેવું કામ તેને લેવા દેવામાં આવ્યું ને જીજે દિવસથી બંનેનાં કામની અદલાબદલી થઈ.

X

X

X

બીજે દિવસ.

ઑપ્રીસનો ટાઈમ લગભગ થવા આવ્યો હતો. પેસુબાની ઑપ્રીસ મુકાદમીનું કામ કરતી હોવાથી ઘણીજ પંકચુઅલ

અને રેગ્યુલર હતી. બધું મેનેજમેન્ટ મી. પેસુબા સંભાળતા હતા. ઓપ્રીસ પણ ઘણે ભાગે ધમધોકાર ચાલતી પણ કંઈ ઝાઝા કલાર્કોની જરૂર નહિ જોવાથી. પોતે એકલાજ બધું સાંભળતા હતા,

અરે હા ! પણ આજ તો શ્રીમતી આલાંમાયનો “જરનલ ફ્રેન્ચવર્ડીંગ એજન્ટસ એન્ડ મુકાદમ્સ” થવાનો વારો આવ્યો હતો.

સ્વીસમેડ લીંતકલોકમાં સાડાદશનો ટકોરો થતાં શ્રીમતી ઉંચા નીચા થવા લાગ્યા: “કહાં છે ભોનું ? આટલી બધી વાર ?”

“આ લાયોજી” કરતાં તપ દઈને મી. પેસુબા ટેબલ પર ભોનું પીરસી ગયા. બીચારો પેસુજી ! આજ તેમની ઓપ્રીસની ચાલાકી ક્યાંક આકાશના ઉંડાણમાં કે ચુલાની ગરમીમાં પીગળી ગઈ હતી. કુકડા બોલ્યા ત્યારથી બિચારા પથારી ત્યજીને ઘરકામમાં મંડી પડ્યા હતા. પાણી ભરવા (હવે શાહી ભરનારો “એઈ ચોકરા” પણ નહોતો,) કચરો વાળવા (“સિપાઈ, એ ઇંધર તુમ ડરટી કેમ રાખીયા હે” એ બી ગેપ) વગેરે વગેરે ઉપરાંત “જોન કેબરના” પુલ જેવા હોલ્ડરને બદલે પોટર્સનો પિત્તળનો કડછો ઝાલવાનો આ વખત આવ્યો હતો ને પેસુબા “ઘડી ઘડી તડકોને છાંયડો ફેરવાયે” એમ મનમાં બબડતા હતા:—“વાહ ! વખત, તારી, પણ બલીહારી છે !” ગમે તેમ પણ આથડતાં, પછાડતાં, અક્ષાળતાં, ઝીકતાં, પણ પેસુબાએ આખર કામ પાર ઉતાર્યું ને રાંધી નાંખ્યું બેઠું ! જરા અગવડ તો પડી !

(એક પારસી સંસારી વાર્તા) [૧૫૫]

“મ....માખણ?” સી. પેસુબા પર તરારો આવ્યો. કારણ પેસુબા પીરસણમાં માખણ ભુલી-ગયા હતા, અને હાથમાં ગરમાગરમ ગ્રાહની ફીટલી સાથે પાછા રાંધણીમાં દોડી પેસુબા માખણ લઈ આવ્યા.

“કીમ?” હવે તો દરેરોજ પડ્યો. પણ તેથીય ન ગલરાતાં ધક્કા નંખર હુ ખાઈ પેસુબા કીમ પણ લઈ આવ્યા.

“એ પેલાં પોતીયાદાસ વાનીયાની કાની પોતીયું ખાંધે ને પાઘરી પેરે તેમ એક લાવોય ને એક ભુલોય શાનાં?” ને દોડાદોડીથી પરસેવાગાર થઈ ગયેલા પેસુબા નીતરતે કપાળે નેપકીન પણ લઈ આવ્યા.

હાશ! લોજનવિધિ માંડ માંડ પુરો થયો ને જાણે તાટકનો પહેલો ભાગ ખતમ થાય ને બીજા ભાગની શરૂઆતમાં ઘંટ વાગે તેમ જહારથી ત્રામની ઘંટડી વાગી ને આલાંભાથે બેરમાંથી દોટ મુકી, કારણ કે હડતાલને લીધે કદાચ બીજી ત્રામ મળતાં “લેટ” થાત. પણ કમનસીબી! હાયરે આફ્રીસર! મહામહેનતે પા માઈલ ત્રામ પાછળ દોડ્યાં પછી ત્રામ હાથમાં આવી ને ત્રામમાં પોતે એમાં અને આમ ત્રામ અને પોતે બંને ઓફ્રીસ પાસે આવી પહોંચ્યા. ખરો સીન તો હવેજ શરૂ થયો.

એક બાબુ ટેલીફોનમાં ઓર્ડરપર ઓર્ડર આવવા મંડ્યા તેને નોંધવા-પાછા તે પ્રમાણે મનુરોને હુકમ ફેરવવા-વળી કોઈના આવેલ ઓર્ડરમાં ઝઘડા પડે તેને ઓફ્રીસીયલ કાગળપત્રો ડાફ્ટ કરી, ટાઈપ કરી પહોંચાડવા;

નજરચુક કે સંજોગવશાત કોઈના ઓર્ડર કોઈના નામે નોંધાય, કે મજુરો ભુલો કરે એમાં વળી ઉંઘાનું સીધું કરવું પડે ઇત્યાદી ઑફીસ રૂઢીનના કોકડામાં આલાંમાય એટલાં ગુંચવાવા મંડ્યા કે કપાળ પરનાં એઉ નેણની વચમાં વીસ વખત તો કરચલી પડી ગઈ, પણ કરે શું ?

મજુરો બી આજ તો એર રંગથી કામ કરતા હતા, કારણ કે આજ તો સખત શેઠને બદલે માખણ શેઠાણી આવ્યાં હતાં. તેઓને બી અભયબી તો લાગી કે “આજ આમ કેમ ?” પણ “કદાચ શેઠની આજ તળીયત સીક હોશે” એમ ધારી સઉ સઉના કામ ઉપર લાગી ગયા. છતાં આજે તેમનો ઉત્સાહ રોજ કરતાં બસણો હતો. અપાટાબંધ કન્સાઇનમેન્ટો રિસીવ કરવા મંડી પડ્યા અને તેની નોંધ લેવાને “મોઠે શેઠચી જરૂર પડલી” એટલે તેમને બોલાવ્યા.

મીસીસ આલાંમાય ઑફીસના એરડામાંજ મીનીટની પુરસદ જોઈ શક્યાં ન હતાં. (કારણ કે તેઓ તે બેરની રાંધણીમાં ભુલીને આવ્યાં હતાં.) તેમાં વળી આ નોંધવાનું લખ આવ્યું પણ કરે બી શું ? ઑફીસનું કામ તો સહેલું અને થાક નહિ લાગે તેવુંજ હતું ને ? બળેલા બળેલા નોટ પેન્સીલ લઈ બહાર પ્લાટફોર્મ પર આવતાં હતાં, ત્યાં એક વેપારી સાહેબ આરીએ આવી પુગ્યા.

“એઈ મીસ્ટર (મીસીસે પાટલુન ટાઈ પહેર્યાં હતાં. ને માટીડા બન્યા હતા !) આજ ઘણા દિવસથી પેલા અમારાં

(એક પારસી સંસારી વાર્તા) [૧૫૭]

ખીલનો, ચાલુ સાગણી છતાં એક કાંચ નહિ આપતા? લાવો હું
આજે એજ લેવા આંચોચ.” ખીલ કલેક્ટરે ખી કલાકને રૂપાળો
જોતા કોઈ દિવસ નહિ ને. આજેજ આઈસ ફ્રેક્ટરી જેવા
શબ્દોથી ઉઘરાણી કરી.

“હા, આય જ જોવની ! મને ઘણુંજ કામ છે, પત્ન,
પત્ન, હું મોકલી આપશ પછી, જરા મહેરબાની” આલાંમાય
મુકાદમે સ્પેનીશ દરાખના લુમખાને લુમખાજ ચખાડી મહેર-
બાની માગી. “કંઈ નહિ હું કાલે આવશ ! પત્ન તમે શું
આજથી રોકાયલા નવા કલાક છે કે હા ! માફ કરજો”

“હા-હા-હા” કંઈક ગભરાતા હુંકો ઉત્તર આપી
આલાંમાય નોંધ માટે તાગ્રી છુટયાં અને ખીલ કલેક્ટર ખી “જો
તો હેન્ડ સમ-” બળડતો બળડતો ચાલી નીકળ્યો.

નોંધવાતું કન્સાઈન્મેન્ટ “બેટાવું” હતું ને બેટામાં પ્રભુએ
ભુલમાં ચેતન મુકયું હતું કારણ કે પ્રભુને બળર ન હતી કે
વીસમી સદીમાં બેટાનો વેપાર થવાનો છે. એથી બેટા સખણા
ન રહે ને એક આમ જાય ને એક તેમ જાય એટલે આલાંમાયને
નોંધતાં ખી ઘણી તકલીફ પડી ને “અરેરે, આય નોંધ તે કેમ
થાય ?” કહી જેમ તેમ નોંધની શરૂઆત થઈ ને જેમ તેમ પુરી
ખી થઈ ને મનુરોને રસીદ આપી. પણ આટલું થતાં જે વાગી
ગયા ને ગ્રાહનો ટાઈમ થયો. ત્યાં તો હેડ મુકાદમ આવી
પહોંચ્યા અને ગ્રાહ મુકાઈ ગઈ.

“અરે શેઠજી ! આપલે તુમી “કન્સાઈન્મેન્ટ” પાઠવલે
તો તો કોલાખા મીલ ચે હોતે આણી તો પરેલ મીલવર પાઠવલે ?
આતા મીલવાલે માલ ઉચલાંચલા દેઈલ કે નહિ ? આતા કાચ
હોઈલ ?” મુકાદમ સાહેબને શી બળર ? એણે તો ખીચારાએ

બળતામાં ઘી હોમવા જેવું કયું; ત્યાં તો એક બીજા વેપારીના કલાર્ક સાહેબ આવી પહોંચ્યા.

“અરે આ શું? મારા સાહેબ! તમે તે પેમેન્ટ આપો છો કે મરકરી કરો છો? આ એક આખ્યો છે તે ત્રણ દિવસથી બેંકવાળો પાછો ફરવે છે ને સ્વીકારતો નથી; તમેથી શું આમ ધક્કા બવડાવો છો મીસ્ટર?”

અરે! સહેલી ઑફીસના સહેલા માલીક! કયાં લોગ લાગ્યા કે આ ઑફીસ સાથે પાનું પડ્યું? બિચારી હાપ્રીસરનું સહેલાઈપણું કયાંને કયાં ગેબ થઈ ગયું.

“જરા પછી-મળજે” કહી મીસીસ આલાંમાયને ઉભી ત્રામે મીલો પર દોડવું પડ્યું ને પેલા કલાર્ક-મહેતાજી સાહેબ “શું માણસો થાય છે? જાણે બાપાજીનો માલ” એમ બળડતા ઑફીસનું બારણું જોરથી અફાળી ચાલતા થયા.

આલાંમાયનું “કન્સીમેન્ટ” મહા મહેનતે ઠેકાણે પડ્યું. મીલોમાં તાતીયા કલાર્કોને જેમ તેમ સમજાવી કામ પાર પાડ્યું; પણ ઑફીસે આવી ઘડીઆળ જુવે તો “સાહુડા પાંચ” ને ત્યાં તો ઘેરથી ટેલીફોન આવ્યો:

“ત્રિંગ.....ત્રિંગ.....ત્રિંગ.....”

“હુલો.....એલવ.....”

“એલવ.....યસ.....”

“કોણ છે ઝો....એલવ....તમે કોણ છેઝો.”

“હું....કાંચશું કામ પરીયું....મરેરે ઝટ લસી મરોની.”

“આય જરા જોને ડીયર....”

“મરેરે તમારો ડીયર....હવે ડીયર ને બીયર કરતાં ઝટ જોલોની....”

“આ જો ને ઑફીસથી ઘેર આવે ત્યારે આટલી વસ્તુ લેતી આવજો....જરા નોંધ કર જોઈ ડીયર.....”

“૨ શેર પેપેટા, ૨ શેર કાંદા, ૧ બાકસ પીયસનો સાથુ, આય કડછો ભાગી ગયોય તેમાંનો એક કડછો, દળેલી રાઈ શેર ગા, ખાંડેલા મરચાં શેર ગા, લસણુ શેર ગા, આદુ, કેથમીર, લીલા મરચાં ને વળી મારે વરે વેસેલીન પોમેડ, જે નેકટાઈ, જે કોલર ને જે.....”

“શી ઘાડ આવી છ....વાઈ....”

“આલો રહેવા દેઓ....બસ આવતો એટલુંજ લેતી આવજો ડીયર.... બાકીનું કાલે વાત....

X

X

X

હવે વાચક, આપણે મી. પેસુળાને બપોરના ટેબલ પર સુકી આવ્યા છીએ એટલે તેમને મળીએ.

ભોજનકાર્ય સમાપ્ત થતાં પેસુળાએ વાસણુ બાસણુ તો સપાટાળાંધ સાફ કરી નાખ્યાં. ઘેરઘેર ણી આખું માથુ વાળી ઝુડી સાફ કર્યું. પણ હવે જમીન ધોવાની રહી ને તે ણી શરૂ કરીયું. અડધીક જમીન ધોઈ ત્યાં તો કંટાળો અઠાઈ લઈ આવ્યો. સવારથી અત્યાર સુધીમાં ઘડી બેસવાની પુરસુદ નહોતી મળી છતાં કંટાળાને લઈને જમીન પર લાંબા સુઈ છીકણી સુંઘતા જાય ને જમીન ધોતા જાય. એમ ખુદાના હુકમથી આખર કામ પુરું કર્યું. પછી આફ કરી ખી, વાસણુને સાંજ સાટે રાખી ખુરશી પર પગ પર પગ અઢાવી સ્ત્રીવવા બેઠા ને ત્યાંજ લઈજીને સાડાપાંચ થયા એટલે આપણે ઉપર જોયું તેમ શેઠજી પાસે હાફીસ પર ટેલીફોન મોકલાવ્યો.

X

X

X

પેસુળાના બંગલા પાસે ટ્રામ ઉભી રહી અને ધંટડી વાગી તેવાજ હાફીસ અમલદાર આલાંમાય એક ઢગલા માથેલા શરીર સાથે ઉતર્યા. બન્તરખરીદીના બંડલોનો કંઈ ખાર નહોતો કંઈ જે સાથા પર, આઠ હાથમાં, થોડા ખલા પર, થોડા બગલમાં એમ એક કુરલાનો કુંભાર ઘંટેને ઘોડાના બાઈ પર લાવે, તેમ લવાઈને

મીસીસ પસ્તાકીયા બંગલા તરફ વળ્યાં. પણ સત્યાનાશ જા પડીકાઓનું ! તેઓમાં પણ બેટા જેવું ચેતન આવ્યું હોય તે એક પડે ને એક ઉંચકે ત્યાં બીજું પડે ને કેમેય ઠેકાણે ન રાં એમ માંડ માંડ બંગલામાં પેસી, આલાંમાય દીવાનખાનાન ઇઝીચેરમાં ફસડાઈ પડ્યાં.

હવે ?

બસ તેજ વખત “ડીયર, ચાલની આપરે ફરવા જઈએ કેથે !” મીસ્ટર પેસુબાએ રાંધણીમાંથી વાસણ ઉઠકતાં દીવાનખાનામાં આવી પોતાના ડીયર મીસીસને પાછળથી આઈસક્રીમ જેવે ઠંડે હાથે માથું વીખરાયલા બાલ પર મધ જેવું ચુંબન લઈ કહ્યું : “આય જોની, હું આય બેરકામથી કેટલો થાકી ગયેલો દીસું છું.”

ત્યાં તો મીસીસનો પિ-તો ઉછળી આવ્યો ! “હું ઘણીજ થાકી ગઈ છું—તમારે જવું હોય તો જાવ. હું આય ઓફીસકામથી એટલી થાકી ગઈછ કે....” અને એમણે બાણે કવીનાઈન ખાધું હોય તેમ એક ઉંકારો પણ બહાર પડ્યો.

X

X

X

હવે શ્રીમતી આલાંમાય ઘરમાંજ કામ કરે છે અને પેસુબા ઓફીસે જાય છે. પરંતુ હવે “સાંજને સમે” આલાંમાય કોઈ દિવસ ફરવાનું નામ તો નથી લેતાં પણ ઉલટું ઓફીસના નામના છાણ્યાં લઈ, પેસુબા આવે છે ત્યારે માથું પસવારી ચુંબન લેતાં જાય છે.

૩૧, ૧૨૦

“સમજાવશો કોઈ ફિલસુફી એ સાંજના ચુંબન તાણી?”